

ઓપિનિયન

થો વૈ ભૂમા તત્ સુખમ
તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 13 • પ્રકરણ : 07 • સર્ગ અંક : 151

26 ઓક્ટોબર 2007

વાર્ષિક લવાજમ : £25 / £40

સાંપ્રત લંડન, ગુજરાતણની દષ્ટિએ

૦ ઈલા પાઠક

ગયા માર્ચ અંતે લંડન અને જીનીવા ગઈ હતી. ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં ત્યાંનાં દૈનિકો અને સામયિકો વાંચતાં વાંચતાં તેમ જ બિનનિવાસી ગુજરાતીઓ કે ભારતીયોને મળતાં સ્વાભાવિકપણે જ ગુજરાત - ભારત સાંભરતાં અને બે વચ્ચેના તફાવત નોંધાઈ જતા. શાળાએ જતી કન્યાઓ મા બનતી હોય અને તે કેટલા પ્રમાણમાં ઈંગ્લેન્ડમાં ક્યાં તેની નોંધ વાંચતા ગુજરાતમાં આવું બનતું નથી તેવો વિચાર આવે કે તરત જ સાંભરે કે અહીં તો બાર વર્ષની થયા પછી કન્યા શાળાએ જ ક્યાં જાય છે? વળી બાળલગ્નને કારણે ૧૮ વર્ષની ઉંમર થયા પહેલાં મા બને જ છે. પણ આપણે ત્યાં તે હાયકારો કરાવે તેવા સમાચાર નથી બનતા. ફક્ત માતા મૃત્યુ દર ઘટતો નથી તેવું સમયાંતરે જણાવા મળે.

પુરુષોની કલબોમાં સ્ત્રીઓને પ્રવેશવાનો અધિકાર મળ્યો તેવું ૨૦૦૭માં યુરોપ માટે વાંચતાં આશ્ચર્ય થાય. તેવું આશ્ચર્ય ફરીથી થાય જ્યારે વાંચીએ કે યુરોપની માનવ અધિકાર કોર્ટે પોલેન્ડ દેશ માટે ટીકા કરી કે તે દેશમાં સ્ત્રીઓને ગર્ભપાત કરાવવાનો કાયદેસરનો અધિકાર નથી. આ બંને વિગતોએ ભારત પછાત નથી એવું વિચારીને ખુશી થાય. પણ તે ખુશી લાંબી ટકે નહીં. ગાર્ડિયન મેગેઝિનમાં સમાચાર વાંચવા મળે કે જર્મનીના એક ન્યાયાધીશે ઘરમાં આચરાતા અત્યાચારના કારણે છૂટાછેડા માગતી સ્ત્રીને કહ્યું કે કુરાનમાં તે કારણે છૂટાછેડા આપવાનો આદેશ નથી. સ્ત્રીના વકીલ બહેને વિરોધ કરીને ન્યાયાધીશ બહેનને કહ્યું કે, 'ખ્રિસ્તી સ્ત્રીઓ છૂટાછેડા માગે ત્યારે બાઈબલ સામે જોતા નથી.' રાજકારણીઓ અને મુસ્લિમ નેતાઓએ કાનૂની શાસનની તરફદારી કરી. જર્મનીમાં જર્મન કાયદાનું શાસન જ ચાલે. તેવો મુદ્દો ઊભરી આવ્યો.

મારો રસ મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓના દરજ્જામાં. બિનનિવાસી ગુજરાતી, ભારતીય, અન્ય પરદેશીઓના યુ.કે.માં વસવાટમાં. તેથી તે વિશે વધુ ધ્યાન આપ્યું અને અખબારો વાંચતી ગઈ તેમ મિલનો દ્વારા પણ સૂઝ કેળવાતી ગઈ.

ઈલા પાઠક

ગાર્ડિયન વિકલીમાં પ્રગટ થયેલા સમાચાર કે બ્રિટનમાં રાષ્ટ્રી અને ત્યાંની સરકાર માનવ વેપાર-ટ્રાફિકિંગ વિરુદ્ધની સમજૂતી પર મંજૂરીની મહોર મારવાનાં છે. યુ.કે.ની સરકાર કટિબદ્ધ છે કે એ વેપલો અટકાવવો. આ સમાચારની સાથે ટિપ્પણી છે કે સરકારનો જ બીજો એક વિભાગ દેશમાં આવીને વસેલા લોકો પર સખ્તાઈથી પગલાં લેવાં માંગે છે. આ બંને વળી પરસ્પર વિરોધી જણાય છે તેવું ચીંધી બતાવતા પત્રકાર પોતે લીધેલી 'કાલાયન' નામની એક સંસ્થાની મુલાકાતનો ઉલ્લેખ કરે છે : 'કાલાયન' દુ:ખી 'માઈગ્રન્ટ' - પરદેશથી આવીને યુ.કે.માં વસતા લોકોને મદદ કરવાની 'સપોર્ટ' (ટીકો કરવાવાળી) સંસ્થા છે. બે ઉદાહરણો છે. એક છે મેગીનું. દક્ષિણ આફ્રિકાથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં તેને નોકરી આપનારા સાથે તે યુ.કે. પહોંચી હતી. નોકરીએ રાખનારાનાં બાળકોને મોડી સાંજ સુધી સાચવવાનું તેનું પ્રાથમિક કામ હતું. અને વધુમાં તેને સફાઈ કામદાર તરીકે બહાર કામ કરવા જવા ફરજ પાડવામાં આવતી. ત્યાંથી મળેલી કમાઈ તેણે પોતાના માલિકને સોંપી દેવાની હતી. ત્રણ વર્ષ સુધી તેને આમ ગુલામીમાં જકડી રાખનારે મેગીની ઝાપરી પ્રમાણે હજારો પાઉન્ડ મેગી પાસેથી લીધા હતા. પણ તેનો પાસપોર્ટ મેગીને પરત કરતો ન હતો. છેવટે મેગી તેની પકડમાંથી નાસી છૂટી અને સંસ્થામાં આશ્રય મેળવ્યો.

બીજી સ્ત્રી છે રીના. એક પછી એક બે કુટુંબોમાં તે નોકરીએ રહી. થોડું ખાવાનું, ઘણું કામ અને છેલ્લી નોકરીમાં બળાત્કાર પણ સહેવાનો થયો. તે પાછી વળીને સ્વદેશ નથી

જતી. કેમ કે તે જે કાંઈ રકમ ઘરે મોકલે તેના પર તેનું કુટુંબ નભે છે. અત્યારે તે એક વૃદ્ધની નોકરીએ છે. રોજ રાત્રે તેને આ માનસિક સમતુલા ગુમાવતી જતી સ્ત્રીની સારવાર કરવાની હોય છે. દિવસે રીના બાગમાં કે ચર્ચમાં સમય વીતાવે છે.

આ સ્ત્રીઓને તેમના કોઈ અધિકારની જાણ નથી કે તેઓને સહાયક એક કાયદો છે. કાયદો તેમને એવી મદદ કરે કે તેઓ જો ઘરકામ કરતાં નોકર હોય તો તેઓ તે માલિકને છોડી દઈ શકે અને ફરીથી એક વર્ષ માટે પોતાનો વીઝા રીન્યુ કરાવી શકે. આ કાયદો ૧૯૯૮માં ઘડાયેલો. હવે બ્રિટિશ સરકાર તે રદ કરવા માગે છે અને શ્યામવર્ણીઓની જરૂર નથી માટે તેમના બ્રિટનના નિવાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવા માગે છે.

ગાર્ડિયન વીકલીના પત્રકાર મેડલીન બર્ટીંગ કહે છે કે બાળકો અને વૃદ્ધોની દરકાર લેવા કે તેમની સારવાર કરવા યુરોપના કામદારો મળવાની શક્યતા નહીંવત છે. જ્યારે વિકસતા દેશોમાંથી તેવું કામ કરવા યુ.કે. પહોંચવા ઈચ્છનારા ઘણા હોય છે. આથી આવું બનીને રહે કે કામદારો આવે અને તેમની વિરુદ્ધનો કાયદો હોય તો તેમના માલિકો તેમની હાજરી જાહેર ન કરે. પરિણામે મેગી અને રીનાનું શોષણ થઈ રહ્યું છે તેવું થાય એટલું જ નહીં તેનું પ્રમાણ વધે.

આ થઈ કામદાર અને માલિકની વાત. પણ જેને કામદાર ન કહેવાય છતાં જેનો દરજ્જો દાસીનો છે તેવી સ્ત્રીઓનું શું? સમાચાર એટલા જ દુ:ખદ. લંડનમાં એક પરિસંવાદમાં જવાનો મોકો મળી ગયો. પરિસંવાદનો વિષય હતો : 'કુટુંબમાં / ઘરમાં આચરાતી હિંસા - જાહેર નાણાંનું અવલંબન નહીં - શી પરવા?' વિષય આકર્ષક હતો અને કમ્પ્યુટર પર સામેલગીરી નોંધાવી આપવા મળી ગયાં ભદ્રાબહેન વડગામા નામે સહાયક મિત્ર. પરિસંવાદમાં ઔપચારિક સમારંભ પછી એક ભારતીય - ઘણું કરીને ગુજરાતી બહેને આપવીતી કહી. ઊંચી અને સુડોળ મ્હાનવદના આ સ્ત્રીએ લંડન આવીને પતિના હાથે કેટલો લાંબો સમય સુધી કેવી મારજૂડ

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શબ્દ હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિશે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક પા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રફ્ટ Parivaar Communicationsને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY, Middlesex HA0 2JZ [U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ. ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ. Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name : .....

Address : .....

Post Code : .....

Telephone : .....

e.mail : .....

Subscription : £25 / £40

Date : .....

અને કેવાં દમન સહ્યાં તેની વાત કરી. ત્યારે તેને કોઈનો ટેકો ન હતો. તે વાત કરતી હતી ત્યારે પણ સ્પષ્ટ હતું કે નવ વર્ષથી તે લોકોનાં ઘરકામ કરી આપીને જીવે છે અને હજી તેમ જ જીવશે. પણ પતિગૃહે પાછી નહીં જાય. પ્રશ્ન ઊઠે કે યુ.કે. કહેતાં બ્રિટન વેલફેર સ્ટેટ. કલ્યાણ રાજ્ય છે તો આ બહેનને કેમ કોઈ સહાય નહીં મળતી હોય. પ્રત્યુત્તર મળ્યો તે ત્યાર પછીનાં વક્તવ્યોમાંથી. ડેબી ગુડીંગ નામની શ્યામવર્ણી બહેન લઘુમતીની સ્ત્રીઓમાં, શ્યામાઓમાં અને અન્ય જાતિની સ્ત્રીઓ બેન્ટ નગરપાલિકાની સ્ત્રીઓને સેવા આપવાની સમિતિમાં કાર્યરત છે. બ્રિટિશ સરકાર બ્રિટિશ સ્ત્રીઓ અને અન્ય દેશોમાંથી આવેલ સ્થળાંતરિત સ્ત્રીઓ સાથે અલગ અલગ રીતે વ્યવહાર કરે છે. પરદેશી સ્ત્રીઓને પડતી મુશ્કેલીઓનું વર્ણન કરતાં ખાસ કરીને ભાષાની તકલીફને લીધે સહાય ન મેળવી શકવાને લીધે લાંબા સમય સુધી તેમણે ઘરમાં જુલમ સહેતાં રહેવું પડે છે તેવું જણાયું. વધુમાં કોઈ સહાયક મળે ત્યારે પોતાની પર થતા જુલમના પુરાવા રજૂ કરી શકતા નથી તેથી કાનૂની સહાય મળતાં સમય વીતી જાય છે. વિવિયન હેયુઝ નામની ગૌરવર્ણી બહેન વીમેન્સ રીસોર્સ સેન્ટર નામની અનેક શાખાવાળી સંસ્થામાં વર્ષોથી કાર્યરત છે. આ નારીવાદી સ્ત્રી સ્ત્રીસમાનતાનાં દષ્ટિબિંદુથી દરેક પરિસ્થિતિને મૂલવે છે. સ્વાભાવિકપણે તેમનો રસ સંશોધનમાં અને નીતિવિષયક ફેરફારો લાવવામાં છે. બ્રિટનમાં વસતી કોઈ પણ સ્ત્રીને કેવી રીતે ટેકો કરવો તેની મધ્યમણ રજૂ કરતાં તેમણે કહ્યું હતું કે તેઓ કાનૂની મુદ્દાઓને અગત્યના ગણે છે. જે સ્ત્રીને સહાય જોઈતી હોય તેને સારો સોલીસિટર મળવો જોઈએ. તે સ્ત્રીએ જુલમ થયાના પુરાવા સોલીસિટરને આપવા જોઈએ અને કોઈ પણ નોંધણી થયેલી સંસ્થાનો અહેવાલ તેની કથનીને ટેકો કરે તેવો જોઈએ. એટલું ધ્યાન તો ગુનેગારને ફેજદારી ગુના બાબતે અટકમાં લેવાય અને માનવઅધિકાર મેળવવામાં સ્ત્રી સફળ થાય.

શમિન્દર 'આશિયાના' સંસ્થાનાં નિયામક છે અને તેમની સંસ્થા દ્વારા બે 'સલામત ગૃહો' ચલાવે છે. અન્ય સેવાઓ વધારામાં. બ્રિટનમાં ઘરમાં આચરાતી હિંસાને લીધે જે સ્ત્રીએ ઘર છોડ્યું હોય તેને ત્યાંની સરકાર રહેવા માટે મકાન અને જીવવા માટે રકમ આપે છે. તે મળે ત્યાં સુધી વચગાળાની રાહત અને આશ્રય સલામત ગૃહ - સેફ હાઉસ - દ્વારાપહોંચાડાય છે. શમિન્દર પોતાની પાસે સહાય મેળવવા આવતી બહેનોની સમસ્યા કેવી રીતે અભિવ્યક્ત થાય છે તે જણાવતાં કહેતાં હતાં કે તેમની માનસિકતા હતાશાયુક્ત હોય છે અને તેઓ પોતાની જાતને પીડતા હોય તેવું લાગે. ગમે ત્યારે ગમે તેટલું ખાઈ લેવું, પોતાની વાત કહેતાં ભાષા ન આવડે તેથી પાછા હટી જવું,

આરોગ્ય સેવા મેળવી ન શકે કેમ કે માહિતી નથી. કાનૂની સેવા વિશે કોઈ જાણકારી નથી. જબરદસ્તીથી થયેલાં લગ્નમાં વડીલોની આબરૂ સાચવવાની ફિકર. સામાજિક અને કૌટુંબિક અન્ય દબાણો આ સ્ત્રીઓને જાણે કે ઘેલી કરી મૂકે છે. સૌથી વધુ કેસો પતિ દ્વારા થતી મારજૂડા અને તેમાંથી છૂટવું કેવી રીતે તે વિશે મૂંઝવણના તેમ જ પરદેશમાં જીવવું કેવી રીતે તે પ્રત્યે વિલ્વળતાના હતા.

ઈંગ્લેન્ડમાં થયેલા એક સર્વેક્ષણ પ્રમાણે પ્રતિ વર્ષ પતિના ત્રાસથી દુઃખી થતી અને જેમના ઈમીગ્રેશન દરજ્જા વિશે કાનૂની સ્પષ્ટતા નથી હોતી તેવી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૬૦૦ જેટલી છે. આ વિશે વિસ્તારપૂર્વક વાત કરતાં શમિન્દરે જણાવ્યું કે જો કોઈ સ્ત્રી પત્ની તરીકે યુ.કે. ગઈ હોય પછી તેનાં સહજીવનનાં બે વર્ષ પૂરાં થાય ત્યારે તેનો પતિ તેનો વીઝા બદલાવીને કાયમી રહેકાણ માટે અરજી કરે તો અને ત્યારે જ તે યુ.કે.માં રહેવા માટે મકાન અને સરકારી સહાયક રકમ મેળવવા અરજી કરી શકે. આટલો સમયગાળો ન વીત્યો હોય તો જાહેર નાણાનું અવલંબન તેને ન મળે. આમ છતાં, એક એવો રસ્તો ખુલ્લો ખરો કે જો તે ઘરમાં થયેલું દમન કે હિંસા પુરવાર કરી શકે તો ઝેમેસ્ટીક વાયોલન્સ રૂલ નીચે અરજી કરી શકે ખરી.

પુરાવાની અગત્ય પર દરેક વક્તાએ ભાર મૂક્યો. મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ પતિ વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવા જતી નથી. જો તે ઘરમાંથી નીકળી જાય અને તેને પરિણીતાના વીઝા પર બ્રિટનમાં પહોંચ્યાંને બે વર્ષ પૂરાં થયાં નથી તો ઈમીગ્રેશન અને વેલફેરના નિયમો તેને સલામત ગૃહમાં કે પછી અન્ય મકાન તેમ જ જાહેર નાણાંમાંથી મેળવતાં રોકે છે. કેટલાક પતિ પોતાની પત્નીના પહેલા વીઝાને કાયમી વસવાટની અરજી કરીને બદલાવવાની પ્રક્રિયા કરતા જ નથી. તે ઘરમાં રહે છે તો હિંસા અને દમનનો ભોગ બને છે. બહાર નીકળતી થાય તો નિરાધાર બની જાય છે. આથી ઘણી સ્ત્રીઓ દાન કરતી સંસ્થાઓ કે સાવ અજાણી વ્યક્તિઓ પાસે માગણીઓ કરીને શોષણ થતું હોય તેવી નોકરી પણ કરીને જીવતી હોય છે. સ્વદેશમાં પાછી ફરતી સ્ત્રીઓને માતાપિતા કે સમાજ સંઘરે એવું નથી બનતું ત્યારે તે ત્યક્તા તરીકે સ્વદેશમાં પણ રજીળતી થઈ જાય છે.

જે સ્ત્રી પાસે યુ.કે.માં સ્થાયી રહેવાનો પરવાનો હોય તેને સેફ હાઉસમાં પૂરતી સગવડ મળે છે. પતિ સામે ફરિયાદ કરીને, પુરાવા આપીને તે પતિ વિરુદ્ધ મનાઈ હુકમ મેળવી શકે છે અને યુ.કે.માં પોતે ઈચ્છે ત્યાં સુધી રહેવાની મંજૂરી પણ મેળવી શકે છે. 'આશિયાના' આવી સ્ત્રીઓને સહાયતા તો કરે છે, પણ શમિન્દર, ડેબી અને વિવિયન સર્વ કહેતાં હતાં કે પુરાવા આપવા સૌથી અઘરા છે. કેમ કે હિંસા આચરનાર પુરાવા ઊભા થાય નહીં તેની તકેદારી રાખે છે. તેની

ઑક્ટોબર 2007

સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ ફરિયાદ કરે છે તે ભીંતમાં તેનું માથું પછાડવામાં આવે છે. દિવસો સુધી તે માથાના દુખાવાથી આહત રહે અને પુરાવો કાંઈ મળે નહીં!

જેમણે પરિસંવાદનું આયોજન કર્યું હતું તે એશિયન વિમેન્સ રિસોર્સ સેન્ટરનાં નિયામક સર્વજિત. તેનું કેન્દ્ર પણ અનેક પ્રકારની સેવાઓ શ્યામવર્ણી, અન્ય જાતિની અને લઘુમતી સ્ત્રીઓને પૂરી પાડે છે તેની રજૂઆત કરી ગયાં. લંડનની મ્યુનિસિપાલિટી તેના દરેક વિભાગ જેને બરો કાઉન્સિલ કહે છે તેમાં એક 'ડીવીઝનરમ' કહેતાં ઘરમાં આચારતી હિંસા વિરુદ્ધ સમિતિ નીમે છે અને તેના એક કો-ઓર્ડિનેટર નિયુક્ત થાય છે. સર્વજિત તેવી સમિતિનાં સક્રિય સભ્ય છે. તે દિવસે પરિસંવાદમાં આવી સમિતિઓની ઘણી બહેનો હાજર રહી હતી. આજુબાજુનાં બરોમાંથી પણ આવી હતી તે પછી સમજાયું. ઘરમાં આચારતી હિંસાથી હેરાન થતી સ્ત્રીઓને સર્વજિતનું કેન્દ્ર અનેક સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

એશિયન વિમેન્સ રિસોર્સ સેન્ટરમાં પહોંચતી બહેનોનું પહેલું જાગૃતિકરણ કરવામાં આવે છે જેથી સ્ત્રીઓ હિંસાને નકારતાં શીખે. તેમને સહાય કરવા અંગ્રેજી ભાષાના વર્ગો ચલાવે, ઘોડિયાઘરની સેવાઓ આપે, કાઉન્સેલિંગ સુલભ કરાવે, કમ્પ્યુટરના વર્ગો ચલાવે અને સઘળું કરતાં કરતાં જરૂરિયાતમંદને સક્ષમ થવા પેરે. આ ઉપરાંત આવાં કેન્દ્રો શાળાઓમાં અને કૉલેજોમાં, ઘરમાં આચારતી હિંસા વિશે ચર્ચાસભાઓ યોજે છે જેથી ભવિષ્યે આવી તકલીફો ઓછી થાય.

આ અને આવાં કેન્દ્રોના કામના નમૂના તરીકે તેમણે રજૂ કરેલો એક કેસ સ્ટડી જોઈએ. લંડનના એક 'સેફ હાઉસ'માંથી ટેલિફોન આવ્યો હતો કે એક યુવતીને પોલીસ મોડી રાત્રે તેમની પાસે મૂકી ગઈ છે. તે રોતી રહે છે પણ તેની ભાષા સમજતી નથી. તેથી તેની કોઈ સહાય થઈ શકતી નથી. આ કેન્દ્રની બહેનોએ તેમને તેમના કેન્દ્રની મુલાકાત લેવા પ્રોત્સાહિત કરી. તે કેન્દ્રમાં પહોંચી તેવી જ કહેવા લાગી કે 'મહેરબાની કરીને મને મારા પતિ પાસે પાછી મોકલી દેશો નહીં.' વાતો કરતાં સમજાયું કે તેનો પતિ અજ્ઞાવન વર્ષનો હતો. તે પોતે વીસ વર્સની હતી. આવું લગ્ન માબાપે કેમ કરી આપ્યું તે પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે તેની ઊંચાઈ ખૂબ હતી અને તેનું હાડ પછા મોટું હતું તેથી માબાપને ચિંતા થઈ પડી હતી કે તેને માટે પતિ મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડશે. તેના પતિએ લંડનમાં સંપત્તિ, ભણતર વિશે સોનેરી ચિત્રો દોર્યાં હતાં. તેથી માબાપે ઉંમર સામે જોયું નહીં ને દીકરીને સલામતી તેમ જ સ્થિરતા મળશે તેમ વિચારીને પરણાવી દીધી હતી.

લગ્ન થયાં તેવી જ તેની યાતના શરૂ થઈ હતી. પહેલી રાતથી જ પતિએ તેની ઓપિનિયન/Opinion

મારજૂડ શરૂ કરી દીધી હતી. તેથી તે જ્યારે ઈંગ્લેન્ડ જવા રવાના થયો ત્યારે તેને હાથ થઈ હતી. તેની આ લાગણીને માબાપે એમ ઘટાવી કે તે લગ્નથી ખૂબ ખુશ હતી. ખૂબ જલદી વીજા મળવાની પ્રક્રિયા પૂરી થઈ ગઈ. લંડનમાંનું ઘર બતાવેલા ફોટા જેવું ન હતું. એક ઓરડાનું જ ઘર હતું. તે પતિ સાથે છ મહિના રહી તે બધો સમય તેનો પતિ તેને ઘરમાં પૂરીને બહાર બારણે તાળું મારીને જતો અને વારંવાર બળાટકાર કરતો. તે તેને વશ થવા ના પાડે તો ખૂબ ઝૂડતો. પરિણામે તેને સખત લોહી પડવા લાગ્યું. એક વાર ખૂબ દર્દ હતું ત્યારે દાક્તર પાસે પણ તેનો પતિ તેણે લઈ ગયો હતો. પણ જાતીય આક્રમણ તે બંધ કરતો ન હતો. છેવટે જ્યારે તેણે બધું જોર વાપરીને તેનો વિરોધ કર્યો ત્યારે તેના પતિએ તેને ઢોરમાર માર્યો. આગલે બારણેથી નાસવા પ્રયત્ન કર્યો અને પતિએ તેને જાનથી મારી નાખવાની ધમકીઓ આપવા માંડી. સઘનસીબે આસપાસના લોકો તેની ચીસો અને બારણું ધમધમવાના અવાજ સાંભળીને દોડી આવ્યા અને તેના ચહેરા, હાથ અને કપડાં પર લોહી જોઈને પોલીસ બોલાવી. પોલીસ તેને સેફ હાઉસમાં મૂકી ગઈ હતી.

ક્ષમસ્વ

સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૭ના અંકમાં, પાન 11 અને 50 ખોટાં મુદ્રિત થયાં છે. અને તેને સારુ અમે સવિનય દિલગીરી વ્યક્ત કરીએ છીએ. ... કમ્પ્યુટરની કરામતનો આ 'ખેલ' બન્યો છે. ખરાં પાનાં બંધાયા છતાં, મુદ્રણ વેળા, પ્રિન્ટર મશીને આ પાનાં કઈ રીતે છાપ્યા હશે, તે સવાલ અમને દરેકને સતાવતો રહ્યો છે.... ખેર! અબી હાલ, તમને પડેલા વિકોપને સારુ ફરી ફરી રંજ વ્યક્ત કરીએ છીએ. દરમિયાન, એ બંને પાનાંઓની અકેકી પ્રત આ સાથે બીડી છે. તે સ્વીકારજો.

: તંત્રી

આવા અન્ય 'કેસ સ્ટડી' એશિયન વિમેન્સ રિસોર્સ સેન્ટરના ૨૦૦૫-૨૦૦૬ના વાર્ષિક અહેવાલમાં જોવા મળે છે. ભારતથી કે અન્ય એશિયાના કે આફ્રિકા ખંડના દેશોમાંથી જતી યુવતીઓની બેહાલીનું પ્રતિબિંબ આવા કેસો પાડે છે અને સાથે સાથે સર્વજિત, શમિન્દર, વિવિયન અને ડેબીની કાર્યરીતિ તેમ જ સ્ત્રીઓને ટેકો પૂરા પાડવાની લગન પણ છતી કરે છે.

આ બધું સાંભળ્યા પછી મેં એકબે પ્રશ્નો કર્યા હતા. પુરાવા સર્વત્ર જોઈએ જ છે. ભારતમાં પણ પહેલી વાત તો એ જ છે. ઘરમાં, ઘરના ખૂણામાં પતિપત્ની વચ્ચેના ઝઘડાના પુરાવા મળે જ ક્યાંથી? ભારતીય કાનૂન તે બ્રિટિશ કાનૂનનું જ બાળક છે એટલે અહીં પણ એવી તકલીફો છે. મારે એકાદ 'સેફ

હાઉસ' જોવું હતું. પણ તે શક્ય ન હતું. તેનું એડ્રેસ કોઈને આપવામાં આવતું નથી અને ત્યાં કોઈને મુલાકાત કરવા દેવામાં આવતી નથી. 'સેફ હાઉસ'માં તે જ સ્ત્રીઓ રહી શકે જેમને સરકારી સહાય મળી શકે. કાનૂન પ્રમાણે જે સ્ત્રીનું રહેઠાણ કાયમી હોય તેને જ તેવી સહાય મળે. તે સિવાયની સ્ત્રીઓ કેન્દ્રોમાં સહાય મેળવે અને નિરાધાર થઈ જ ગઈ હોય તો કેન્દ્ર દ્વારા 'ડોમેસ્ટિક વાયોલન્સ રૂલ્સ' પ્રમાણે અરજી કરે જેનો પ્રત્યુત્તર મળતાં થોડાં વર્ષ જાય.

મેં તેમને ભારતમાંની પ્રક્રિયાની વાત કરી. વિશેષ કરીને ગુજરાતની વાત કરી કે ગુજરાતમાં પીડિત સ્ત્રીઓને સહાય કરવાનું કાર્ય ૧૯૭૪થી ચાલ્યું આવે છે અને સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓએ તેવી સ્ત્રીઓને આશ્રય આપવાનું કાર્ય ૧૯૭૭થી કર્યું છે. પણ સરકાર કોઈ વ્યક્તિને સીધો આશ્રય કે જીવનનિર્વાહની રકમ આપતી નથી. કેટલીક સંસ્થાઓ સરકારની ગ્રાન્ટ લઈને આશ્રયગૃહો ચલાવે છે. કેટલાંક સરકાર પોતે ચલાવે છે. બંને દેશોના પીડિત સ્ત્રીઓને લગતાં આયોજનમાં પાયાનો ફેર એ કે યુ.કે.માં, પીડિત સ્ત્રીનું 'સલામત ગૃહ' ક્યાં છે તેવી કોઈને ખબર ન પડે, તેની મુલાકાત કોઈ અજાણી વ્યક્તિ કરી ન શકે. ભારતમાં આશ્રયગૃહો માટે સરકારી આગ્રહ એવો કે આશ્રયગૃહ સરકારી ગ્રાન્ટ મેળવે છે તેવું પાટિયું મોટા અક્ષરે લગાવવું. તેવી જાહેરાત ક્યાંથી આશ્રિત સ્ત્રીઓની સલામતી જોખમાય છે તેવું સરકાર સ્વીકારતી નથી. કદાચ કોઈ આક્રમણ કરે તો પોલીસને બોલાવી લેવાની સૂચના આપે છે. પહેલાં આક્રમણ થવા દો. આશ્રિત સ્ત્રીઓના જાન પર જોખમ ઝળુંબવા દો. પછી પોલીસને બોલાવી રક્ષા કરો તેવી દૃષ્ટિ છે. સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ દ્વારા આશ્રિત સ્ત્રીનું પુનર્વસન કરવાની મથામણ થાય છે જે બ્રિટનમાં થતું નથી. સ્ત્રી પોતે કમાવા નીકળે અને રાહતની રકમ ન લે તેવું બને, પણ તેના પુનર્વસન માટે કોઈ વિશેષ વ્યવસ્થા નથી. ગુજરાતમાં પુખ્તાવતી મહેતાએ વિકાસગૃહો ખોલ્યાં ત્યારથી પુનર્વસનનો ખ્યાલ, આશ્રયના ખ્યાલ સાથે વણાયેલો રહ્યો છે જેથી સ્ત્રી ગૌરવપૂર્વક પુનઃસ્થાપિત થઈ શકે છે. બ્રિટનમાં કમાતી સ્ત્રી રાહતની રકમ ન લે પણ તે નિવૃત્ત થાય ત્યારે ફરીથી તેને વેલફેરની રકમ મળતી થાય છે.

યુ.કે.માં આશ્રય મેળવવા ઈચ્છતી સ્ત્રી માટેની કાનૂની કાર્યવાહી પહેલાં પૂરી થઈ હોય તે જરૂરી છે. તાત્કાલિક તેને સલામતી ગૃહમાં આશ્રય મળે પણ સરકારી સહાયની રકમ અને આવાસ આજીવન મેળવવા માટે તેણે પોતાના પર ઘરમાં અત્યાચાર થયો છે અને હિંસા આચરણ છે તે પુરવાર કરવું પડે. આથી જ ત્યાંની સંસ્થાઓ તેને પુરાવા વિશે સજાગ કરતી રહે છે. દાક્તરી સહાય લેવા

ઑક્ટોબર 2007

જ્ય ત્યાં ઈજાનું સાચું કારણ સ્ત્રીઓ કહેતી હોતી નથી તેથી તેમનો કેસ બનતો નથી અને લાંબા સમય સુધી તે અત્યાચાર સહેતી રહે છે. તે દરેક દેશની સ્ત્રી માટે સાચું છે. ભારતમાં સ્ત્રીને આશ્રય આપવાની પ્રક્રિયા તરત થાય છે, અને ત્યાર પછી કાનૂની સહાય મેળવવાનું વિચારાય છે. તે માટે ઘણી વાર લાંબો સમય નીકળી જાય તેવું પણ બને છે. કાનૂની પ્રક્રિયા અને પુનર્વસનની પ્રક્રિયા ક્યારેક સાથે પૂરી થાય છે ત્યારે સ્ત્રી ગૌરવપૂર્વક વ્યક્તિ તરીકે પોતાની રીતે જીવવા માંડે છે. યુ.કેમાં તે આજીવન આશ્રિત રહે છે. આવી ઉદાર વ્યવસ્થા હોવાને કારણે દેશનાં સાધનો ટાંચાં પડતાં આવતાં જણાય છે. કેમ કે હમણાંથી પીડિત સ્ત્રીઓને 'સલામત ગૃહ'માં પ્રવેશ મળવામાં તેમ જ પોતાનો સ્વતંત્ર આવાસ અને રકમ મળવામાં વધુ સમય જાય છે.

આ થઈ દુઃખી થયેલી સ્ત્રીઓની વાતો. બધી સ્ત્રીઓ દુઃખી નથી હોતી. સંસાર ચલાવે છે. અન્ય સાથે હળવામળવા મંડળોની સભ્ય થાય છે. તેવી સ્ત્રીઓની મુલાકાતો પણ થઈ. વિલાસબહેન ધનાણીનું સ્થાપેલું શ્રાવિકા મંડળ અને નિરંજનાબહેન દેસાઈનું સ્થાપેલું હેરો સ્ત્રી મંડળ અઠવાડિયે અઠવાડિયે મળે છે. પહેલાં શ્રાવિકા મંડળમાં જવાનું થયું. શરૂઆતમાં અમારી સંસ્થાનો પરિચય આપતાં આપતાં અમે સંસ્થા દ્વારા શું કરીએ છીએ તેની વાતો કરી કે અમે ત્રસ્ત સ્ત્રીઓને સહાય કરવાનું કાર્ય મુખ્યત્વે કરીએ છીએ. અંતે મેં પ્રશ્ન મૂક્યો હતો કે અહીં સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ શું છે. પ્રત્યુત્તરમાં એક પ્રૌઢા બહેને જવાબ આપ્યો કે થોડાં વર્ષ પહેલાં સ્ત્રીઓને તકલીફ જેવું હતું પણ હવે એવું રહ્યું નથી. આ બહેનનું વક્તવ્ય પૂરું થતાં જ એક યુવતી તાડૂકીને બોલી કે અત્યારે કશું સારું નથી. હું એવી કેટલીક બહેનોને જાણું છું કે જેમને ઘરમાં તકલીફ હોય. તેમણે એક ઉદાહરણ આપીને પણ વાત કરી કે તે સ્ત્રીને ખૂબ દુઃખ હતું પણ વેળાસર ટેકો કર્યો એટલે તેનું હવે ઠીક ચાલે છે. આ આકોશ શમ્યો ન શમ્યો ત્યાં બીજી એક યુવતીએ વિલાસબહેનની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે તેમના ટેકાને લીધે ઘણી સ્ત્રીઓને હાથ થઈ છે. યોગના વર્ગમાં પણ એટલે જ આટલી બધી બહેનો હવે આવે છે કેમ કે યોગ કરવાથી ચિત્ત બીજે ન જાય અને સંતાપવાનું હળવું થાય છે.

હકીકતે યોગના વર્ગોનો સમય થઈ જ ગયો હોવાથી સંખ્યા વધી ગઈ હતી અને વર્ગ ચાલુ કરવામાં મોડું થઈ રહ્યું છે તેનો અજંબો વરતાતો હતો. આજે તો મુલાકાતો સ્મરું છું ત્યારે ત્યાં ઉપસ્થિત બહેનોના કલા ચહેરા અને નીરસતાભર્યા ભાવ નજર સામે તરે છે. તે સર્વ બહેનોની સ્થિતિ સારી હશે એમ સમજાતું હતું તે પહેરવેશ અને અલંકારો પરથી. પણ તેમનું સ્થાન સવિશેષ કરીને કુટુંબમાં કેવું હશે તે માટે ઝાઝી કલ્પના

દોડાવવાની જરૂર નહોતી. સંસારમાં જે છે તે વેંઢાર્યે જતી મધ્યમ વર્ગ અને ઉપલા મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ ચહેરા પર સ્મિત પહેરીને જીવ્યે જતી હોય છે. જે છે તે સારું છે અને જે મળ્યું છે તે સાચવી રાખવું પૂરતું છે તેવી તેમની જીવનદષ્ટિ છે અને તેને જ કદાચ સુખને નામે ઓળખાતું તત્ત્વ તેમને મળે છે. એમના જીવનમાં કે ચિત્તમાં ઊથલપાથલ પ્રવેશવવાની કોઈ જરૂર હોતી નથી. નકામાં શાંત જળને છેછેડવાં!

હેરો સ્ત્રી મંડળમાં નિરંજનાબહેન દેસાઈએ વાત માંડી. તે પોતે સ્થાપક સભ્ય અને થોડાં વર્ષો પહેલાં એટલે કે એંશીના દશકામાં અને થોડું નેવુંના દશકાની શરૂઆતમાં એ મંડળ ઘણાં કાર્યો કરતું. ધમધમતું રહેતું પણ હવે તેવી કોઈ પ્રવૃત્તિ નથી તેવી કથની તેમણે રજૂ કરી. આજકાલ પ્રોજેક્ટ હાથમાં નથી લેવાતા કેમ કે કોઈને ફુરસદ નથી. કોઈને જવાબદારી લેવી નથી અને નીરુબહેન પોતે ય પાર ઊતરી ગયાં છે તેવી રજૂઆત પણ હતી. ઘરના કામમાંથી બહાર નીકળવું. સમાજનું કોઈ કામ કરવું તે તરફ હવે કોઈનું વલણ નથી એ સમજવું અઘરું ન હતું. જેવું શ્રાવિકા મંડળ તેવું આ મંડળ. મંડળમાં સભ્ય થાય. થોડો સમય નિયમિત આવે પછી નવા સભ્યો થાય. જૂના ગેરહાજર રહેતા થાય એમ ચાલ્યા કરે. ઘરની બહાર નીકળીને સમવયસ્ક સ્ત્રીઓની સાથે હળવુંમળવું તે નિજનંદ માટે હોય. તેવી સગવડ હિન્દુ સમાજ કઈ ઉંમરની કેટલી સ્ત્રીઓને કેટલો સમય આપે છે તેની સમજ સૌને છે. તે સમજનાં પ્રતિબિંબ આ મંડળોમાં ઝીલાય તેમાં કઈ વાતે આશ્ચર્ય હોય!

ત્રીજી મુલાકાત કોળી પટેલ જ્ઞાતિના 'માંઘાતા' નામના મંડળની થઈ. તે મંડળમાં વૃદ્ધો મહિને બે વાર એક દિવસ સમૂહભોજન લેવા મંડળમાં પહોંચે છે. તેની પૂર્વ તૈયારી કરવા કેટલીક બહેનો સ્વેચ્છાએ સહાયક બને છે. આ વયસ્ક મિત્રોએ લંડનના ગુજરાતી સામયિક "ઓપિનિયન"માં પ્રસિદ્ધ થયેલો મારો લેખ વાંચેલો અને તેમાં પૂછેલા પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવા તૈયાર હતા. અમારી સંસ્થાનો થોડોક પરિચય આપી મદિરાસેવન વિશેના પ્રશ્નો મેં રજૂ કર્યા એટલે ચર્ચા ચાલી. થોડો છાંટોપાણી તો બધા કરે એવું તેમણે કહ્યું. મારા પ્રશ્નો તો અતિશય મદિરાપાનથી છાકટા થઈ પુરુષ ઘરમાં સ્ત્રી પર જુલમ કરે તેને અનુલક્ષીને હતા. વધુમાં મધ્યમ વર્ગના યુવાનો માટે મદિરાપાનની સવિશેષ છૂટ હોય તે જરૂરી ખરું કે કેમ તે વિશે હતા. તેમનું કહેવું હતું કે દરેક પુરુષ ઓછુંવતું પીએ જ. તેમના ઘરમાં કદાચ ભારતીય પુરુષ હશે. ગૌરવણી સ્ત્રીઓ નહીં હોય. આગલા દિવસે જ લંડનના દૈનિકમાં વાંચેલા સમાચાર મેં તેમને સંભારી આપ્યા. બ્રિટનની સરકાર વિચારી રહી છે કે અઢાર વર્ષથી મોટી ઉંમરનાને દારૂ વેચવાની છૂટ છે તેને બદલે એકવીસ વર્ષથી મોટી

ઉંમરનાને જ દારૂ વેચાય તેમ કાયદો બદલવાની જરૂર જણાઈ છે. કારણ જણાવ્યું હતું કે શનિવારની રાત્રે જુવાનિયાઓ ઘણું પીને ડ્રાઈવીંગ કરે છે ત્યારે અકસ્માતો થાય છે અને દેશનું યુવાધન વેડફાય છે.

ગુજરાતમાં 'સેઝ' કહેતાં 'વિનાસ' વિસ્તારમાં દારૂ વેચવાની સરકારની નીતિની ચર્ચા કરતાં હતાં ત્યારે બિનનિવાસી ગુજરાતીઓને મેં પ્રશ્ન પૂછ્યા હતા. હવે તો દરેક હોટેલનો મેનેજર દારૂ પીવાની પરમીટ આપવાનો છે. ત્યારે દેશનું યુવાધન વેડફવા વિશે ગુજરાતની સરકાર વિચારતી હશે ખરી? આ પ્રશ્ન ફરીથી થોડા દિવસ પછી પાછો ચિત્તમાં ધૂમરાયો. ઈસ્ટરના તહેવારોની શરૂઆતમાં, "ઈન્ટરનેશનલ હેરલ્ડ ટ્રિબ્યુન"મા સમાચાર હતા કે વેનેઝુએલાના પ્રમુખ શાવેઝ દ્વારા તહેવારો દરમિયાન જાહેર માર્ગો અને શહેરની ગલીઓમાં દારૂ વેચવા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. વેનેઝુએલામાં દક્ષિણ અમેરિકાના અન્ય દેશો કરતાં વધુ દારૂ પીવાય છે. યુ.એસ.એ.માં પીવાય તે કરતાં પણ વધુ. આગલા વર્ષે ઈસ્ટરના તહેવારો દરમિયાન સો એક વ્યક્તિઓ અકસ્માતમાં અને વીસેક વ્યક્તિઓ ડૂબીને મરી ગઈ છે. તેનું કારણ અતિશય મદિરાસેવન હતું તેવું કહેતા. પ્રમુખ શાવેઝ કહે છે મૂડીવાદીઓનાં હિત કરતાં જીવન વધુ મૂલ્યવાન છે. ગુજરાત સરકારની વિચારણામાં આ મુદ્દો છે જ નહીં એવું સમજાય છે. મને એવું લાગ્યું કે માંઘાતા મંડળમાં પણ તેવી કોઈ ચિંતા હતી નહીં. કેમ કે તેઓ કહેતા હતા કે બધા ટેવાઈ ગયા છે.

ચંદ્રકલાબહેન પટેલ સહિત માંઘાતા મંડળના સ્થાપકોએ, પચીસેક વર્ષ પહેલાં તેમની તરફના એટલે કે નવસારીની આપપાસના કોળી પટેલો સ્થળાંતર કરીને, કેટલાક ઝિમ્બાબ્વે, ઝમ્બિયા, કેનિયા, યુગાન્ડા વગેરે વગેરે થઈને લંડનમાં સ્થિર થયેલાઓ માટે મંડળ સ્થાપ્યું હતું. સરકાર દીધું તેમનું મકાન પણ મોટું હતું. આ મંડળના સૌ વડીલ ગુજરાતીઓની મોટી ચિંતા હતી કે તેમનાં પૌત્રો-પૌત્રીઓને અને દોહિત્રો-દોહિત્રીઓને ગુજરાતી ભાષા આવડતી નથી. ભાષા નથી આવડતી તેથી ગુજરાતી સંસ્કૃતિની ઝીણીમોટી વિગતો પણ તેમને જાણ્યે જ પહોંચે તેથી ગુજરાતીઓનો હાસ થશે કે શું તેવું તેઓ વિમાસે છે. આથી આ મંડળ દ્વારા બાળકો અને યુવાનો-યુવતીઓ માટે જે પ્રવૃત્તિઓ તેઓ આયોજે છે તેમાં ગુજરાતી ભાષા ભણાવવાનો આયામ ઘણો મોટો છે. તે બધાં ગુજરાતમાંથી જ્યારે સ્થળાંતર કરીને ઉપજ્યાં ત્યારે જે સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો તેમનાં હતાં તે તેઓએ આજે પણ સાચવી રાખ્યાં છે, જેવાં કે દીકરી મોટી થાય ત્યારે જ્ઞાતિમાં જ પરણાવી દેવી પડે ને! પેલીને બાળકો નથી તે સ્ત્રી અવતાર એળે જ ગયો સમજવો. બધું કહ્યા પછી ઘરવાળાના કહ્યામાં તો રહેવું જ પડે ને! કેટલાક આમાંથી

ગતિ કરી ચૂક્યા હશે પણ મોટા ભાગે વલણ આવું હોય તેવું સમજાયું. ગુજરાતમાં પણ આજે તેમ જ વિચારનારા અને આચરનારા લોકો હશે. પણ કેટલાક ગુજરાતમાં વસતા ગુજરાતીઓ દીકરીને પરણાવી દેવી જ પડે તેવું જરૂરી નથી કે વંધ્યાનો અવતાર એળે ગયો એવું માનવું જરૂરી નથી કે ઘરવાળાના કઢ્યામાં રહેવાનું શક્ય ન હોય તો વિકલ્પ વિચારાય એવું માનતા પણ થયા છે. ગુજરાતમાં વિચારણામાં આધુનિકતા પ્રવેશતી જોવા મળે છે. લંડનમાં તેનાં બારણાં બંધ જણાયાં.

અમને લંડનમાં રહેવાનું થયું ચંપાબહેન પટેલના ઘરમાં. તેમના અતિથિ તરીકે. ગુજરાતનાં અનેક જાણીતી વ્યક્તિઓએ તેમનું આતિથ્ય માણ્યું છે. અમને તેમણે પ્રેમપૂર્વક રાખ્યાં અને ખૂબ સંભાળ લીધી. એથી પણ વધુ ઉપર જણાવી તેવી બધી મુલાકાતોમાં પોતાનું વાહન લઈને સાથે આવ્યાં અને એમ ખૂબ સરળતા કરી આપી. અમને જરાય અજાણ્યું લાગવા જ ન દીધું અને અમને મળવા આવેલાં વિપુલ કલ્યાણીનું તેમ જ નિરંજનાબહેન દેસાઈનું તેટલા જ ભાવપૂર્વક સ્વાગત કર્યું.

અમને તો વિપુલભાઈનો પરિચય હતો તો ચંપાબહેનનો લાભ મળ્યો. વિપુલભાઈએ લંડનનો અને લંડનસ્થિત ગુજરાતીઓનો પરિચય કરાવી આપવાનાં આયોજનો કરાવી આપ્યાં. અમારે માટે 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલેન્થોપી'એ આયોજેલા કાર્યક્રમમાં સામેલ થયા અને અમારો ઉત્સાહ વધાર્યો. એ કાર્યક્રમમાં પણ ગુજરાતીઓ મળ્યા અને અમે અમારી વાતો કરી. કાર્યક્રમો લોયડ્સ ટી.એસ.બી. બેંકમાં અને મેરિલ લીન્ચ બેંકમાં હતા ત્યાં અમે ત્રસ્ત બહેનોને આશ્રય આપીને તેમનું પુનર્વસન કરીએ છીએ તેવી વાતો કરી. અમને દાનની જરૂર ખરી પણ વારંવાર હાથ ન લંબાવવો પડે માટે અમારી બનાવેલી કાપડની બનાવટોનાં વેચાણ માટે બજાર શોધવામાં સહાય થાય એવી અમને તાતી જરૂર છે તેવી રજૂઆત કરી હતી. જણાવતાં આનંદ થાય કે ત્યારે છએક વ્યક્તિઓએ ઉત્સાહ પ્રેરે એવો પ્રતિભાવ છેલ્લે વ્યક્તિગત રૂપે પણ આપ્યો હતો. આજે લગભગ બે મહિના વીત્યા છે ત્યારે તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ શરૂ થયો છે તે અમને સંતર્પક લાગે છે.

ફરી પાછા લંડન જવાનું થાય તો 'સલામત ગૃહ' - 'સેફ હાઉસ' તો જોવા જવું જ. ઈંગ્લેન્ડના સ્ત્રીઓ વિશેના કાયદામાં અને ભારતીય કાયદાઓમાં થયેલા ફેરફારનો અભ્યાસ કરવો. ઈંગ્લેન્ડમાં તે દેશની સ્ત્રીઓને લગતા અને પરદેશી સ્ત્રીઓને લગતા કાયદા કેવા જુદા છે તે સમજવું, તેવો નિર્ધાર કરી તે દેશ છોડ્યો હતો.

(સંદર્ભાવ : "નિરીક્ષક", ૧૬ જૂન - ૧ જુલાઈ ૨૦૦૭)

[Ahmedabad Women's Action Group - AWAG, AWAG - Kunj, Bhudarpura, Ambawadi, AHMEDABAD - 380 015, India] e.mail : awag@wilnetonline.net

સન્માનની સીઝન :

લે મારા ગળાનો હાર

૦ ઉર્વીશ કોઠારી

સારું થયું. સુનીતા વિલિયમ્સ સમયસર પધારી અને પોખાઈ ગયાં. એમનું આગમન ભારતની - એટલે કે બી.સી.સી.આઈ.ની - ક્રિકેટ ટીમની સાથે અથવા એમના પછી થયું હોત તો ? સ્વાભાવિક છે. ક્રિકેટવિજયનાં પગલે સર્જાયેલા ઉન્માદમાં સુનીતાના સમાચાર બાજુ પર ધકેલાયા હોત. અવકાશમાં છ મહિના રહેવા કરતાં ૨૦ ઓવરની એક ક્રિકેટ મેચ જીતવાની સિદ્ધિ ગુજરાતમાં - ભારતમાં વધારે મોટી છે. એ કહેવાની જરૂર ખરી ?

૨૦-૨૦ સ્પર્ધામાં વિશ્વવિજેતા બની ભારતીય ટીમને તેમની સંસ્થા બી.સી.સી.આઈ.એ ઈનામોથી નવરાવી દીધી. દરેક ખેલાડીને એંસી લાખ રૂપિયા, કોઈને એક ગાડી, કોઈને બીજી. એ બાબતને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવી પડે. ગુગલ, માર્કેટોસોફ્ટ, ઈ-કોસીસ કે વિપ્રો જેવી આઈ.ટી. કંપનીઓની જેમ બી.સી.સી.આઈ. ક્રિકેટ બિઝનેસની મહામાલેતુજાર કંપની છે. તેમાં તક મેળવવા માટે પગનાં તળિયાં ઘસી નાંખવા પડે. ત્યાર પછી પણ તેમાં પ્રવેશ ન મળે એવું બને. પ્રવેશ મળ્યા પછી એક ખાનગી કંપનીમાં હોઈ શકે એ પ્રકારનાં અન્યાય - તુમાખી - ઉપેક્ષા સહન કરવાં પડે.

પણ બધું રંગે રંગે પાર પડે તો ? રૂપિયા અને માનસન્માનનો પાર નહીં. આ પદ્ધતિની ઈર્ષ્યા કરવી હોય તો થઈ શકે. પણ તેની ટીકા શી રીતે થાય ? ઈટ્સ બિઝનેસ. આફ્ટરઓલ.

પ્રશ્ન બી.સી.સી.આઈ. તરફથી લાખો રૂપિયાનો નથી. એ તો બી.સી.સી.આઈ. જેમના થકી કમાય છે એમને જ થોડાઘણા આપે છે. ખરો સવાલ રાજ્ય સરકારો તરફથી જાહેર થતાં 'રંગ છે તને ! આ લે મારા ગળાનો હાર' પ્રકારનાં રજવાડી ઈનામોનો છે. રાજ્ય સરકારોના મુખિયા જેવા મુખ્ય મંત્રીઓ ભૂલી જાય છે કે રાજ્ય એ કંઈ તેમની બાપીકી જાગીર નથી અને રાજ્યની તિજોરી તેમનો અંગત ખજાનો નથી કે મનફાવે તેમ, મનફાવે તેને એ લ્હાણી કરી શકે. સફળ ક્રિકેટરોની લોકપ્રિયતા વટાવી ખાવા રાજ્ય સરકારો દ્વારા જાહેર કરાતાં ઈનામો ખરેખર તો જાહેર હિતની અરજી(પી.આઈ.એલ.)નો મુદ્દો બનવો જોઈએ.

ક્યા આધારે સરકાર એક રમતમાં સફળતા મેળવનારા ખેલાડીઓ પર પ્રજાકીય નાણાંની વર્ષા કરી શકે ? અને બાકીની રમતના ખેલાડીઓને તેનાથી વંચિત રાખી શકે ? પઠાણ બંધુઓ માટે ઈનામ જાહેર કરવામાં જરા જુદા કારણસર મોડી પડેલી ગુજરાત સરકારે ક્રિકેટરો સિવાયના બીજા રમતવીરોનું ધ્યાન રાખવાનું અને તેમની સફળતાના પ્રસંગે ઈનામ માટે એક કરોડ રૂપિયાનું ભંડોળ અલગ રાખવા જેટલું શાણપણ દેખાડ્યું છે.

જાહેર હિતને સ્પર્શતો મુદ્દો એ પણ છે કે રાજ્ય અથવા કેન્દ્ર સરકાર ફક્ત રમતમાં સફળતા મેળવનારને તગડાં ઈનામો, જમીનના પ્લોટ અને બીજી ભેટ આપે. તો બીજાં - કદાચ ક્રિકેટ કરતાં વધારે મહત્વનાં - ક્ષેત્રોમાં સિદ્ધિ મેળવનારને કેમ નહીં. ? (શાંતિસ્વરૂપ ભટનાગર એવોર્ડ મેળવનાર વૈજ્ઞાનિકો વિશે વધારે કંઈ જણાવા મળ્યું ?) રાજ્ય ગુણવત્તાની અવગણના કરીને ફક્ત લોકપ્રિયતાની કદર કરવાનો શોર્ટકટ અપનાવી શકે ? તેનો યોગ્ય જવાબ અદાલત જ આપી શકે.

ગુજરાતના એક ધારાસભ્યએ પોતાની આવકમાંથી પઠાણ બંધુઓને ઈનામ આપ્યું. એ રીતે પ્રસિદ્ધિ ઈચ્છતા રાજકારણીઓ પોતાના ખિસ્સામાંથી કાવડિયાં કાઢે. ચૂંટણી વખતે દારૂ - ચવાણાની કોથળીઓ વહેંચે છે કે ફિલ્મી હીરો - હીરોઈનોને ઉપાડી લાવે છે. તેમ ક્રિકેટરોની સફળતા વટાવી ખાવા તેમની ઉપર રૂપિયા વેરે અને જાહેરખબરોની જેમ રૂપિયા ખર્ચીને પ્રસિદ્ધિ મેળવે. એમને કોણ રોકી શકે છે ? એ નીતિમત્તાનો મુદ્દો બની શકે છે. જાહેર હિતનો નહીં.

ભારતીય ક્રિકેટ ટીમ પર દેશભરમાંથી વર્ષેલાં ઈનામ અને ગુજરાતમાં સુનીતા વિલિયમ્સ માટે ઠેરઠેર ફાટી નીકળેલાં સન્માનો વચ્ચે એક બાબતે જબરું સામ્ય છે : સુનીતાનું કે ક્રિકેટરોનું સન્માન કરવાની લોકોની કે સંસ્થાઓની તાલાવેલીમાં પ્રતિભાની કદર કરવાનો ઉત્સાહ ઓછો અને ક્રિકેટરોના/સુનીતાના અજવાળે ઝાહળી જવાની લાલચ વધારે જોવા મળે છે. સન્માન મેળવનાર કરતાં સન્માન કરનારનો ધનગનાટ વધારે હોય અને સન્માનિતો સન્માન સ્વીકારીને સામા પક્ષને ધન્ય કરતા હોય. એ નવી વાસ્તવિકતા છે.

બીજો મુદ્દો છે : રોલમોડેલનો - આદર્શ બની રહે એવાં વ્યક્તિત્વનો અભાવ. સુનીતા કે ક્રિકેટરોની સિદ્ધિનો ઈન્કાર ન હોઈ શકે. પણ તેમના જેટલી પ્રસિદ્ધિ ન પામ્યાં હોય એવાં વ્યક્તિત્વો હજુ ગુજરાતમાં - ભારતમાં સક્રિય છે. તેમની અવગણના સમાજ પોતાના હિસાબે અને જોખમે કરી રહ્યો છે. વર્ષો પહેલાં ગુજરાતી સાક્ષર બળવંતરાય ક. ઠાકોરે કહ્યું હતું. 'જે પ્રજા સાચા પૂજ્યોને બદલે બીજાઓને અર્ધ્ય અર્પે છે, તે કાળે કરીને પૂજ્ય પુરુષોને પેદા કરવાની શક્તિ પણ ગુમાવી બેસે છે.'

આપણે બ.ક.ઠા.ની ભવિષ્યવાણીને વર્તમાનકાળમાં ફેરવાતી જોઈ રહ્યાં નથી ?

e.mail : uakothe@gmail.com

ઘરેલુ અત્યાચારની પછી તે ખુદકુશીનો સિલસિલો !

રેલની પટરીઓ પર પડતું મૂકીને, યુનાઈટેડ કિંગડમમાં, આપઘાત કરનારાંઓમાં ભારતીયો સૌથી વધારે છે. તેવું તાજેતરની એક મોજણીમાંથી તારવાયું છે. 'ફર્સ્ટ ગ્રેટ વેસ્ટર્ન ટ્રેન કંપની'ના અબી હાલ, એક અંતર્ગત પ્રસારિત હેવાલમાં આમ જણાવાયું છે. સ્થાનિક રાષ્ટ્રીય દૈનિક "ડેયલી મૈલ"માં આ સંબંધક હેવાલ-સમાચાર પણ પ્રગટ થયા છે. ઈંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં, આ સમયગાળા દરમિયાન, થયેલા કુલ આપઘાતના કિસ્સાઓમાંથી ત્રીજા ભાગના સાઉથહોલ ચોપાસ જ બન્યા હોવાનું જણવા મળે છે. બૃહદ લંડનના પશ્ચિમ વિસ્તારમાં આવેલા આ ઉપનગરમાં, ભારતીય જમાતની વિશાળ વસ્તી છે. ગઈ સાલ, આ રીત અવસાન પામેલાંઓનો આંકડો ૨૪૦ જેટલો હતો; તેમાં ૮૦ તો ફક્ત ભારતીયો જ હતાં !

પશ્ચિમ લંડન વિસ્તારમાં આવેલા પેડિંગ્ટન રેલવે સ્ટેશનથી છૂટતી ગાડીઓની પટરીઓ પર પડતું મેલવાના જ ઝઝેરા બનાવો થયા હોવાનું કહેવાયું છે. આ રેલ પટરીઓ સાઉથહોલ, સ્લાઉ જેવા દક્ષિણ એશિયાઈઓથી ધમધમતા વિસ્તારોમાંથી પસાર થાય છે. આ રેલવે કંપની હેઠળ, આ વિસ્તારમાં જ, કુલ રેલવે વ્યવહારનો દસમો ભાગ નોંધાતો રહ્યો છે.

સાઉથહોલ વિસ્તારમાંથી જ, મજબૂતપણે વિકસેલી, 'સાઉથહોલ બ્લેક સિસ્ટર્સ' નામે સક્રિયપણે કામ કરતી સંસ્થાનાં એક આગેવાન, હન્ના સિદ્ધીકીને ટાંકીને, આ અખબારી હેવાલ વધુમાં જણાવે છે કે ઘરેલુ અત્યાચારને કારણે એશિયાઈ સમાજમાં પરિસ્થિતિ વણસતી ચાલી છે અને તેનાથી વાજ આવી જઈને આવી એશિયાઈ સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યાની ઘટનાના કિસ્સાઓનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. 'એશિયાઈ સમાજમાં જે દૂરાચારી વ્યવહાર થઈ રહ્યો છે તેનાથી એશિયાઈ સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યાના આવા આવા કિસ્સાઓ વધી ગયા છે. આ આત્મહત્યાને તેમ જ ઘરેલું હિંસાચારને ચોખ્ખો સંબંધ છે,' તેમ એ કહેતા હતાં. 'માનસચિકિત્સા ક્ષેત્રે થયેલા સંશોધનકામથી સ્પષ્ટ જણાયું છે કે આવા દાખલાઓમાં ભાગ્યે જ માનસિક તાણા પ્રધાન કારણ રૂપે તારવાયું છે. પરંતુ સામાજિક પરિસ્થિતિઓ પ્રતિ ચોખ્ખેચોખ્ખો અંગૂલિનિર્દેશ થયો છે. મોટા ભાગે આવી સ્ત્રીઓ એકલી અટૂલી થઈ ગઈ હોય છે અને પછી તેમાંથી છૂટકારો મેળવવાને સારુ એ આવે માર્ગો વળે છે.' એમ હન્નાબહેન કહેતા હતાં.

લંડન કૉલિંગ !

એશિયાઈ સમાજમાંના સામાજિક દૂરાચારોને કેન્દ્રમાં રાખીને નાટકો રચનાર યાસ્મિન વ્હીટેકર ખાન જેવી લેખિકાના મતે, 'વ્યભિચાર, ઘરેલુ હિંસાચાર તેમ જ મઘાસક્તિ જેવી બદીઓના ત્રાસમાંથી છૂટવા સારુ બીજાં કોઈ ચારો જ નથી, એમ એમનું માનવું છે.'

ઈસ્વી સન ૨૦૦૫માં, નવજીત સિધ્ધુ નામની એક ૨૭ વર્ષીય યુવતીએ પાંચ વર્ષની દીકરી અને ૨૩ મહિનાના દીકરા સંગાથે, મારમાર આવતી હીથરોં એક્સપ્રેસ ગાડી પર સાઉથહોલના પુલ પરેથી પડતું મેલેલું અને એ ત્રણેય તત્કાળ મરણ પામ્યા હતાં. એ હીચકારી ઘટનાએ ચોમેર હાહાકાર મચાવી દીધો હતો. આ કમ હોય તેમ, છ મહિનાના ટૂંકા ગાળામાં, નવજીતની માતા સતવંત કીરે પણ એ સ્થળે જઈ, એ જ રીતે જીવનનો અંત આણેલો.

સતવંત કીરનાં અવસાન પછી મરણોત્તર જુબાનીમાં કહેવાયું હતું કે મરનારને કદી ય દૂરાચાર સહન કરવાનો થયો નહોતો; પરંતુ એનું માનવું હતું કે એક શીખ માતા તરીકે એ પોતાની જવાબદારીઓમાંથી ચ્યૂત બની હતી અને તેથી એની દીકરીએ બાળકો સમેત આત્મહત્યા કરેલી !

એ દિવસોમાં, વાર્તાકાર મિત્ર રમણભાઈ પટેલ સાઉથહોલમાં રહેતા હતા અને એમણે એ ઘટના સબબ કેટલુંક સંશોધનકામ પણ કરેલું. નવજીતની આત્મહત્યા બાદ, માતા સતવંત કીર પાસે ખરખરો કરવા ય લેખક ગયેલા. રમણભાઈના મત મુજબ, સતવંત કીર માનતાં હતાં કે એની દીકરીને પતિનો પ્રેમ મળતો જ નહોતો. રમણભાઈ પટેલે આ ઘટનાને કેન્દ્રમાં રાખી, 'ઢાઈ અક્ષર પ્રેમ કા' નામે એક વાર્તા પણ લખી છે. રમણભાઈ કહેતા હતા : નવજીત સ્થાનિક 'સનરાઈઝ રેડિયો'માં કારકૂની કરતી હતી અને તેનો પતિ સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં ટપાલીનું કામ કરતો હતો. આ દેશમાં કાયમનું રહેવાનું તેને મળી જાય તે જ એક માત્ર તેનું ધ્યેય હતું. કામેથી છૂટીને તે આ કે તે પીઠાંમાં પડી રહેતો. એમ આ વાર્તાકાર મિત્ર કહેતા હતા.

૨૭મડી કોઈક આનંદની ઘડીએ અલપજલપ : નવજીત સિધ્ધુ પોતાનાં બે સંતાનો સંગાથે. બ્રિટનના રાષ્ટ્રીય અખબાર, "ધ ડેયલી મૈલ"ના સદભાવે આ છબિ અહીં લેવાઈ છે.

આવા આવા દાખલાઓ આપણને અહીંતહીં સાંભળવા મળતા જ હોઈ છે ને ? જો કે આ દાખલો શીખ સમાજનો હોવા છતાં, શીખ સમાજ સિવાય બીજા કોમમાં આવું આવું બનતું જ નથી. એમ માની બેસીએ તો તેને શાહમૂગી વલણ જ, ભલા, આપણે કહીશું. જગતના કોઈ પણ પછાત વિસ્તારમાંથી, રોજગારીને સારુ અહીં દોડી આવતી, ટોળાશાહી માનસની આ નકરી વૃત્તિ છે. અંધ શ્રદ્ધા, જડ માન્યતાઓ, બંધિયાર વિચારવૃત્તિ તેમ જ પુરુષત્વ ઉચિત અણઘડ વર્તણૂકને કારણે પણ આવી પરિસ્થિતિ માથે થોપાતી આવી છે. શિક્ષણનો અભાવ, વિલાયતની ખુલ્લી ઉદારમતવાદી સમાજવ્યવસ્થા અંગે કાચી છાપસમજણ, મૂળ વતનનાં જ્ઞાતિમૂલક, વર્ગમૂલક, જ્ઞાતિમૂલક ને સામંતશાહી સાંસ્કૃતિક તેમ જ ધાર્મિક પાસાંઓની આંધળૂકી ગાડરિયાવૃત્તિ પણ તેને વકરાવે છે.

જે તે મુલકમાં કાયદો અને કાનૂન વ્યવસ્થા મૂળગત કેન્દ્રસ્થ બાબત છે. તેને અનુરૂપ અને અનુકૂળ રહેવાનું દરેક શહેરી માટે અગત્યનું છે. આપણી વસાહતી કોમને માટે પણ એ અગત્યનું છે. જે તે નવા વતન બાબતની સમજણ, પાયાગત, કેળવવી જરૂરી છે. જરૂરી જીવન-શિક્ષણના પાયા સાથે, જીવનનો અને પરિવારનો વ્યવહાર કરવાની આવશ્યકતા ય છે. બેરોજગારી, આર્થિક સંકડામણ, ટ્રેફી પદાર્થનાં સેવન, જુગારની બદી, મઘાસક્તિ, સ્ત્રી સાથે દૂરાચારી વર્તનવર્તાવ, ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક સમજણ બાબતની કહેવાતી જડ માન્યતાઓ અંગે સમાજના દરેક સ્તરે ફેર ચર્ચા થવાની તાતી જરૂર છે. વાડીવજીજ તેમ જ ધનદોલતની પેઠે, સ્ત્રી નિજી અકસ્માયતનો ભાગ છે જ નહીં. પરિવાર અને સંસારનું તે પણ એક સરખું અગત્યનું અંગ છે. આની વાત છાપરે ચડીને સતત કહેવી રહેશે. અને એવાં કામોમાં પ્રચાર-પ્રસારનાં માધ્યમો સહિત, આપણી કોમના દરેકના સ્તરના આગેવાનોએ પણ સંકળાવવું જરૂરી છે. એ વિશે

લોકશિક્ષણનાં કામો શરૂ કરી દેવાની અગત્યની આવશ્યકતા છે. કોમમાંથી કોમના આગેવાનોએ જ આવાં કામોનો આદર કરવો રહે છે. આવું થશે ત્યારે ગંધિઓ, પૂર્વગંધિઓ, માન્યતાઓ, અંધ શ્રદ્ધા ઓગળતી થશે.

પાનબીડું :

જનાઝ રોકકર મેરા વો કિસ અન્દાઝસે બોલે
ગલી હમને કહી થી તુમ તો દુનિયા છોડે જાતે હો

- સૈફી

આઓ ફિર સે દિયા જલાએ ...

ઉત્તરે ગ્લાસગો ને દક્ષિણમાં બ્રાઈટન. પૂર્વમાં નોરિચ ને પશ્ચિમે કાર્ડિફ વચ્ચે આવેલા આ ટાપુદેશમાં, ભલા, એશિયાઈ માહોલની કેટકેટલી સંસ્થાઓ હશે ? કોઈ કહી શકે ખરા ? ... કોઈ એક સ્થળેથી, દોસ્ત, એના આંકડા મેળવવા સહેલા નથી. લઘુવાંશિક બધી સંસ્થાઓ, આદર્શરૂપે, 'વર્ણીય સમતા પંચ'ને ચોપડે નોંધાવી જોઈએ, પરંતુ એમ બન્યાનું પણ દેખાતું નથી. એશિયાઈ જમાતની વાત કોરાણે મૂકીએ અને ફક્ત ભારતીય રસમની સંસ્થાઓની વાત છેડીએ તો ય તેના કુલ વાવડ મળે તેવા ચોપડા અસ્તિત્વમાં નથી. 'ભારતીય ઉચ્ચાયુક્ત'ના દફતર ભંડારમાં કે પછી 'કન્ફેડરેશન ઓફ ઈન્ડિયન ઓર્ગનાઈઝેશન્સ' જેવી, 'બધી' ભારતીય સંસ્થાઓ વતી કામ કરતી હોવાનો દાવો કરતી આ સંસ્થા કને પણ તેનાં એંધાણ નહીં જડે. જરાક વધુ સંકોરાઈએ અને ફક્ત ગુજરાતી આલમની વાત કરીએ, તો તેવી તેવી સંસ્થાઓની સગડ, વારુ, ક્યાંથી મળે ? 'નેશનલ કોંગ્રસ ઓફ ગુજરાતી ઓર્ગનાઈઝેશન્સ' આમ તો વાત ગુજરાતી સંસ્થાઓ 'વતીની' કરે છે, પરંતુ તેની મથરાવટી કંઈ ચોખ્ખી તો નથી.

અને છતાં સેંકડો નાનીમોટી સંસ્થાઓ દેશ ભરમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એવું ય બને કે એમાંની કેટલીક સંસ્થાઓ નામ કે વાસ્તે જ ચાલતી હોય અને 'હું, બાવો ને મંગળદાસ' વચ્ચે, 'કિસ્સા કુર્સી કા'ની રમત મંડાતી ય હોય. જ્યારે કેટલીક ભારે વગદાર સંસ્થાઓ પણ છે અને તેનું ચલણ જબ્બર રહ્યું છે. આવી સંસ્થાઓમાં વિવિધ ધર્મની, જુદા જુદા સંપ્રદાયોની, મૂળ વતનના અસંખ્ય ગામોને નામે ચાલતી સૂપડા મોઢાળી મંડળીઓ તેમ જ જ્ઞાતિમૂલક સંસ્થાઓનું વર્ચસ્વ જોવાનું સાંપડે છે. આવી વગદાર સંસ્થાઓમાં અનેક સભ્યો નોંધાયેલા હોય છે અને તેને સાંકળવાને સારુ સમકાલીન પત્રિકાઓ વારેપરબે નીકળે છે. એક વખત ગુજરાતીનો એમાં મુખ્યત્વે ચાલ રહેતો; હવે તેમાં સ્વાભાવિક અંગ્રેજીનું મહદ્ માધ્યમ પેઠું છે. અને આ સમગ્ર પત્રિકાઓનો આંકડો લઈ સરવાળો કરવા બેસીએ, તો તેની કુલ સંખ્યા અહીંથી નીકળતાં તમામ ગુજરાતી સામયિકોની, કહેવાતી કુલ સંખ્યાને ક્યાં ય ટકકર મારીને આંબી જાય, તેવડી એ મોટી સંખ્યા છે. ટૂંકામાં, આ સંસ્થાગત સામયિકો, ધારે તો, લોકશિક્ષણનું ઉમદા કામ કરી શકે તેમ છે.

"ઓશવાળ ન્યૂસ", "વણિક વૉઈસ", "માંધાતા પ્રગતિ", "માંધાતા નવસર્જન", "નવ પ્રગતિ", "વાંઝ જ્યોત", "વાંઝ વર્લ્ડ", "સાઉથસાઈડ", "નવનાત દર્પણ", "ધ જૈન", "રઘુવંશી", પ્રગતિ", "ફૂલવાડી", "ગાંધી જ્યોત", "ગાંધીદર્શન", "અમે ગુજરાતી", "ભાટિયા ન્યૂઝ બુલેટિન", "મહાવીર ફાઉન્ડેશન ન્યૂઝલેટર", "ઘરઘર દેરાસર", "ભક્તિદર્શન", "સનાતન સંદેશ", વગેરે વગેરે નામે નીકળેલી અથવા નીકળતી આ ઢગલાબંધ પત્રિકાઓ વાંચવી રસપ્રદ રહી છે. વળી, પ્રકાશિત પત્રિકાઓ ઉપરાંત, ઈન્ટરનેટે તરતી અલકમલકની ઝાઝેરી પત્રિકાઓને પણ આમાં આમેજ કરવા જેવી છે. એમાંની કેટલીક પત્રિકાઓમાં કેટલીક ચર્ચાવિચારણાઓની એટલી અગત્ય છે કે તે મુખ્ય પ્રવાહમાંના જે તે સામયિકોમાં કેમ ઊંચકાતી નથી, તેનું આશ્ચર્ય ભર્યું પડેલું છે.

ભારતના પરિસરમાં, નવરાત્રીના તહેવાર વિક્રમ સંવત અનુસાર, આસો માસમાં આવે છે અને વર્ષા ઋતુ પછી તેને શરદ ઋતુનું આવરણ સાંપડે છે. એમ તો કેટલાક લોકો વળી ચૈત્ર માસમાં ય નવરાત્રી મનાવે છે. થોડાં વરસો પહેલાં, ઉપેન્દ્ર દવે નામના બૃહદ્ લંડનનિવાસી એક લેખક મિત્રે, બ્રિટનની મોસમને ધ્યાનમાં લઈને, નવરાત્રીની ઉજવણી ચૈત્ર મહિનામાં કરવાની ચોટદાર દલીલ માંડી હતી. શરદ ઋતુમાં આસો મહિનામાં યોજાતી નવરાત્રીને સીધેસીધી વિલાયતમાં ઉજવવાની રાખીએ તો તેને પાનખર અને ઠંડીની મોસમનો સામનો કરવો પડે છે. અંધારી સાંજ, વાઝીનું વાતાવરણ, કાદવકીચડ, નિજી સલામતી અને ગુનેગારીઓની અસર અને બીજું ઘણુંબધું, વળી, નવરાત્રી તો બહુધા સાંસ્કૃતિક પર્વ છે અને યુવાન લોક પહેરીઓઢી, વરણાગી બનીને મહાલતાં, આનંદતાં રહે છે. આ દેશની વરવી મોસમમાં આવો ખૂલો આનંદ મર્યાદિત બની શકે છે. આથીજસ્તો, આ દેશમાં શરદનો ઉત્સવ નહીં, પરંતુ પાયાગત, નવરાત્રીનો ઉત્સવ મનાવવાનો આશય છે. ચૈત્રી નવરાત્રીની ઉજવણી, મોસમને ધ્યાનમાં લઈને, વધુ આવકાર્ય નીવડે, તેમ ઉપેન્દ્રભાઈ દલીલ કરતા હતા.

આપણા પર્વોમાં અકકડપણું [rigidity] તથા રૂઢિવાદને [fundamentalism] કોઈ સ્થાન હોવું જોઈએ નહીં ને તે ન રહેવું જોઈએ. આવું બંધિયારપણું સમાજમાં સડો આણી શકે છે.

વારુ, ઉપેન્દ્ર દવેની દલીલમાં ખસૂસ વજૂદ છે અને વજન પણ. દરમિયાન, લેસ્ટરનિવાસી અને 'સત્ય સંગઠન જૂથ'ના અગ્રેસર વનમાળીભાઈ ચરાડવા સાંભરે છે. આ મુલકનાં અક્ષાંશ, રેખાંશને કેન્દ્રમાં રાખીને એમણે એક સ્થાનિક પંચાગ તૈયાર કર્યું છે. છેલ્લા બેઅઢી દાયકાઓથી, વનમાળીભાઈ, આ પંચાગ અનુસાર, આ દેશમાં તિથિ, ચોઘડિયા, નક્ષત્ર તેમ જ રાશિચક્રની મજબૂત માંડણી-રજૂઆત કરતા રહ્યા છે. હિંદમાંથી નીકળતા અનેક પંચાગોની સામે એમણે આ જબ્બર

"ડેકકન હેરલ્ડ" દૈનિકના સદ્ભાવે અહીં લીધું છે.

ઝૂંબેશ સાથે એકલવીર શું કામ હાથમાં લીધું છે. આની જેમ હવે, બીજા પાસ, પર્યુષણ પર્વ ઉજવણી વિશેના સમયગાળા બાબત ચર્ચા મંડાઈ છે. "વૈજ્ઞાનિક વૉઈસ"નો સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૭નો અંક આવી મળ્યો છે. તેમાં વિનોદ કપાસીના એક સૂચન વિશે કેટલીક છણાવટ કરવામાં આવી છે અને મનસુખભાઈ શાહ સરીખા વિચારકે પણ કેટલાક પાયાના મુદ્દાઓની માંડણી કરી છે.

આપણા આવા બધા પર્વોમાં અકકડપણું [rigidity] તથા રૂઢિવાદને [fundamentalism] કોઈ સ્થાન હોવું જોઈએ નહીં અને તે ન રહેવું જોઈએ. આવું બંધિયારપણું સમાજમાં સડો આણી શકે છે. માટે દૂધમાં તથા દહીંમાં, બંનેમાં, લાગ અનુસાર પગ રાખનારાઓ, અડૂકિયાદડૂકિયાપણું દાખવતા, 'હમ્મી ડમ્પટી' આગેવાનો ઠરેલ કોઠે વિચાર કરે, તેવી રૂખ આવવી જરૂરી છે. છેવટે, દેશ, કાળ અને સંજોગ અનુસાર, આ અને આવા અવસરો તથા પર્વો ગોઠવાતા રહ્યા છે. આમ જનતાનો ઉમંગ ને દરેકને આવરતી પ્રવૃત્તિઓ થાય તો આપણો વારસો સુપેરે નભી શકે અને વિસ્તરે.

આ બધી ચર્ચામાં કેટલીક ગેરસમજણો પણ દેખા દીધી છે. વિનોદભાઈએ દલીલ કરતાં 'હિન્દુ પંચાગ' હોવાનું કહ્યું છે. હકીકતમાં, હિન્દુઓનું કોઈ પંચાગ નથી. એમને માટે પણ છે. વિક્રમ સંવત, શક સંવત અનુસાર પંચાગો થતાં રહ્યાં છે અને તેના પાયામાં ચાંદ્ર વર્ષ છે. "જન્મભૂમિ"ના "ખગોળસિદ્ધ સૂક્ષ્મ નિરયન ભારતીય પંચાગ"માં આ સંબંધક સમજણ પણ અપાઈ છે. પરિણામે, સ્થાનકવાસીઓ, દેરાવાસીઓ, તેરાપંથીઓ વચ્ચેના વાદવિવાદને આ મુલકમાં નિવારી શકાય તેમ છે અને શક્ય એકવાક્યતા લાવી શકાય તેવી દલીલ મનસુખભાઈની રજૂઆતમાં જોવા મળે છે.

બૃહલ લંડનના પશ્ચિમ વિભાગમાં, થોડા વખત પહેલાં, એક દેરાસર શરૂ થયેલું. તેની જરૂરી પરિયોજના અંગે સરકારી પરવાનગી લેવાઈ નહીં હોય અને પછી સંસ્થાને તે બંધ કરવું પડ્યું તેમ જ ખર્ચના નાહકના ખર્ચના ખાડામાં ધકેલાઈ જવું પડ્યું છે. આ બધું કદાચ આપણી નેતાગીરીની રૂઢિગત અકકડાઈ અને અતલ ધમંડની છાપ પણ ઊભી કરી આપે છે.

આથીજસ્તો, આપણા આ ઘર સામયિકોમાં, જે ચર્ચાઓ થાય છે તે ભણી કાન માંડવાની તાતી આવશ્યકતા છે. આવું થાય તો આપણી વસાહતમાં પણ તંદુરસ્ત સમજણ આવી શકશે અને તે પાકટ બનીને વિસ્તરી શકશે.

પાનબીડું :

આહુતિ બાકી, યજ્ઞ અધૂરા, અપનોં કે વિદ્યોને ઘેરા.

અંતિમ જય કા વજ્ર બનાને, નવ દધીચિ હડિયાં ગલાએં.

આઓ કિર સે દિયા જલાએં.

- અતલવિહારી વાજપાઈ

માનવતા કો નયા મોડ દો ...

સ્વયંવિનાયક રાખી બાંધે

નિત પ્રશસ્ત હો ભારત કા પથ

ઉત્સવત્રયી ત્રિવેણી સંગમ

પૂરે હોં સબ પુષ્પ મનોરથ /

એક સૂત્ર મેં બંધ જાએં હમ

વહી હમારા રક્ષાબંધન.

કૃષ્ણ હમેં દેંગે ઉદબોધન.

વિદ્યન હરેંગે ગૌરીનંદન.

લેખક મિત્ર રજનીકાન્ત જે. મહેતાની, 'મીઠી સ્મૃતિઓની જુદી

ઓપિનિયન/Opinion

જ દુનિયા' (થેમ્સ નદીને કાંઠેથી) નામક ચોપડીમાં, આ મજેદાર કવિતા અપાઈ છે. અને આ કવિતાના રચયિતા છે લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવી. ૭૬ વર્ષની વયે, ૬ ઓક્ટોબર ૨૦૦૭ના દિવસે, નવી દિલ્હી ખાતે, આ કવિ રાજપુરુષે પોતાની જીવનલીલા સંકેલી લીધી છે. આ કવિતા લખાઈ એ દિવસોમાં, એ લંડન ખાતે ભારતના ઉચ્ચાયુક્તપદે હતા. તદુપરાંત, એ પ્રખ્યાત બંધારણવિદ તેમ જ કાયદાશાસ્ત્રી હતા. એમણે લોક સભા તથા રાજ્ય સભામાં પણ સાંસદ તરીકે સેવાઓ આપી છે.

આઝાદ ભારતની આ સાઠ વર્ષની અવધિમાં, 'ઈન્ડિયા હાઉસ' ખાતે લંડને અનેક ઉચ્ચાયુક્ત જોયાં છે. પ્રથમપહેલા ઉચ્ચાયુક્ત વેન્ગલીલ કૃષ્ણાન્ કૃષ્ણમેનનથી માંડીને, સાંપ્રત ઉચ્ચાયુક્ત કમલેશ શર્મા સુધીના, અનેક અધિકારીગણમાં, કદાચ, લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવી પ્રમાણમાં વધારે લોકપ્રિય રહ્યા. અને લોકપ્રિયતાની લગભગ બધી જ વ્યાખ્યાઓ એમને લાગુ પાડી શકાય. વારુ, આ પદે રહેવાનો, વળી, સૌથી લાંબો ગાળો એમને જ મળ્યો છે. ઘણું કરીને, ચંદ્રશેખર વઝ પ્રધાન પદે હતા, ત્યારે લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવીની ઉચ્ચાયુક્ત તરીકે, સન ૧૯૯૧માં નિયુક્તિ થયેલી. આ લાંબા ગાળા દરમિયાન, પી. વી. નરસિંહરાવના વઝ પ્રધાનપદ ઉપરાંત, એમણે અતલ વિહારી વાજપાઈના પ્રથમ વઝપ્રધાન પદના નજીવા દિવસો દરમિયાન, અને પછી, એચ. ડી. દેવ ગાવડ તેમ જ ઈન્દરકુમાર ગુજરાલના વઝ પ્રધાનવાળા ટૂંકા કાર્યકાળમાં ય આ અદકેરું પ્રતિનિધત્વ જાળવી રાખેલું.

લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવી

(૯.૧૧.૧૯૩૧ - ૬.૧૦.૨૦૦૭)

એમના કાર્યકાળ દરમિયાન, ભારતની સ્વતંત્રતાની સુવર્ણ જયંતી અવસરના અનેક કાર્યક્રમો આ દેશમાં યોજાવેલા અને મોટા ભાગના આ પ્રસંગોમાં એ ખુદ સરીક થયેલા, એમ સાંભરે છે. બ્રિટિશ સરકાર સાથે ઘનીષ્ટતાએ સંપર્ક જાળવવામાં તેમ જ રાજદ્વારી વાટાઘાટ કરવામાં એ ભારે સફળ રહેલા, એમ અનેક હેવાલોમાં નોંધાયું છે. રાજદૂતની કૂશળતા - કૂનેહની સીમા એમણે વિસ્તારી જાણી હતી. રાજવી પરિવાર સાથે ય એમણે ઘરોબો વિકસાવેલો અને રાજકુમાર ચાર્લ્સ સાથે તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધક અનેક ચર્ચામાંની એમની સામેલગીરી જાણીતી છે. ભાતભાતના લોકો સાથે એમણે લગાવ કેળવેલો. માનશો ? એમણે આ દેશની આશરે દોઢસો જેટલી યુનિવર્સિટીઓમાં જાતે જઈને દરેક જગ્યાએ ગાંધીની પ્રતિમા ય ભેટ ધરી હતી. વળી, આ દેશની અનેક યુનિવર્સિટીઓ સાથે પણ ભારતીય હીતને કેન્દ્રસ્થ કરતી પ્રવૃત્તિઓ સંચારિત કરવાનો યજ્ઞ પણ એમને ફાળે જાય છે. લેસ્ટર યુનિવર્સિટીમાં, આથીજસ્તો, આજે ય એમનાં નામને જોડતી વાર્ષિક વ્યાખ્યાનમાળા થતી આવી છે. તે જ રીતે, એમને પ્રતાપે વેલ્સ યુનિવર્સિટીમાં 'વિઝીટીંગ ફેલોશિપ'ની વ્યવસ્થા પણ થઈ શકી છે.

આ દેશના બંદરી નગર બ્રિસ્ટલનું સ્થાનમાન અગત્યનું સાબિત થયું છે. મેરી કાર્પેન્ટર (એપ્રિલ ૩, ૧૯૦૭ - જૂન ૧૪, ૧૯૭૭) અને એમની ઝાઝાવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં હિન્દ સાથેનો સંપર્ક, રાજ રામ મોહન રાયનો પાસ લાગવાને કારણે, જેમ સાબૂત છે; તેમ સન ૧૯૨૮માં 'બ્રાહ્મો સમાજ'ની સ્થાપના કરીને સુધારાનો પરચમ લહેરાવનાર એ જ

ઓક્ટોબર ૨૦૦૭

રાજા રામમોહન રાયનું સમાધિસ્થાન પણ અહીંના જાણીતા આરનોસ વેલ સ્મશાનભૂમિમાં આજે ૫ યાત્રાનું ભવ્ય મથક બની રહ્યું છે. રાજા રામમોહન રાયનો દેહ, બ્રિસ્ટલના એક ઉપનગર, સ્ટેપલટન વિસ્તારમાં, ૨૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૩૩ના રોજ પડેલો. એમના અંગત મિત્ર અને વિશ્વાસુ સાથીદાર તેમ જ ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના દાદા દ્વારકાનાથ ટાગોરની કૃપાથી, ત્યાં શિલાલેખ જડી તકતી મુકાઈ છે. સન ૧૮૮૦થી, દર વરસે, આ દિવસે, એમની સમાધિએ અસંખ્ય લોકો શ્રદ્ધાંજલિ આપવા આવે છે. ૧૯૯૫ના અરસામાં, બ્રિસ્ટલના લૉર્ડ મેયરે રાજા રામમોહન રાયની સ્મૃતિમાં બ્રિસ્ટલના એક જાહેર રસ્તા સાથે એમનું નામ વિધિવત્ જોડાવાનું જાહેર કરેલું. વળી, આ નગરમાં જ, નગરની મધ્યમાં, કાઉન્સિલ હાઉસ સામે, જોતાં જ છાતી ગજ ગજ ફૂલે તેવી રાજા રામમોહન રાયની એક ભવ્ય કાંસ્ય પ્રતિમા મૂકવામાં આવી છે. બ્રિસ્ટલનું એક પ્રતિનિધિમંડળ એ દિવસોમાં કોલકત્તા ગયેલું અને બંગાળના તત્કાલીન મુખ્ય પ્રધાન જ્યોતિ બસુને મળેલું. નિરંજન પ્રધાને કંડારેલી આ પ્રતિમાનું અનાવરણ ૧૯૯૭માં લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવીએ કરેલું, આ સ્વાભાવિક હતું કેમ કે આ યોજના પાછળ, આ ઉચ્ચાયુક્તે દૂરદેશે કામ કરેલું જ હતું.

કૉલેજ ગ્રીન, બ્રિસ્ટલ ખાતે સોહતી રાજા રામમોહન રાયની કાંસ્ય પ્રતિમા

સિંઘવીજીના કાર્યકાળ દરમિયાન, આ દેશની એક સરસ મજાની સંસ્થા, નેહરુ કેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. એ અંગેની આગવી ગોઠવણ એમને આભારી હોવાનું જણાવા મળ્યું છે. જૈન ઇતિહાસના તથા જૈન સંસ્કૃતિના પણ એ વળી ઊંડા જણકાર હતા. સ્થાનિક 'ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનિઝમ'ના એ સંવર્ધક પદે ય હતા. પર્યાવરણ અંગે આ સંસ્થાએ એક વિધિવત્ આવેદનપત્ર તૈયાર કરેલું અને એડિનબરોના જ્યુક રાજકુમાર કિલિપને એ સુપ્રત થયેલું. એ સઘળી કામગીરી પાછળ લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવીની દૂરદેશ સફળ કામગીરી બોલે છે.

આ દેશના એક ગુજરાતી સામયિકના પાતળા દિવસોમાં, આ માતબર વ્યક્તિની હૂંફ બર આવી હતી; અને તેને કારણે પણ, આ સામયિક આજે તરી રહ્યું છે, તેવા આધારભૂત હેવાલો સાંપડ્યા છે.

જગત ભરમાં પથરાઈ હિન્દી જમાતને સાંકળીને 'ભારતીય ઝયસુપોરા'નું શક્તિવર્ધન કામ કરવાનું સ્વપ્ન, ભલા, કોને આવ્યું હશે ? ... પરંતુ ભારતીય જનતા પક્ષના વડા પ્રધાન અતલ વિહારી વાજપાઈના પ્રધાનમંડળે આપણા આ લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવીના વડપણ હેઠળ એક

સમિતિની રચના કરી હતી. વિદેશ ખાતાના તત્કાલીન રાજ્ય સ્તરના પ્રધાન આર. એલ. ભાટિયા, ભારતીય વિદેશ સેવાના નિવૃત્ત અધિકારી જે. આર. હીરેમઠ તેમ જ નવી દિલ્હી ખાતેની 'આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ પરિષદ'ના તે વખતના મહામંત્રી બળેશ્વર અગવાલ આ ઉચ્ચ સમિતિના અન્ય સભ્યો હતા. આ સમિતિના સચિવ તરીકે વિદેશ ખાતાના વધારાના સચિવ જે. સી. શર્માએ સેવાઓ આપી હતી. ભારતીય ઝયસુપોરા બાબત આ ઉચ્ચ સમિતિએ, વિગતે પાંચ ભાગમાં, તેમ જ ૩૮ પ્રકરણોમાં સવિસ્તર ફેલાયેલો એક ગંજાવર હેવાલ તૈયાર કર્યો હતો. સંશોધકો માટે આ દસ્તાવેજ ભારે અગત્યનું સાધન છે. તેને જ આધારે, વાજપાઈ સરકારે 'અ-પ્રવાસી ભારતીયો' માટે એક યોજના ઘડેલી, અને દર સાલ, ૯ જાન્યુઆરીએ 'પ્રવાસી ભારતીય દિવસ' મનાવવાની વ્યવસ્થા કરેલી. એ દિવસે, સન ૧૯૯૫માં, મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી ભારત આવેલા અને પછી હિન્દની આગેવાનીનું સૂકાન હાથ લીધેલું. તેની આ અગત્યને અહીં જોડવામાં આવી.

સન ૨૦૦૩ની નવમી જાન્યુઆરીએ નવી દિલ્હીમાં આવો પહેલો 'પ્રવાસી ભારતીય દિવસ' રંગેરંગે મનાવાયો હતો. એ વેળાએ, સિંઘવીજીએ જે પ્રવચન આપેલું, એ રસશોએ નિરાંતવા વાંચવા જેવું છે. એ સરકાર ગઈ અને મનમોહન સિંઘના વડપણવાળી બીજી સરકાર આવી. આ નવા શાસન હેઠળ, 'સરકારી દિલચશ્પી કમ' હોવાનું એમને લાગ્યા કરેલું. બ્રિટિશ બોડકાસ્ટીંગ કોરપોરેશનને, મે ૨૦૦૫ દરમિયાન, આપેલી એક મુલાકાતમાં તેની સર્વાંગીણ વિગતો જોવાની સાંપડે છે. આમ, ભારતીય ઝયસુપોરાને માટે લાંબા સમયગાળા માટે લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવીની ખોટ ભારે સાલવાની છે.

જવાહરલાલ નેહરુનો સૂરજ તપતો હતો તેવા સમયગાળામાં, ૧૯૬૨ના અરસામાં, રાજસ્થાનના જોધપુર મતવિસ્તારમાંથી, સિંઘવીજી અપક્ષ સાંસદ તરીકે ચૂંટાઈ આવ્યા હતા. એ દિવસોની લોક સભામાંની એમની કામગીરી હજુ ય મને સાંભરે છે. એ દિવસોમાં કૉંગ્રેસ પક્ષમાં એ સામેલ થયા નહોતા. એ અપક્ષ જ રહેલા. જ્યારે ભારતીય જનતા પક્ષના સભ્ય તરીકે ૧૯૯૮માં રાજ્ય સભામાં એ ગયા એ પગલું મારા જેવાને સતત અચરજ પમાડતું રહ્યું છે. અહીં, અતલ વિહારી વાજપાઈ સાથેનો અંગત ઘરોબો ય કામે લાગ્યો હોય તેમ પણ બને. ખેર ! ... કવિ વાજપાઈ, આથીજસ્તો, કવિ સિંઘવીને અંજલિ આપતાં એમને 'સરસ્વતીપુત્ર' જાહેર કરતા હશે. ખરું ને ?

અહીંના એમના સાત વર્ષના સમયગાળામાં વખત વખત એમને મળવાનું થયું છે; સાંભળવાનું બન્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્યકારોની જમાતમાં પણ એ હાજર રહ્યા છે અને કવિતાની પેશગી પણ ત્યારે એમણે કરી છે. ક્યારેક એ વધારે પડતા ચોમેરે પથરાઈ જતા હતા, એમ લાગતું. પરંતુ, એમની નિષ્ઠા, એમની સમજણ, એમની કામગીરી એક એવી જૂની પેઢીનું ઘોતક હતી, કે જેને માટે જાહેર જીવનમાં અદનો માણસ કેન્દ્રમાં રહેતો હતો. લોકો સાથેનો અનુબંધ એમની જ કવિતાની પેઠે 'સેતુબંધનમ્ સર્વરંજનમ્' હતો. એમના મિત્ર ઓ. પી. જૈન લખે છે તેમ, કામગીરીના એમના પ્રકારો સાથે સહમત થવું જરૂરી નહોતું; પરંતુ, એમને બહોળી વિસ્તાર પ્રદેશ હતો. એમાં લોકો સાથેનો અંગત, બિનઅંગત મેળાપ સમઘળ વહ્યા કર્યો છે. જિંદગીની ધાર લગી જઈ એ સભર જીવ્યા છે.

ઝયસુપોરાની જમાતના એક અદના આદમી તરીકેની મારી એમને ય સફ્લય વિદાયવંદના હજો.

પાનબીડું :

જિયો ઔર જીને દો સબકો,
હિંસા કે હથિયાર છોડ દો;
ભટક ગઈ જો ગલિયારો મેં,
માનવતા કો નયા મોડ દો.

- લક્ષ્મીમલ્લ સિંઘવી

૧. વેદસ્વરૂપ

ઋગ્વેદમાં ૧૦ મંડલ, ૧,૦૨૮ સૂક્તો અને ૧૦,૫૫૨ મંત્રો છે. યજુર્વેદમાં ૪૦ અધ્યાયો અને ૧,૮૭૫ મંત્રો છે. યજુર્વેદના ચાલીસમા અધ્યાયને ઈશાવાસ્યોપનિષદ કહે છે. સામવેદમાં ૧,૮૭૫ મંત્રો છે. તેમાંથી ૮૪ મંત્રો જ ઋગ્વેદમાં નથી. બધા મંત્રો ઉપર સંગીતના સૂર પ્રમાણે ૧થી ૫ અને ક્યારેક ૭ સુધી આંકડા છે. તે સારંગમપદ્ધતિ સૂચવે છે. ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્પરિત એમ ત્રણ સ્વરો મુખ્ય છે. સામગાન ઘણું જ મુશ્કેલ છે. એટલે સામગાન કરનારા બ્રાહ્મણોની સંખ્યા અત્યલ્પ છે. અથર્વવેદમાં ૨૦ કાન્ડ, ૭૬૦ સૂક્તો અને ૫,૮૭૭ મંત્રો છે. એટલે સમગ્ર વેદસંહિતા ૨૦,૩૭૮ મંત્રોની થાય. તેમાં આશરે ૪,૦૦૦ પુનઃક્રિતઓ છે. વેદની અનેક શાખાઓનો ઉલ્લેખ મળે છે. અત્યારે બહુ જ ઓછી શાખાઓ રહી છે. તે માત્ર પાઠભેદ, ઉચ્ચારભેદ અને મંત્રોની ગોઠવણીને આધારે થઈ હોય એમ લાગે છે. વેદશાખાને જ્ઞાતિભેદ અને પ્રાદેશિક ભિન્નતા સાથે સંબંધ હોય એમ લાગે છે. એટલે પાણિનિ વ્યાકરણને આધારે, સકળ વેદસંહિતાનો એક જ ધોરણે ઉચ્ચાર કરવાની નૂતન પરંપરાને ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે. ચારે વેદોનું બીજું વર્ગીકરણ પણ થયું છે. તે મંત્રો ગોખવા માટે વધારે અનુકૂળ થતું હશે એમ લાગે છે. કંસેટ અને સી.ડી.ના આ યુગમાં કઠિન મુખપાઠ થઈ શકતો નથી. છતાં વેદગાનની પરંપરા અખંડ જળવાઈ રહે એ માટે યત્નો થવા જોઈએ. માત્ર વેદસંહિતાને જ શ્રુતિ કહી શકાય.

૨. વેદના ભાષ્યકારો

વેદના અનુવાદકોને ભાષ્યકારો કહે છે. વેદ પહેલેથી જ ધ્વનિપ્રધાન છે. એક પણ શબ્દ આડો-અવળો થાય તો અર્થમાં ફેર પડે એવી વેદમંત્રોની ગહન રચના છે. વેદો તો યજ્ઞપ્રક્રિયાના જ ગ્રંથો છે. માટે તેનો અર્થ કરવાની જરૂર નથી. એવા પ્રાચીન અભિપ્રાયને કૌત્સમત કહે છે. તે સર્વથા અસ્વીકાર્ય છે. કારણ કે, વેદાર્થથી જ મનુષ્યનું કલ્યાણ થઈ શકે. વેદો માત્ર યજ્ઞ કરવા માટે જ રચાયા છે એ બાલકબુદ્ધિનું લક્ષણ હોઈ શકે. કૌત્સમતને કારણે વેદાર્થ કરવાની પરંપરા દબ ન થઈ શકી. તેથી અમુક વિદ્વાનોને વેદનિંદા કરવાની તક મળી. વેદો અપૌરુષેય છે એમ સનાતની [orthodox] અને આર્યસમાજી [reformist] હિન્દુઓ માને છે. એટલે કે વેદો એ ઈશ્વરકૃતિ છે: મનુષ્યકૃતિ નથી. એ પણ અસ્વીકાર્ય છે. વેદો ઈશ્વરપ્રણીત છે. એટલે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી પ્રાચીન ઋષિઓ અને ઋષિકાઓ (પંડિતઓ)એ વેદમંત્રોનું સંકલન આશરે ૩,૦૦૦ વરસ પહેલાં કર્યું એવો નિર્ણય થઈ શકે. જૂની કે નવી દંતકથાઓ સમર્થનને પાત્ર નથી. વેદપાઠ એ આજીવિકાનું સાધન હતું. એટલે વેદગાનના વિતરણમાં સંકોચ થયો હોવો જોઈએ. નાશ પામેલી વેદશાખાઓ માટે બહુ ખેદ જરૂરી નથી. કારણ કે, અત્યારે જે સ્વરૂપમાં વેદસંહિતા છે, તેથી મનુષ્ય માત્રના નેવું ટકા પ્રશ્નોનું સમાધાન થઈ શકે તેમ છે.

યજુર્વેદની બે શાખાઓ છે. તેમાં શુક્લ યજુર્વેદીય વાજસનેયી માધ્યંદિની શાખા ગુજરાત અને ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પ્રવર્તે છે. તેના ઉચ્ચારના વિશેષ નિયમો છે. તેના પહેલા ભાષ્યકાર હરિસ્વામી વિક્રમ સંવત ૬૩૮ આસપાસ વિદ્યમાન હતા. ઉવટ વજ્રાટ ઉપાધ્યાય નામના ભાષ્યકાર વિક્રમ સંવત ૧૧૦૦ આસપાસ થયા હતા. ગિરિધર (વિક્રમ સંવત ૧૩૫૦) નામના પંડિતનું વેદવિલાસ નામનું ભાષ્ય મળે છે. મહીધર પંડિતે (વિક્રમ સંવત ૧૬૪૫) વેદદીપ નામનું ભાષ્ય રચ્યું. તે ઉવટભાષ્યની છાયા માત્ર છે. દયાનંદ સરસ્વતીએ (વિક્રમ સંવત ૧૮૮૧-૧૮૪૦) બે ભાગમાં વિસ્તૃત ભાષ્ય રચ્યું છે. તેમણે નિઋક્તને આધારે, બ્રાહ્મણગ્રંથોની સહાયથી તથા પાણિનિવ્યાકરણને આધારે શુદ્ધાર્થ અને શ્રેષ્ઠાર્થનો આગ્રહ રાખીને નવી દ્રષ્ટિએ વેદાર્થપ્રક્રિયા કરી છે. તેમના આર્યસમાજ અનુયાયીઓએ વેદવિષયક સેંકડો પુસ્તકો રચ્યાં છે.

દક્ષિણ ભારતમાં પ્રવર્તતી યજુર્વેદની બીજી શાખાને કાણ્વસંહિતા અથવા કૃષ્ણ યજુર્વેદ કહે છે. બન્ને શાખાઓમાં પાઠભેદ અલ્પ છે. કૃષ્ણયજુર્વેદના સમર્થ ભાષ્યકાર સાયણ (વિક્રમ સંવત ૧૩૭૨-

૧૪૪૪) દક્ષિણ ભારતમાં વિજયનગર રાજ્યના મહામંત્રી હતા એમ કહેવાય છે. તેમણે કૌત્સમતને આધારે વેદ માત્ર યજ્ઞપ્રક્રિયાનો ગ્રંથ છે એમ પ્રતિપાદિત કરવાનો યત્ન કર્યો છે. એટલે તે ભાષ્ય એકાંગી ગણી શકાય. ઉપરાંત, પૌરાણિક કથાવાર્તાઓનાં મૂળ વેદમાં છે. એવો સાયણનો મત સ્વીકાર્ય નથી. કારણ કે, પુરાણો વેદોત્તર ગ્રંથો છે. એટલે વેદોની છાપ પુરાણો ઉપર પડી શકે. પુરાણોની છાપ વેદો ઉપર ન પડી શકે. સાયણ ભાષ્ય ઘણું વિશાળ છે. પશ્ચિમના મોટા ભાગના વેદજ્ઞોએ સાયણનું અનુકરણ કર્યું છે. વેદની વિશ્વજનીન વ્યાપ્તિને મર્યાદિત કરી બતાવવાનો ઉત્સાહ ધરાવનારા સાયણ ભાષ્યનું અનુકરણ કરે તો નવાઈ પામવા જેવું નથી. કુન્ડિન, ભવસ્વામી, ગુરુદેવ, કૌશિક ભટ્ટ અને ભાસ્કર મિશ્ર જેવા વિક્રમી આઠમીથી બારમી સદીના બીજા ભાષ્યકારો પણ હતા. પ્રાચીન પંડિતોમાં આચાર્ય સાયણનું ચારે વેદોનું ભાષાંતર ઘણું મોટું છે. છતાં તે સમગ્ર ચતુર્વેદને આવરી લેતું નથી.

'ચતુર્વેદ' - ૪,૧૩૦ ગ્રામ વજન; પાકું પૂઠું; ૧,૫૩૮ પાનાં; અને મૂલ્ય ફક્ત ૩૦ પાઉન્ડ । ... ૧૬ જૂન ૨૦૦૭ના દિવસે, બ્રેન્ટ ટાઉન હૉલ લાયબ્રેરી પરિસરમાં, 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ને ઉપક્રમે, ગ્રંથના વિમોચન ટાંકણે રચયિતા રમણીકલાલ કાશીનાથ ભટ્ટ વક્તવ્ય આપતા (ચિત્રમાં) જોવા મળે છે. છબિમાં, એક પા, અકાદમીના મહામંત્રી વિપુલ કલ્યાણી અને બીજી પા, લેખક-પત્ની કમલાબહેન ર. ભટ્ટ દ્રષ્ટિમાન થાય છે.

પ્રસંગે ભારતીય વિદ્યા ભવનના નિયામક નંદકુમારજીએ લોકાર્પણ કરેલું અને સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગના વડા બળવંત જાની અતિથિ વક્તા હતા.

સ્કંદસ્વામી (ઈ.સ. ૬૩૦ આસપાસ) ઋગ્વેદના ભાષ્યકાર છે. વેંકટ માધવ (ઈ.સ. ૧૦મી સદી); આનંદતીર્થ (સંવત : ૧૨૫૫-૧૩૩૫) જે મધ્વાચાર્ય નામે જાણીતા હતા. અને આત્માનંદ (વિક્રમ સંવત ૧૨૦૦-૧૩૦૦)ના ભાષ્યનો સમાવેશ થાય છે. સામવેદનું માધવ ભાષ્યકારે (વિક્રમની સાતમી સદી) વિવરણ નામે ભાષ્ય રચ્યું છે. ભરત સ્વામી (વિક્રમ સંવત ૧૩૬૦) પણ સામવેદના ભાષ્યકાર ગણાય છે.

વેદના વિદેશી ભાષ્યકારોમાં પ્રો. ફેડરિક મેક્સમૂલર (ઈ.સ. ૧૮૨૩-૧૮૦૦)નું નામ મુખ્ય છે. હાઈન્રિક રોયથી (ઈ.સ. ૧૬૨૦-૧૬૬૪)થી માંડીને આજ સુધીના ૭૦ જેટલા જર્મન વિદ્વાનોએ સંસ્કૃત ભાષા અને ભારતવિદ્યાનો [Indology] ખંતથી અભ્યાસ કરીને અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે. તે ઉપરાંત, ફેડરિક રીઝેન, હર્માન ઓલ્ડનબર્ગ, હર્માન ગ્રાસમાન, ડૉ. બીવર, કોલ્બૂક, સર વિલ્યમ જૈન્સ, રૂડોલ્ફ રોથ અને વિલ્સનનાં નામો પણ ઉલ્લેખને પાત્ર છે. વિલ્સનને નામ મુમ્બઈમાં એક કૉલેજ ચાલે છે. તેણે ૧૮૫૪માં ઋગ્વેદનું અંગ્રેજી પદ્યસ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું હતું. ચારે વેદોના અંગ્રેજી અનુવાદકોમાં કીથ, મેકડોનલ, વીટનિજ, હર્માન જેકબિ, ગ્રિફિથ્સ, વગેરેનો ઉલ્લેખ થવો જોઈએ. અથર્વવેદના અંગ્રેજી અનુવાદકોમાં બ્લૂમફીલ્ડ અને વીટનિ મુખ્ય છે. રેવરન્ડ સ્ટીવન્સન અને

રોથ જેવા થોડા વિદ્વાનોને બાદ કરતાં બાકીના બધાએ સાયણનું અનુકરણ કર્યું છે. મહીધરે યજુર્વેદના બાર મંત્રોનો ભ્રષ્ટર્ય કરીને પોતાના વિકૃત માનસનો પરિચય આપ્યો છે. પછી પસ્તાવો પણ કર્યો છે. ભાગવતપુરાણ ઉપર ૧૨૫ ટીકાઓ થઈ છે. અને ભગવતગીતા ઉપર ૨૨૫થી પણ વધારે ટીકાઓ [commentary] થઈ છે. એ રીતે વેદ ઉપર પ્રાચીનકાળથી પચાસેક જેટલી ટીકાઓ થઈ હોત તો અમુક દેશી અને વિદેશી ટીકાકારોએ જાણીજોઈને અથવા અજ્ઞાનથી વેદાર્થ વિષે ગરબડ ન કરી હોત.

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકરે સૂરત જિલ્લામાં કિલ્લા - પારડીમાં રહીને ચારે વેદોનાં ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી ભાષાંતરો છપાવીને અપૂર્વ વેદસેવા કરી છે. કપિલદેવ દ્વિવેદી(જન્મ : ૧૮૧૮)એ વેદ ઉપર ૪૫ પુસ્તકો લખ્યાં છે. મંત્રશઃ મુખ્યાર્થને આધારે શીર્ષક આપીને સંહિતાક્રમ પ્રમાણે અનુક્રમણિકા બનાવીને તથા કકકાવારી મુજબ વિષયવર્ગાનુક્રમ બનાવીને, પુનઃસ્ક્રિપ્તઓ તજીને, ચારે વેદનું ભાષાંતર ૨.કા. ભટ્ટે કર્યું છે.

૩. વેદના છંદો

વેદના સાત છંદોમાં ગાયત્રી (૨૪) અક્ષરો, ઉષ્ણિક (૨૮), અનુષ્ટુભ (૩૨), બૃહતી (૩૬), પંક્તિ (૪૦), ત્રિષ્ટુભ (૪૪) અને જગતી (૪૮) છે. એમ કહેવાય છે. સાત અતિ છંદોમાં અતિ જગતી (૫૨), શકવરી (૫૬), અતિ શકવરી (૬૦), અષ્ટિ (૬૪), અત્યાષ્ટિ (૬૮), ધૃતિ (૭૨) અને અતિધૃતિ (૭૬) અક્ષરોના ગણાય છે. સાત વિચ્છંદોમાં અક્ષરનીકૃતિ (૮૦), પ્રકૃતિ (૮૪), આકૃતિ (૮૮), વિકૃતિ (૯૨), સંસ્કૃતિ (૯૬), અતિકૃતિ (૧૦૦) અને ઉલ્કૃતિ (૧૦૪) અક્ષરના છે. આમાંથી અમુકના અનેક ઉપપ્રકારો બતાવીને કુલ ૧૦૨ છંદો છે એમ શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર સિદ્ધ કરે છે. વેદમાં ગદ્ય નથી. અમુક લાંબા છંદો ગદ્ય જેવા લાગે છે. વેદો ગાવા માટે નથી એમ પણ કહેવાય છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય શિક્ષાસૂત્રમાં વેદપાઠ વિષેના નિયમો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

૪. સર્વને વેદાધિકાર

સ્ત્રીઓને અને શૂદ્રોને વેદમંત્ર ભણવાનો અધિકાર નથી એ વાત ખોટી છે. એ અંગે દયાનંદજી કહે છે : 'જો સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રોને વેદપાઠનો અધિકાર ન હોય તો, ભગવાન તેમને આંખ, કાન, નાક, જીભ જેવાં અંગો શા માટે આપે ?' વેદમાં ૪૦ જેટલી ઋષિકાઓ - વિદુષી

મહિલાઓનો મંત્રદષ્ટા રૂપે ઉલ્લેખ છે. એ જોતાં આજની સ્ત્રીઓને વેદપાઠનો અધિકાર નથી એમ કહેવું એ વિચિત્ર છે.

૫. મૂર્તિપૂજન

મંદિર, મૂર્તિ અને અવતારવાદ સંકળાયેલા છે. તેમને વેદનું સમર્થન નથી જ. 'નતસ્ય પ્રતિમા અસ્તિ'. એ વેદવચન છે. 'તેની (ભગવાનની) મૂર્તિ નથી.' છતાં નેવું ટકા હિન્દુઓને મૂર્તિપૂજનનું ઘેલું વળગ્યું હોવાથી તેનો સદંતર વિરોધ શક્ય નથી. હિન્દુઓ એક મીટર ઊંચી મૂર્તિ ઉપર એક લોટો દૂધ ઢોળે તો, જૈનો ચાલીસ મીટર ઊંચી મૂર્તિ ઉપરથી દૂધના ઘડા ઢોળે ! એ બાળકબુદ્ધિ છે. દૂધ જો વધારે હોય તં શીખન્ડ બનાવવા માટે છે ! શહાબુદ્દીન ઘોરી સામે ૨૦ વાર નિષ્ફળ ગયેલી મૂર્તિ અત્યારે શા ખપની છે ? મૂર્તિ મનુષ્યનું રક્ષણ ન કરે. માણસ જ મૂર્તિનું રક્ષણ કરે ! આટલી સમજણ ન હોય તો ઢાંકણીમાં પાણી લઈને ડૂબી મરવું જોઈએ ! બે કરોડ પાઉન્ડ કે બે અબજ રૂપિયાને ખરચે મંદિર બંધાવો તો જ હું એમાં રહેવા આવીશ ! એવું ભગવાને ક્યાં ય કહ્યું નથી. મનુષ્ય ભૂખે મરે અને ભગવાન પકવાન આરોગે એ માનુષી જગતની વિકૃતિ છે. સુરેશ દલાલના સંતશિરોમણિ કહે છે : 'મંદિરો તો વિદ્યાપીઠો છે !' તો પછી શહાબુદ્દીન ઘોરી તો મુલાકાતી અધ્યાપક (વિઝિટિંગ પ્રોફેસર) જ હોવો જોઈએ ! અજ્ઞાન કે અર્ધજ્ઞાનને ચગાવનારને કોણ નાથશે ? ક્યારે નાથશે ?

જો કોઈ પણ જાતનું ધોરણ ન રહે તો સર્પ, વાંદરો, ઊંદર અને પાડો પણ પૂજાસ્થાને બેસી શકે !

૬. પુરાણકથા

વેદમાં ગણપતિ, ઈન્દ્ર, વરુણ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, મરુત જેવા શબ્દો આવે છે. તેના અર્થો જુદા જ છે. ત્યાં ગણપતિ એટલે લોકસ્વામી એવો અર્થ કરવાનો છે. ઈન્દ્ર એટલે રાજા, ધનિક, નેતા, વગેરે. મહાન યજ્ઞને વિષ્ણુ કહે છે. બ્રહ્મા મહાજ્ઞાનીને કહે છે. વેદને આધારે પુરાણોની બાલવાર્તાનું સમર્થન ન જ થઈ શકે. તો પછી વેદને બદલે ગણેશપુરાણ વાંચીને જ સંતોષ માનવો રહ્યો ! નેવાનાં પાણી મોભે ન ચડે. સગી દીકરી સગી મા કરતાં મોટી ન જ હોઈ શકે ! એટલા માટે વેદને જ સર્વોપરિતા આપી શકાય. દુર્ભાગ્યે આર્યસમાજીઓ પુરાણોને માન્યતા આપતા નથી. પુરાણોનો અમુક ભાગ ઉત્તમ છે. તે નવનીત (માખણ) રૂપે તારવી લેવાનું છે. બાકીની છાશ બળદો અને ભેંસો માટે હોય છે !

I LIKE YOGA... લેડીન વાલ્કલી સાસકો ઓચમ ક્યુ લાતે હૈં? "સાસકો અંદર લો, સાસકો રોમે, સાસકો વાહર જીકાલા"। યહ સબ વેસ કર? મરી સાસલો ચલ મી નહી સક્તી!

મરી સાસકો તો જો શોક તો વો જાને કા નામ હૈં નહી લેગી!!!

mahendra

૭. આદર્શ રાષ્ટ્રની કલ્પના

'આબહાનુ બાહાણો બહાવર્ચસી જય તામા રાષ્ટ્રે ... નિકામે નિકામે નઃ પર્જન્યો વર્ષતુ કલવત્યો ન ઓષધયઃ પશ્યન્તાં યોગક્ષેમો નઃ કલ્પતામુ' ... યજુર્વેદઃ ૨૨.૨૨

આદર્શ રાષ્ટ્રની કલ્પના રમણીય છે.

૭.૧ અમારા દેશમાં પંડિતો જ્ઞાનથી શોભી રહે.

૭.૨ અમારા શૂરવીર, કુશળ ક્ષત્રિયો મહારથી અને શત્રુઓને કષ્ટ આપનારા હોય.

૭.૩ અમારી ગાયો દૂધ આપે.

૭.૪ અમારા બળદો ભાર ઉપાડે.

૭.૫ અમારા ઘોડા શીઘ્રગામી થાય.

૭.૬ અમારે ત્યાં સ્ત્રીઓ (પણ) નગરરક્ષા કરનારી હોઈ શકે.

૭.૭ અમારા યજ્ઞકર્તા યુવકો સભાસંચાલનમાં કુશળ, વિજયી અને મહારથી બને. યજ્ઞ એટલે હોમ, દાન અને સહકાર એવા ત્રણ અર્થ ધર્ષ શકે.

૭.૮ અમારી ઈચ્છા પ્રમાણે વરસાદ થાય.

૭.૯ અમારે ત્યાં ઔષધીઓ ફળ આપે.

૭.૧૦ અમારું યોગક્ષેમ થયા કરે. યોગ એટલે અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ અને ક્ષેમ એટલે પ્રાપ્તવસ્તુનું રક્ષણ.

૮. સમાનતાનો સંદેશ

૮.૧ સંશયન્તાઃ સધુરાશ્યરન્તાઃ વલ્ગુ વદન્તાઃ - અથર્વવેદઃ : ૩.૩૦.૫

હે મનુષ્યો ! તમે સમાન પુરુષાર્થથી સમૃદ્ધ થતા, સરખો ભાર ઉપાડતા, એક બીજાથી નોખા ન પડતા, મિષ્ટ વચન બોલો.

૮.૨ સહભક્ષાઃ સ્યામ. અથર્વવેદઃ : ૬.૪૭.૧

અમે સાથે બેસીને જમીએ.

ખાવાપીવામાં થતી આભડછેટ એ છોકરમતનું જ પરિણામ હોઈ શકે. બીજા પ્રાણીઓ પણ સાથે રહીને ખાય છે : પીએ છે !

૮.૩ સમાનો અધ્વા પ્રવતા મનુષ્યદે ... - ઋગ્વેદઃ : ૨.૧૩.૨

ચાલનારાઓનો માર્ગ ઉપર સમાન અધિકાર છે.

૮.૪ નમો જ્યેષ્ઠાય ચ કનિષ્ઠાય ચ

પૂર્વજાય ચાપરજાય ચ નમઃ

- યજુર્વેદઃ : ૧૬.૩૨

'મોટેરાંને વંદન. નાનેરાંને વંદન. પૂર્વજ અને અનુજ - આપણાથી પહેલાં કે પછી જન્મેલાંને નમસ્કાર. ... મધ્યમકક્ષાના, હિંમત વગરના, નીચકર્મ કરનાર, અલ્પકર્મ કરનાર, સામાન્ય સ્થાને રહેનારને વંદન છે.' એટલે અહીં સામાજિક એકતાનો ભાવ છે.

૯. વિજય અને રક્ષણ

૯.૧ આમૂલાદનુ સંદહ - અથર્વવેદઃ : ૧૨.૫.૬૩

'શત્રુને જડમૂળથી બાળો.'

૯.૨ કૃતાં મે દક્ષિણે હસ્તે જ્યો મે સત્ય આહિતઃ

- અથર્વવેદઃ : ૭.૫૦.૮

'મારા જમણા હાથમાં પુરુષાર્થ છે; ડાબા હાથમાં વિજય છે. હું ગાયો, ઘોડા, ભૂમિ, ધન અને સુવર્ણનો વિજેતા બનું.'

૯.૩ યાતુધાનાનુ વિલાપય.

- અથર્વવેદઃ :

૧.૭.૨

દુષ્ટોને રડાવો.

૯.૪ વ્યાઘ્રપ્રતીકોઽવ બાધસ્વ શત્રુનુ - અથર્વવેદઃ : ૪.૨૨.૭

હે રાજા ! વાઘની જેમ શત્રુઓને હણો.

આવી સ્પષ્ટ યુદ્ધનીતિને ૧૧૯૨માં શહાબુદ્દીન ઘોરી સામે ઊભીને, શિવજીને રડતાં રડતાં પ્રાર્થના કરનારાઓની રણનીતિ સાથે સરખાવો. ૧૯૬૨માં સમાજવાદી વેવલાઈ કરી. 'એક સમાજવાદી દેશ બીજા સમાજવાદી દેશ ઉપર આક્રમણ ન કરે.' રશિયાએ ૧૯૫૮માં ચેકોસ્લોવાકિયા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું છતાં, પંચશીલની કિશિયારી કરી હતી. અત્યારે કૈલાસપતિ સામ્યવાદી ચીન છે ! તેને નમાલા લોકો વીનવે છે : 'કૈલાસ પર્વત ઉપર ધર્મશાળા બાંધી આપો. અમારે ત્યાં જઈને શિવપુરાણ વાંચવું છે !' આજકાલ દાઉદ ઈબ્રાહિમથી ધૂજનારા ગાય છે : 'સંકટ સે હનુમાન છુડાવે !' ભણ્યા વગર શાસ્ત્ર રચનારા આવા જ હોય !

સુખનો માર્ગ

પ્રાચીન પ્રશ્નોનું કોઈ સમાધાન નથી એમ માની લેવું એ નબળાઈ છે. મનુષ્યની લાચારી વધે એવા ધર્મમાં સુધારાને અવકાશ છે. આર્થિક અને સામાજિક પ્રગતિ સાથે ધાર્મિક સુધારા થવા જોઈએ. જ્યાં શંકા છે ત્યાં સમાધાન હોવું જ જોઈએ. બહારની મદદ મર્યાદિત જ રહેશે. આંતરિક સાધનોના બુદ્ધિયુક્ત ઉપયોગથી વિકાસને બળ મળે છે. પ્રાચીન સમાજના બાધક પૂર્વજોને છોડવાનું કામ સરળ ગણાતું નથી. છતાં યત્નો થવા જ જોઈએ. લાંબી મુસાફરી માટે નકામી અને ઓછી ઉપયોગી વસ્તુઓને દરિયામાં વાંચી દેવાય છે. એ જ રીતે સમાજે હળવો સામાન લઈને આગળ વધવાનું હોય છે. મનુષ્યના અભ્યુદય એટલે સર્વાંગીણ સુખ માટે જ ધર્મનું આયોજન થયું છે. એ શાસ્ત્રવચન જાણનારે ધર્મને નામે ખુવારી કરનારાઓને દૂરથી જ જાકારો આપવાનો રહે છે. આપણે આપણા ધર્મનું સાચી રીતે પાલન કરીએ એટલે તેમાં બીજા ધર્મોનાં શુભ તત્ત્વો આપોઆપ આવી જાય છે. એલે બધાંએ દરિયો ડહોળવાની જરૂર નથી. સુખની શોધ માટે મથતા રહેવું એ આત્માની દિવ્યતાનું એક લક્ષણ છે.

- ૨. કા. ભદ્ર

૧૦. વેદગાન

વેદો ગાવા માટે નથી એમ કહેવામાં આવે છે. વેદગાન ઉપર અત્યાર સુધી પ્રતિબંધ હતો. કારણ કે, તેથી સ્વરભંગ થવાની શક્યતા છે. છતાં વેદપાઠ અને વેદગાન એ બે જુદી જ વસ્તુઓ હોવાથી મંત્રગાન કરવું જોઈએ. ગાયત્રીમંત્ર ભૈરવી દુર્ગા, યમનકલ્યાણ અને ભૈરવ જેવા રાગમાં ગાઈ શકાશે. તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ એ મંત્ર આશાવરી અને યમનકલ્યાણમાં ગાઈ શકાશે.

૧૧. સમુદ્રયાત્રા

વેદમાં સમુદ્રયાત્રા ઉપર કોઈ નિષેધ નથી. વેદમાં સમુદ્રયાત્રા કરીને ધન રળવા માટે સ્પષ્ટ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું છે. ૧૮૬૦માં પોતાને ખરચે યુરોપની યાત્રાએ ગયેલા અમદાવાદના મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવામાં આવ્યું હતું ! નાતને ચૂરમાના લાડુનું જમણ આપવાનો દન્ડ થયો હતો ! પૂર્વ આફ્રિકાથી મુઝબઈ કે પોરબંદર ઊતરીને સીધા જમુનાપાન કરવા ગયેલા માણસો મેં સગી આંખે જોયા છે ! વિદેશગમન કર્યું હોવાથી દેહશુદ્ધિ કરવાની જરૂર હતી. અમુક બંગાળી અને દક્ષિણી બાહાણો વરસો પહેલાં સૌરાષ્ટ્રમાં પગ મૂક્યો હોવાથી ઘરે પાછા જઈને પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા ! પુરાણોમાં કહેલો વિદેશયાત્રાનો પ્રતિબંધ વેદવિરુદ્ધ હોવાથી આપોઆપ નકામો ઠરે છે. વેદના અનભ્યાસને કારણે કેટલી હાનિ થઈ છે એ બતાવવાનો (મારા પ્રવચનનો) મુખ્ય હેતુ છે.

૧૨. વેદપ્રમાણ

વેદો સ્વતઃ સિદ્ધ છે. એટલે વેદોને બહારના પ્રમાણની જરૂર નથી એમ માનવામાં આવે છે. ધર્મ વેદસ્ય પ્રામાણ્યમ્ - જૈમિનિસૂત્ર. ધર્મમાં વેદનું પ્રમાણ લઈ શકાય. ન વેદબાહ્યો ધર્મઃ - વેદ બહાર ધર્મ નથી. - ચાણક્ય. વેદો નિત્યમધીયતાં તદ્દુદિતં કર્મ સ્વનુષ્ઠીયતામ્. માતાપિતૃસહસ્રેભ્યો હિતૈષી વેદઃ - આઘ શંકરાચાર્ય. વેદનો નિત્ય અભ્યાસ કરવો. તેમાં કહેલું કર્મ સારી રીતે કરવું. એક હજાર માતાપિતાથી ય વેદ વિશેષ હિતકર્તા છે. એમ આઘ શંકરાચાર્ય મહારાજ કહે છે. વેદોહબિલો ધર્મમૂલમ્ - (૨.૬); વેદામેવાભ્યસેત્ - (૪.૧૪૭); વેદઃ ચક્ષુ સન્નાતનમ્ - (૧૨.૮૪); નાસ્તિકો વેદનિંદકઃ - (૨.૧૧); ત્યેજેત્સર્વાણિ કર્માણિ વેદમેકં ન સંન્યસેત્ - આ મનુસ્મૃતિનાં વચનો છે. ધર્મનું મૂળ વેદ છે. વેદોનો જ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. વેદ સન્નાતન ચક્ષુ છે. વેદની નિંદા કરનાર નાસ્તિક ગણાય છે. બીજાં બધાં કાર્યો તજવાં. વેદાભ્યાસનું કામ ન છોડવું - આ બધાં મનુસ્મૃતિમાં મનુષ્યોનાં વચનો છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વેદમહિમાનાં અનેક વચનો મળે છે. વેદમાં પણ વેદનું ગુણગાન કરતા અનેક મંત્રો છે.

૧૩. ગાંધીજી અને વેદ

ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં યદિચ જગત્યાં જગત્

તેન ત્યક્તેન ભુજાથાઃ મા ગૃધઃ કસ્યસ્વિદ્ધનમ્

- યજુર્વેદઃ ૪૦.૧

અર્થઃ

આ જગતમાં જે કાંઈ ચલાયલ છે તે ઈશ્વરથી વ્યાપ્ત છે. જે કાંઈ મળ્યું છે તે ત્યાગીને ભોગવો. કોઈના ધન ઉપર નજર ન બગાડશો. 'હિન્દુધર્મનું હાર્દ' (નવજીવન પ્રેસ) એ પુસ્તકના ૨૨માં પૃષ્ઠ ઉપર ગાંધીજી લખે છે : 'હવે તો હું એવા અંતિમ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે, બધાં ઉપનિષદો અને બીજાં બધાં ધર્મગ્રંથો એકાએક અકસ્માતથી બળીને ભસ્મ થઈ જાય અને ઈશોપનિષદનો એક પહેલો શ્લોક જ હિન્દુઓની સ્મૃતિમાં કાયમ રહી જાય તો યે હિન્દુધર્મ સદાકાળ જીવતો રહે. ગીતા આ મંત્રના વિવરણ રૂપ છે.' ... ડૉ. સંપૂર્ણાનંદ કહે છે : 'ગીતા એટલે ઈશોપનિષદના પહેલાં છ મંત્રોનું વિવરણ.' ... યજુર્વેદના ૪૦મા અધ્યાયને ઈશોપનિષદ કહે છે.

૧૪. દીર્ઘજીવન

શતં જીવેમ શરદઃ - અમે સો વરસ જીવીએ. વેદમાં દીર્ઘજીવનની કામના અને આશીર્વાદ વારંવાર વ્યક્ત થાય છે. હિન્દુઓ અને યહૂદીઓ ૧૦૦ વરસ જીવવાના આશીર્વાદ આપે છે. ઈસાઈઓમાં ૭૦ વરસનાં આયુષ્યને યોગ્ય ગણે છે. વેદમાં દીર્ઘજીવનની કામનાના અનેક મંત્રો છે. ૧૩મું વરસે પરણીને ૪૩મું વરસે મરવાની વાત વેદકાળે ન થતી. આપઘાત કરનારા પણ વેદાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે એમ જ માનવું રહ્યું. કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છતાં સમાઃ - કાર્યો કરતાં કરતાં સો વરસ જીવો - એ વેદની ઉત્તમ ભાવના છે. (યજુર્વેદઃ ૪૦.૨)

૧૫. મનુષ્યનું અમરત્વ

સમુદ્રમન્થનમાંથી અમૃતનો કૂંપો નીકળ્યો હતો. તે બધું દેવતાઓ પીને અમર થયા. માણસો માટે ફીજમાં ન રાખ્યું. મનુષ્યની અમરતા વિષે શતપથબ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં એક સરસ ઉલ્લેખ (૧૦.૨.૬.૮) મળે છે : - ય એવ શતં વર્ષાણિ યો વા ભૂંયાસિ જીવતિસ હૈ વૈતદમૃતં માપ્નોતિ. અર્થઃ - જે સો વરસ સુધી જીવે અથવા જે ઘણું જીવે તે અમર બને છે.

૧૬. મૃત્યુને જકારો

પરં મૃત્યો અનુપરેહિ ... મા નઃ પ્રજાં રીરિવોમોતવીરાન્ - ઋગ્વેદઃ ૧૦.૧૧.૧

'હે મૃત્યુ! દેવમાર્ગથી ભિન્ન (એવા અપમાર્ગે) દૂર ચાલ્યું જા. આંખ ખોલીને જો. બરાબર સાંભળ. તને કહ્યું છું કે, અમારી પ્રજા અને વીરોનો નાશ ન કર.' મા પુરા જરસોમૃથાઃ - અથર્વવેદઃ ૫.૩૦.૧૭.

'ઘડપણ પહેલાં ન મરશો.' 'મૃત્યુ મનુષ્યો અને પશુઓ ઉપર શાસન કરે છે. હે ઈન્દ્રિયોના સ્વામી આત્મા! તેથી હું તને મૃત્યુથી ઉપર ઉઠાવું છું. તેથી ડરીશ નહીં.' - અથર્વવેદઃ ૮.૨.૨૨. અકાળ મરણને સ્વાભાવિક માનવામાં આવતું નથી.

૧૭. આર્યતા

કૃષ્ણવન્તો વિશ્વમાર્યમ્

- ઋગ્વેદઃ ૬.૬૩.૫

વિશ્વને સભ્ય બનાવીએ. આર્ય એટલે સજ્જન. આર્યતા એટલે સભ્યતા. હિટલરે આર્ય શબ્દનો વિકૃત અર્થ કર્યો હતો. અરવિંદ ઘોષ લખે છે : 'There is no word in human speech that has a nobler history.' 'માનવવાણીમાં આર્ય શબ્દ જેટલો બીજા કોઈ શબ્દનો શ્રેષ્ઠ ઇતિહાસ નથી.' બીજા એક વ્યાખ્યા પણ ઉત્તમ છે : 'કર્તવ્ય આચરનું અકર્તવ્ય અનાચરનું પ્રકૃતાચારે તિષ્ઠતિ. સ વા આર્યઃ ઈતિ સ્મૃતઃ' - કરવા જેવું કરે છે, ન કરવા જેવું કરતો. જેનું આચરણ સ્વાભાવિક છે તેને આર્ય કહ્યો છે.' ભણવા બેસાડતી વેળા પિતા શિક્ષકને કહે છે : આઘત્ત પિતરો ગર્ભ કુમારં પુષ્કરસ્રજઃ યથેહ પુરુષોહસત્ - યજુર્વેદઃ ૨.૩૩

હે આચાર્ય! (માતા કાળજીથી) ગર્ભને ધારણ કરે તેમ આ પુષ્પમાળા ધારણ કરતા બાળકને સાચવો. જેથી તે (આર્ય - સંસ્કારી) પુરુષ બને.'

૧૮. જન્મભૂમિ

સ ભૂમિ વિશ્વતો વૃત્વા વ્યતિષ્ઠત્ દશાંગુલમ્ - તે પરમેશ્વર સંસારને સર્વત્ર વીંટળાઈને દશ આંગળ ઊંચે રહ્યા. તે વેદવચન છે. ભગવાનને જન્મ લેવાની જરૂર નથી. એટલે જન્મભૂમિ પણ ન જ હોઈ શકે. ભગવાન જમીનના ટુકડા માટે ટટો કરે એમ કહેવું એ મૂઢતાની નિશાની છે. આઘ શંકરાચાર્ય કહે છે : - 'સંપૂર્ણ જગદેવ નંદનવનમ્ ... 'આ સકળ જગત પરમેશ્વરનું નંદનવન છે.' વેદમાં વિશ્વકલ્યાણની કામનાના અનેક મંત્રો છે. શરદ બાબુ લખે છે :- 'બંગાળમાં ગરમી છે, ધૂળ ઊડે છે, રોગચાળો છે. છતાં મારી જન્મભૂમિને મેં પ્રેમ કર્યો છે.'

એક જમાનામાં હું શરદબાબુને આદર્શ બંગાળી અને મુન્શીને આદર્શ ગુજરાતી ગણતો હતો. જન્મભૂમિનાં રોદણાં રડતો હતો. મારા જન્મસ્થાનની પંચાયતના ઝાંકટર પ્રમુખે નવાબી યુગનો દરવાજો ૨૦૦ રૂપિયામાં હરરાજ કર્યો હતો. બારેક વરસ પહેલાં મારે ગામ જતા એક ભાઈ સાથે મેં સંદેશો મોકલ્યો હતો : 'હું પંચાયતની ખુલ્લી જમીનમાં દસ વરસમાં એક હજાર ઝાડ ઉછેરવાનો ખરચ આપીશ.' 'આ ગામમાં પાણીની અછત છે; એટલે ઝાડ વાવી ન શકાય.' આવો જવાબ મળ્યો. અત્યારે ત્યાં ભમરાળી 'સોસાયટી' થઈ ગઈ હશે. જે ગામની એકત્રીસ પેઢીમાં કોઈએ ૧૦૦ ઝાડ વાવ્યાં ન હતાં ત્યાં હું ૧.૦૦૦ ઝાડ વાવવાની વાત કરતો હતો. હવે મને એમ થાય છે કે, મેં બહારવટિયાના ગામમાં જન્મ લીધો હોત તો વધારે સારું થાત!

૧૯. વિધવાલગ્ન

ફરીથી પરણેલી વિધવા માટે વેદમાં પૂનર્ભૂ શબ્દ છે. એટલે વિધવાવિવાહ વેદસંમત છે. ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરનાં માતૃશ્રી એક બાળવિધવાને જોઈ એવાં સંતપ્ત થયાં હતાં કે, એમણે ઈશ્વરચંદ્રને વિધવાવિવાહ શાસ્ત્રસંમત છે એમ સિદ્ધ કરતો નિબંધ લખવાની આજ્ઞા કરી હતી.

આ અંગે મને એક પૌરાણિક કથાપ્રસંગ યાદ આવે છે. એક વેળા શિવજી પાર્વતી સાથે બેસીને વાર્તાવિનોદ કરી રહ્યા હતા. ત્યારે શિવજીએ પોતાના બેઉ પુત્રો કાર્તિકેય અને ગણેશને બોલાવ્યા અને કહ્યું : 'શાસ્ત્રમાં પૃથ્વીપરિભ્રમણનો વિશેષ મહિમા છે. તમારા બેમાંથી કોણ જલદી પૃથ્વીપરિભ્રમણ કરી આવે છે તે હું જાણવા માગું છું.' આજ્ઞા થતાં જ કાર્તિકેય મોર ઉપર બેસીને પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરવા ચાલી નીકળ્યા. સ્થૂલકાય ગણેશ ત્યાં જ ઊભા રહ્યા. તેમણે વિચાર કર્યો : 'હું માબાપની જ પ્રદક્ષિણા કરીશ!' એમ કરીને હાથ જોડી ઊભા રહ્યા. કાર્તિકેય આવ્યા અને બોલ્યા : 'મેં પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા પહેલાં કરી લીધી છે.' શિવજીએ કહ્યું :

'ના ! ગણેશે પહેલાં કરી છે. તેણે માબાપની પ્રદક્ષિણા કરી છે તે પૃથ્વીપરિભ્રમણ સમાન છે !' ઈશ્વરચંદ્રે અનેક શાસ્ત્રવચનોને આધારે જે સિદ્ધ કર્યું તે મેં વેદના એક જ શબ્દને આધારે સાબિત કર્યું ! ગણેશની જેમ દોડવાની તાકાત ન હોવાથી !

૨૦. દીનદુખિયારાં

વેદમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે 'અદીનાઃ સ્યામ.' અમે દીન ન થઈએ. વયં સ્યામ પતયો રપીણામ્ - 'અમે સંપત્તિના સ્વામી બનીએ.' અથર્વવેદ : ૭.૮૦.૪. ધાતા દધાતુ નો રપિમીશાનો જગતસ્પતિઃ સ નઃ પૂર્ણે યચ્છતુ. - અથર્વવેદ : ૭.૧૭.૧. જગતના સ્વામી અને ધારક અમને ઐશ્વર્ય આપે. તે અમને પરિપૂર્ણ અર્પણ કરે. રપિરસિ રપિં મે દેહ - અથર્વવેદ : ૧૮.૩૧.૧૨. હે ધનસ્વરૂપ પરમેશ્વર ! મને ધન આપો.

'અમે ગરીબ છીએ' એમ કહેવાની ફેશન પુરાણકાળની લાગે છે ! 'અમારે ગરીબ રહેવું છે.' એ શોધ બાહ્યજાતની જ હોવી જોઈએ ! શુભલક્ષ્મીની નિંદ્રા ન જ થઈ શકે !

૨૧. લાજ કે ધૂમટો શા માટે ?

લગ્નવિધિમાં, વરકન્યા, એકબીજાં સામે જોઈને, આ મંત્ર સાંભળે છે :

સમજન્તુ વિશે દેવાઃ સમાયી હૃદયાનિ નૌઃ સંમાતરિચ્ઠા સંઘાતા સમુદેષ્ટી દધાતુની. 'સર્વ મહાજનો અમને પ્રકાશયુક્ત કરે. અમારાં હૃદય પાણીની જેમ એક રસ થાય. અમે વાયુની જેમ પરસ્પર પ્રસન્ન થઈએ. અમે પ્રેમભાવથી રહીએ.' વહુ લાજ કાઢીને બેઠી હોય અથવા વરરાજા શેહરા - ફૂલનો પડદો મોઢા ઉપર રાખીને બેઠા હોય તો એકબીજાં સામે કઈ રીતે તે જોઈ શકે ? કંસાર જમવામાં પણ લાજ બાધારૂપ બની શકે.

૨૨. સારાંશ એ છે કે, વેદનાં શાશ્વત મૂલ્યો હિન્દુઓ અને સકળ માનવસમાજનું અપાર કલ્યાણ કરી શકે એમ છે. હિન્દુઓ વેદથી પરિચિત નથી એવી એક અંગ્રેજ પત્રકારની ટીકા સાવ સાચી નથી. છતાં એટલું અવશ્ય કહેવું જોઈએ કે, ગીતા જેવી ઉપનિષદોની જેમ વેદના નિત્ય સંપર્કથી અનેક સમસ્યાઓ ઉકેલી શકાશે. અત્યાર સુધી નકામા દુઃખી થયા એવી લાગણીનો અનુભવ થયા વિના રહેશે નહીં. જે નિર્મળ ચિત્તવૃત્તિથી વેદશ્રવ્ય કરશે તેની સર્વ મનોકામનાઓ સિદ્ધ થશે એ શંકા વગરની વાત છે.

૨૩. તીર્થ

વેદના સંદર્ભમાં તારે તેને તીર્થ કહે છે. ડુબાવે તે તીર્થ નથી. ગંધ પાણીમાં ડુબકી મારવાનો કોઈ અર્થ નથી. બ્રિટનમાં એંશી રૂપિયાને ભાવે (એક પાઉન્ડમાં) ગંગાજળની નાનકડી પ્લાસ્ટિકની શીશી મળે છે. ઉપર લખે છે : Not To Drink. (પીવા માટે નથી !) અમે તો એ ગંગાજળનું ટીપું ગળે ઉતારીને સ્વર્ગે જવાની આશા રાખીએ છીએ ! હરિદ્વારનાં મંદિરો અને આશ્રમોને કરોડો રૂપિયા આપનારા પોતાના પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવોને આટલું અવશ્ય કહે : 'ગંગાજળને પ્રયોગશાળામાં શુદ્ધ કરીને મોકલજો !' હજ કરવા જતા મુસ્લિમો ઝમઝમનું જે પાણી લાવે છે તેમાં રોગનાં જંતુઓ હોય છે. એમ બ્રિટિશ આરોગ્યતંત્ર જાહેર કરે છે.

૨૪. ગણિતમાં ગોટાળો

કાન્તિ ભટ્ટથી માંડીને મનમોહન સિંહ સુધીના ચોવીસ હજાર કરોડ રૂપિયા એમ બોલે છે ! તેને ૨૪૦ અબજ રૂપિયા અવશ્ય કહી શકાય ! શું કરોડ પછી કંઈ નથી ? આ રીતે સીદીભાઈનો ડબ્બો કાન કે દ્રાવિડી પ્રાણાયમ કરવાની કંઈ જરૂર છે ? એકથી સત્તર મીંઝની ગણતરી પ્રાચીન ગ્રંથોમાં થઈ છે. અબજ, ખર્વ, નિખર્વ, શંકુ, પદ્મ, મહાપદ્મ, વગેરે. અન્યત્ર એકઝ ઉપર ત્રીસ શૂન્ય સુધીની ગણના લીલાવતી ગણિતાદિમાં છે. તો પછી કરોડ સુધી જ અટકી જવાની આ ફેશન શા માટે ?

૨૫. વેદમાં ખગોળવિદ્યા

વેદમાં આકાશ, અવકાશ, ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્રો, દિવસ, રાત, ઉષા, સંધ્યા, બાર રાશિ વગેરેનાં સુંદર વર્ણનો છે. કિરણોનું અદ્ભુત

વર્ણન પણ કર્યું છે. વેદમાં જ્યોતિષ નથી. છતાં અમેરિકાના ડૉ. ડેવિડ ફોલિ પોતાને પંડિત વામદેવ શાસ્ત્રી તરીકે ઓળખાવીને વૈદિક એસ્ટ્રોલોજરનો ધંધો કરે છે ! વેદમાં ઉષાનું વર્ણન તો ખરેખર કાવ્યમય છે. ડૉ. નારાયણ કંસારાએ વૈદિક ખગોળવિદ્યા નામની ચોપડી લખી છે. તેમાં પૃથ્વીની રચના વિષે તૈત્તિરીય સંહિતાનો એક રસપ્રદ રૂપકથાસંવાદ મૂક્યો છે. પૃથ્વી અને બધા ગ્રહો ગોળ છે એમ વેદસાહિત્યમાં પહેલેથી જ માનવામાં આવ્યું છે. પરિમંડલ ઉ વા અયં લોકઃ, પરિમંડલઃ આદિત્યઃ; પરિમંડલા ઈયં પૃથિવી ... વગેરે. કવિ શૈક્ષપીયરની જેમ પૃથ્વી સપાટ છે એમ આપણે કોઈ દિવસ માન્યું નથી !! ભૂગોળ, ખગોળ, બધાંડ એ ગોળાકૃતિ સૂચક શબ્દો છે. જ્યોતિષ અંગે દયાનંદ સરસ્વતી સત્યાર્થપ્રકાશમાં લખે છે : - 'શિયાળામાં પૂનમની રાતે હિમાલયમાં બે નગ્ન પુરુષોને ઊભા રાખો. એમાંથી એકને ઠંડી લાગે અને બીજાને ન લાગે તો જ માનવું કે એક ઉપર ચંદ્રની માઠી અસર થાય છે !' જ્યોતિષને નામે થતી ખુવારી ક્યારે અટકશે ? માણસ ઉપર ગ્રહોના પરિભ્રમણની અસર નહીં, પણ માણસ ગ્રહો ઉપર કેવી અસર પાડે એ જ અભ્યાસને પાત્ર છે !

૨૬. આભારદર્શન

વેદાર્થપ્રક્રિયા વિષે એક નાનકડી ચોપડી છપાશે ત્યારે આ પ્રવચન તેમાં સમાવી લેવામાં આવશે. વક્તારઃ કિં કરિષ્યન્તિ શ્રોતા યત્ર ન વિઘટે ? શ્રોતા ન હોય તો વક્તાઓ શું કરી શકે ? એટલે અહીં પધારેલા ભાઈબહેનોનો આભાર માનું છું. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી અને બેન્ટ કાઉન્સિલ ગ્રંથસેવાના આયોજકોનો આજના કાર્યક્રમ માટે શુભી છું. પત્નીનો આભાર માનવાની આપણે ત્યાં પરંપરા નથી ! ગાંધીજી લખે છે : 'હું મારી પત્નીનું વર્ણન કરી શકું તો જ ભગવાનનું વર્ણન કરી શકું.' મારાં એક પડોસી બહેને મારી પત્નીને ઝોંસી કી રાની કહીને વખાણ કર્યાં હતાં ! એમાં ઘણું આવી જાય છે ! હું સૈનિક કે કાચબો હોઉં તો મારી પત્ની મારી ઢાલ છે.

૨૭. અંતમાં ...

નશ્વતુ બાલ્યં ખલુ ગુર્જરાણાંઃ ફલતુ વિદ્યા ચ પંડિતાનાંઃ શુભાનિ વર્ધન્તુ સર્વેષામ્ ઈતિ મે કામના પ્રાર્થના ચ.

(ગુજરાતીઓની છોકરમતનો નાશ થાય ! પંડિતોની વિદ્યા ફળે અને બધાનું કલ્યાણ થાય એવી મારી કામના અને પ્રાર્થના છે.)

[87 Hale Hill, LONDON, NW7 3RU, U.K.]

e.mail : bhattrk_london@hotmail.co.uk

સપનાં વીણી શકું તો ... !

○ નિરંજના દેસાઈ

સપનાં વીણી શકું તો

પાનખરમાં ખરતાં પર્ણોને મારા પાલવમાં ઢબૂરી લઉં !

સપનાં વીણી શકું તો

વેરાતા બરફની ફરફરને મારી હથેલીમાં પૂરી દઉં !

સપનાં વીણી શકું તો

વસંતમાં મ્હોરતી કળીઓનાં સ્પંદનો મારા કવિતમાં ગૂંથી લઉં !

સપનાં વીણી શકું તો

ગીંધામાં ખીલતાં પુષ્પોના આનંદને મારા અસ્તિત્વમાં ભરી દઉં !

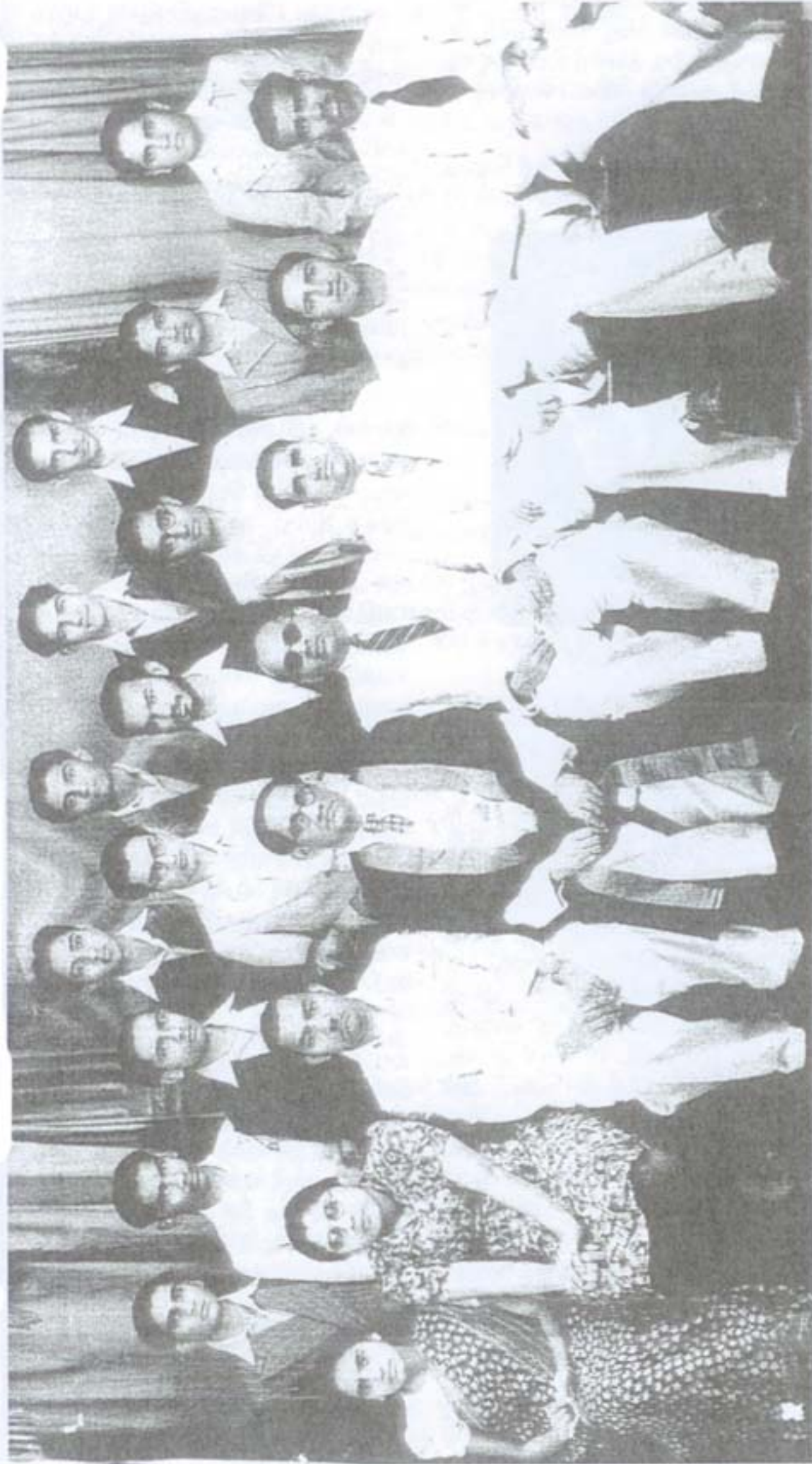
ને ઝરમરતાં વર્ષાનાં ક્ષેરાંમાં

આ સર્વ સપનાં સમેટી છાવનને ઝરમરતું કરી લઉં.

- મધમધતું કરી દઉં !

સપનાં વીણી શકું તો ! ...

મજ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

સાઠ વર્ષ. - સાઠી માટે ઘડપણ જેવો અર્થ શબ્દકોશ આપે છે. અને પછી, આ કોશે આપી કેટલીક કહેવતો ય માણવા જેવી છે. જેવી કે, 'સાઠી બુદ્ધિ થવી' (ઘડપણમાં અકકલ ઘટવી); 'સાઠી બુદ્ધિ નાઠી' (સાઠ વરસની ઉંમર થઈ ને બુદ્ધિ જતી રહી); 'સાઠી વટાવવી' (સાઠ વરસની ઉંમર ઓળંગી જવી); 'સાઠી વાયદા થવા' (લગભગ સાઠ વર્ષની ઉંમર થવા આવવી, મરણ નજદીક આવવું); 'સાઠે હાથ ઘાલવા' (ખૂબ ઘરડું થઈ જવું).

આવા શબ્દકોશવાળાઓએ ભાંગ ચડાવી તો નથી ને !?! આજકાલ સાઠે તો જુવાનીનો નશો ચડે છે. સાઠીએ અનેકો પોતાની રેસનો ઘોડો પલાણે છે. આથીજસ્તો, એ કોશપંડિતો, ભલા, કયા જમાનાની વાત કરે છે? ... નથી લાગતું એમણે ય હવે અર્થ નવા સવા કરવાની જરૂર છે? ... ખેર!

વારુ, આપણે તેની વાત અહીં નથી કરવી; ફક્ત સાઠ સાલ પહેલાંની તાસીર દેખવી છે. વર્ષ છે ૧૯૪૫-૪૬. પૂર્વ આફ્રિકાનો વિસ્તાર છે. ટાંગાનિકા નામનો મુલક છે. દારેસલામ બંદરી નગરની વાત છે. ત્યાં, એક વેળા, જંગવાની વિસ્તારમાં, 'ઈન્ડિયન સેન્ટ્રલ સ્કૂલ' હતી. તે સાલના વરિષ્ઠ વિદ્યાર્થીઓના એક જૂથનો આ ફોટો છે.

ભદ્રાબહેન વડગામાના બનેલી અને હાલ બૃહદ્દ લંડનની પશ્ચિમે ઉપનગર હાઉસલોમાં વસતા અજિતભાઈ બબલા કનેથી આપણને આ છબિ મળી છે. ફોટામાં આગલી હરોળે આરંભની બે બાળાઓ સિવાય, શિક્ષકો બેઠાં છે. ડાબેથી પ્રમીલાબહેન, (કુમારી) ધવળે, જે. એન. મોદી, નિશાળના આચાર્ય એચ.ડી. નાયક, બી.ડી. શાહ, સુખચનકર, એમ. એસ. શાહ અને એમ.એમ. અમીનને જોવાં પામીએ છીએ.

વચ્ચેની હરોળમાં (ડાબેથી) ટાંગાના સુલતાન, કાન્તિ પટેલ, અજિત બબલા, અનવર સૈફી, યશવંત અમીન, નારણ રૂઘાણી, મનસુખ લવજી કારા તથા શિવલાલ કોટેચા દષ્ટિમાન થાય છે. છેલ્લી હારમાં (ડાબેથી) પ્રીતિપાલ, સૈફુદ્દીન, ગોકળ પોપટ અને અમીર રવજીને જોઈ શકાય છે.

કહે છે કે શિક્ષકોમાંથી એમ. એસ. શાહ તેમ જ વિદ્યાર્થીઓમાંથી, મનસુખ લવજી કારા તેમ જ શિવલાલ કોટેચા હાલ હયાત નથી.

આ જૂથમાંની બંને વિદ્યાર્થિનીઓ મરાઠી પરિવારની છે. ગુજરાતી પરિવારની દીકરીઓને, ભલા, ભણવા નહીં મોકલાતી હોય? આવો સવાલ થઈ શકે છે. ખરું ને?

મૌન હાથોમે' કુછ અક્ષર દે ગઈ ...

○ અભિજિત વ્યાસ

અમૃતા પ્રીતમ પંજાબી ભાષાનાં એક કવયિત્રી છે. પણ તે છતાં ભારતીય વાચકો અને ખાસ કરીને ગુજરાતી વાચકોને માટે પણ તે એક પરિચિત નામ છે. આ નામ વાચકોને સુલભ છે. તેના અલગ અલગ કારણો છે. તેમાંનું એક એમનું અત્યંત ચર્ચાસ્પદ જીવન. અને તે પણ તેમની જ આત્મકથા 'રસીદી ટિકિટ'(રિવન્યુ સ્ટેમ્પ)થી વિશેષ જાણીતું થયું છે. અમૃતા પ્રીતમે પોતે જેમ અત્યંત નિખાલસ ભાવે પોતાની આત્મકથા લખી છે તેમ અન્ય કેટલાંય લેખકોએ તેમના જીવન વિષે પણ લખ્યું છે. અને એને પરિણામે પણ તેઓ ચર્ચાના કેન્દ્રમાં રહ્યાં છે. આ ચર્ચાની પાછળ તેમની ભાવના અને પ્રેમ માટેની સચ્ચાઈની નોંધ બહુ ઓછી લેવાઈ છે.

'ન હન્યતે' નામની આત્મકથાત્મક નવલકથામાં મૈત્રેયીદેવીએ એમનાં પૂર્વ જીવનના પ્રેમીની નિખાલસ વાત રજૂ કરી છે. પણ એ કૃતિને જેટલું માન મળ્યું છે તેટલું માન કદાચ અમૃતા પ્રીતમની આત્મકથા 'રસીદી ટિકિટ'ને નથી મળ્યું. બન્ને કૃતિમાં જે એક દેખીતો ફરક છે તે 'ન હન્યતે'માં પૂર્વ જીવનના પ્રેમીની એટલે કે લગ્ન પહેલાંના જીવનની વાત આવે છે. જ્યારે 'રસીદી ટિકિટ'માં લગ્ન બાદના પ્રેમની વાત આવે છે. આ ખાસ કરીને અમૃતા પ્રીતમના શાયર સાહિર લુધિયાનવી સાથેના સંબંધોના સંદર્ભમાં ચર્ચાસ્પદ રહે છે. પ્રેમ એ એક શાશ્વત્ પણ અદૃશ્ય બાબત છે. એને જોવી સમજવી થોડી મુશ્કેલ છે. એટલે જે દૃશ્યમાન શારીરિક આકર્ષણ છે તેને જ બહુધા પ્રેમ માનીને આપણે ચાલીએ છીએ. અને આ ચર્ચા આ દૈહિક પ્રેમની જ થતી હોય છે. હા. એ વાત સાચી છે કે પ્રેમ વ્યક્ત કરવાનું એક સાધન દેહ છે. પણ દેહ એ જ એક પ્રેમ માટેનું સાધન નથી. પ્રેમ થવાને માટેના કારણોમાં દેહ ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવતો હોવા છતાં પણ એક અશરીરી પ્રેમ થતો હોય છે. અને આ બન્ને લેખિકાઓના સંદર્ભમાં એ જ રીતે જોવું - વિચારવું વધુ ઉપયુક્ત રહે છે. અહીં પ્રસિધ્ધ સંગીતકાર ચાયકોવસ્કી અને તેની પ્રેમિકા નાદજાની કથાને યાદ કરી શકાય. એમનો પ્રેમ સોળ જેટલાં વર્ષો સુધી અવિરત ચાલ્યો હતો. પણ અંગત રીતે તેઓ કદી એક બીજાને મળ્યાં પણ નહતાં.

પ્રેમ એ એક અવ્યાખ્યાયિત ભાવ છે. એને વર્ણવવો કદાચ શક્ય નથી. અને એને વર્ણવવા જતાં જ સર્જક દૈહિક બાબતોમાં સરી પડે છે. એટલે પણ કદાચ આપણી લાગણીઓની ભાષામાં મોટે ભાગે શારીરિક અર્થ અને અનુભવના રૂઢિ-પ્રયોગો રહેલા છે. પ્રેમને વ્યક્ત કરવા માટે પણ આપણે જેમ શૃંગારની ભાષા પ્રયોજીએ છીએ તેમ જીવનના વિધેયાત્મક અનુભવમાં આપણે 'હલી ઉઠીએ'. કોઈનો સદ્ભાવ ભર્યો વ્યવહાર આપણને 'સ્પર્શી' જાય છે. નકારાત્મક અનુભવમાં

આપણે 'ભાંગી પડીએ' છીએ. કોઈની વાત આપણને ઊંડે સુધી 'ખૂંચે' છે. ભાષાનું આ પણ એક રૂપ છે. આપણે આપણી મોટા ભાગની લાગણીઓ આ જ રીતે શારીરિક ભાવથી જ વર્ણવીએ છીએ. એટલે પણ ભાષામાં જ નહીં. પ્રેમમાં પણ કદાચ દેહનું મહત્ત્વ રહેલું છે. સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધોના સંદર્ભમાં કોઈકે એવું પણ કહ્યું છે કે શારીરિક આનંદ એ પ્રેમનું જ વિસ્તરણ છે.

પણ પ્રેમ જ્યારે મુક્ત થઈ વિહરવા લાગે ત્યારે!

અમૃતા પ્રીતમ

(૩૧.૮.૧૯૧૯ - ૩૧.૧૦.૨૦૦૫)

અમૃતા પ્રીતમને વિષે હમણાં એક પુસ્તક વાંચવાનું બન્યું. ઉમા ત્રિલોકે લખેલા આ પુસ્તક, 'અમૃતા - ઈમરોઝ : અલવસ્તેરી'માં અમૃતા પ્રીતમ અને તેના પ્રેમી ઈમરોઝની ચાર દાયકાના સહજીવનની કથા છે. અમૃતા અને ઈમરોઝ બન્ને એકબીજાંનાં પ્રેમીઓ હતાં. અને જીવનપર્યંત તેઓ પ્રેમીઓ તરીકે જ જીવ્યાં. આજે અમૃતા નથી; પણ ઈમરોઝની સ્મૃતિમાં અમૃતા હંમેશાં સચવાયેલાં રહ્યાં છે. લગ્નથી જ સહજીવન જીવી શકાય છે તેવું નથી. પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ પણ સાથે રહેવાને માટે પૂરતો છે. તે અહીં જોઈ શકાય છે. અમૃતા એનાં અંતિમ વર્ષોમાં અધ્યાત્મ તરફ વળેલાં. પણ ઈમરોઝને એવી કોઈ રૂચિ ધર્મ કે અધ્યાત્મ તરફ નહીં. પણ એ બંનેનો એકબીજાં પ્રત્યેનો વિશ્વાસ એકબીજાંની માન્યતાને પ્રભાવિત કરતો હતો. ઈમરોઝ પુનર્જન્મમાં માને નહીં. પણ અમૃતા માનતાં. અને એમ પણ માનતાં કે હું બીજાં જન્મમાં પણ ઈમરોઝને મળીશ. આ સંદર્ભમાં એમણે એમના અંતિમ દિવસોમાં એક કવિતા, 'કિર મિલૂંગી' પણ લખી હતી:

મૈં તુમ્હેં કિર મિલૂંગી

કહાં ? કિસ તરહ ? પતા નહીં.

શાયદ તુમ્હારી કલ્પનાઓં કા ચિત્ત બનકર

તુમ્હારે કેનવાસ પર ઉતરંગી

યા કિર તુમ્હારે કેનવાસ કે ઉપર

એક રહસ્યમયી લકીર બનકર

ખામોશ તુમ્હેં તાકતી રહુંગી.

આ કવિતાના પ્રતિભાવમાં ઈમરોઝે ફક્ત એટલું જ કહેલું, 'અમૃતા કહે છે તો તેવું બનશે.'

અમૃતા લેખિકા - કવયિત્રી તરીકે અને ઈમરોઝ ચિત્રકાર તરીકે, એમ બંને, પ્રતિભાસંપન્ન [genius] હતાં. અહીં મને પ્રસિધ્ધ સંગીતકાર મોઝાર્ટનું એક વિધાન યાદ આવે છે. મોઝાર્ટ કહે છે : Neither intelligence nor imagination nor both together go to the making of genius. Love, love, love, that is the soul of genius.

અમૃતાની જિંદગીમાં આવેલા પુરુષોમાં, સાહિર લુધિયાનવીનું મહત્ત્વ અનેરું છે. અમૃતાના આ લગાવથી ઈમરોઝ પણ વાકેફ હતા. આ સંદર્ભમાં ઈમરોઝ કહે છે, 'અમૃતાનો સાહિર સાથેનો સંબંધ મૌનનો હતો. એ માનસિક સ્તર પર હતો. તેમાં કોઈ શારીરિક બંધન નહોતું. એનાં (અમૃતા) માટે તે (સાહિર) એક ઈશ્વરીય પ્રતિમા હતી. તે (સાહિર) એક ઊંચો માણસ હતો. જેના પડછાયામાં તેને (અમૃતાને) ચાલતાં આનંદ મળતો હતો. આ પડછાયામાં તે ચૌદ વર્ષ ચાલી. એ બન્ને વચ્ચે મૌન સંપ્રેષણ [communication] હતું. તે આવતો; તેને કવિતા આપતો. અને ચાલ્યો જતો. તેની ગલીની પાનની દુકાને આવતો. સોજ પીતો. પાન ખાતો કે સિગારેટ પીતો. તેની બારી સામે જોઈ રહેતો અને ચાલ્યો જતો. તે (સાહિર) તેનો (અમૃતાનો) આંતરિક ભાગ હતો. અને તે છતાં, તેના માટે એ એક દૂર દેખાતા તારા જેવો હતો.'

અમૃતાએ જ કહ્યું તે મુજબ સાહિર તેના ઘેર આવતો. ખુરશીમાં બેસતો અને સિગારેટ ઉપર સિગારેટ ફૂંકતો અને પછી તેના સળગતા ટૂંકાને (બટસને) એશ્ટ્રેમાં (ભસ્મ-દાનીમાં) છોડીને ચાલ્યો જતો. તેના ગયા પછી તે એ બધા ટૂંકાને એક પછી એક ઉપાડી ફૂંકવા લાગતી. અને આ રીતે તેને સિગારેટ પીવાની આદત પડી. (આ પ્રસંગને અમૃતાએ 'રસીદી ટિકિટ'માં વર્ણવી છે.)

અમૃતાએ પ્રેમ વિશે એક વખત કહ્યું છે : 'કોઈ એકબીજાંમાં ભળી જતું નથી. બે વ્યક્તિઓ અલગ જ રહે છે. એ ફક્ત રહેવાથી જ તેઓ એકબીજાંને જાણી અને પ્રેમ કરી શકે છે. જો તમે એકબીજાંમાં ભળી જાઓ તો કોને પ્રેમ કરવાનો રહે છે?'

અમૃતાની પ્રેમી માટેની ધારણા સમજવા એક કવિતા વાંચવી રહી :

ચાદર ફાટે મેં ટકીયા લાવન
અંબર ફાટે ક્યા સીના ?
ખાવીંદ મરે હોર કરન મેં
આશીક મરે કીના છના ?

(ચાદર ફાટે તો એને સાંધી શકાય, પણ આકાશ ફાટે તો કેમ સાંધવું ? પતિ મરતાં બીજાં લગ્ન થઈ શકે પણ પ્રેમી મરતાં હું કેમ જીવી શકું ?)

એક પ્રસંગે ઉમાએ ઈમરોઝને પૂછ્યું: 'અમૃતાજીને બધેથી ખૂબ માન-સન્માન મળ્યાં છે. શું તમને એ પ્રકારનાં માન-સન્માન નથી જોઈતાં?'

ઈમરોઝે જવાબમાં કહેલું: 'તું જાણે છે, ઉમા, ઓશીને કદી કોઈએ પ્રવચન આપવા આમંત્રેલા નહીં, કે ન તો તેઓ ક્યારેય ટેલિવિઝન ઉપર આવેલા. ન તો તેમને કોઈ સંસ્થાએ કે સરકારે સન્માનેલા. અને છતાં તેઓને વાંચતી, સાંભળતી વર્ગ ઘણો વિશાળ છે. એના શબ્દો બધી મહત્ત્વની ભાષાઓમાં અનુવાદિત થયા છે. કોઈ માણસ કેવી રીતે સમાજની સ્વીકૃતિ કે અસ્વીકૃતિને વર્ણવશે ? શું એ કોઈ પરિણામ છે?'

(અમૃતા પ્રીતમે એક એવું પણ વિધાન કરેલું, To me successful living means inner evolution.)

ઉમા ત્રિલોકે એક બીજી વખત ઈમરોઝને પૂછેલું, 'અમૃતા સાહિરની સાથે જ જીવતી હતી. શું તમને તે ચિંતાજનક લાગ્યું હતું?'

'ના. મેં એ સ્વીકારી લીધેલું. એમાં કોઈ મુશ્કેલી નથી કે જ્યારે કોઈ અહમ્ વગર, દલીલ વગર, કોઈ પણ જાતની કૃત્રિમ સગવડ વગર, અને કોઈ પણ જાતની ગણતરી વગર પ્રેમ કરે. જેમાં સહજ ભાવ છે તેમાં કોઈ મુશ્કેલી નથી.'

આ 'સહજ ભાવ'ને સમજાવતા ઈમરોઝ એક વાર્તા કહે છે:

એક ફકીર એક ગામમાં આવી ચડે છે. એ એક ઝાડની નીચે બેસીને ધ્યાન ધરતો રહે છે. ગામના લોકો શક્ય તે મુજબ ફકીરનું ધ્યાન રાખવા લાગ્યા. આ સમય દરમિયાન એક જમીનદારની યુવાન પુત્રી કોઈના પ્રેમમાં પડી. એના પરિણામ રૂપ એ માતા બને છે. કુટુંબ શરમીંદુ બને છે. ગામના લોકો તેને ઢસરડી લાવે છે. આ બધાં એ જાણવા માગે છે કે કોણે આ યુવતીનો માનભંગ કર્યો છે. પણ બીકના માર્યા યુવતી પ્રેમીનું નામ નથી આપતી. એનું કુટુંબ એ જાણવા તલપાપડ છે. પણ જ્યારે તેને નામ આપવા મજબૂર કરવામાં આવે છે ત્યારે યુવતી પેલા ફકીરનું નામ આપે છે. ગામના લોકો આ સાંભળે છે ત્યારે તેઓ ફકીરને ખૂબ મારે છે અને પેલા બાળકને ફકીરના હવાલે કરી દે છે.

પણ ફકીરે એના બચાવમાં એક પણ શબ્દ ન કહ્યો. અને કોઈ પણ જાતના વિરોધ વગર બાળકને સ્વીકારી લીધું. ફકીર ગામના આધારે જ હતો એટલે એ આ બાળકને હાથમાં લઈને ભીખ માંગવા નીકળે છે. પણ પહેલાંની જેમ હવે કોઈ તેને કશું જ આપતું નથી. ગામના બધા ઘરોના દરવાજા તેને માટે હવે બંધ થઈ જાય છે. એક દિવસ જ્યારે તે જમીનદારના ઘર પાસેથી નીકળે છે ત્યારે પેલી યુવતી બાળકના રડવાનો અવાજ સાંભળે છે. એ આ બાળકને રડતું જોઈ બેબાકડી થઈ જાય છે અને બહાર દોડી આવી બાળકને દૂધ પાવા લાગે છે. અને પછી રડતાં રડતાં કહે છે કે આ બાળક ફકીરનું નહીં પણ પોતાના પ્રેમીનું છે. ગામના લોકો આ સાંભળીને શરમ અનુભવતા ફકીરની માફી માગે છે.

થોડા વિરામ બાદ ઈમરોઝ કહે છે, જુઓ, ફકીરે આક્ષેપ પણ સ્વીકાર્યો અને બાળક પણ સ્વીકાર્યું. આ સહજ છે. જીસ કો કોઈ ફરક હે ના પરે, વહી સહજ હો સકતા હે. (જે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રશ્નો કર્યા વગર સ્વીકારે છે તેને સહજ ભાવ કહેવાય છે.)

પ્રેમ એ એક અવ્યાખ્યાયિત અદૃશ્યમાન સંવેદન છે. એ ફક્ત અનુભવી શકાય છે. અમૃતાએ સાહિરને પ્રેમ કર્યો તેમ સજજાદને પણ

પ્રેમ કર્યો. અને ઈમરોઝને પણ પ્રેમ કર્યો. મનના આ સંવેદનને સમજવું અત્યંત મુશ્કેલ છે. આ 'અમૃતા - ઈમરોઝ : પ્રેમકહાની' વાંચતી હતી એ જ દિવસોમાં જાણીતી અભિનેત્રી અને લેખિકા પદ્મા લક્ષ્મી (અંગ્રેજી નવલકથાકાર સલમાન ઋષદીનાં પત્ની)નો એક લેખ 'કડવામીઠા દિવસો' [Bittersweet days – Life has no scripts, no retakes, just a final shot – by Padma Lakshmi] વાંચવાનું પણ બન્યું. આ અભિનેત્રી લેખિકા અંગ્રેજી ફિલ્મ 'શાર્પ્સ ચેલેન્જ'ના શુટીંગમાં બે અભિનેતાઓ સાથે અભિનય કરી રહી છે. તેના અનુભવ વિશે તે લખે છે: My two love scenes, one with Stephens, another with Bean, are shot there in one day. Both are gentlemen, but I do end up feeling a bit like a courtesan. આ વાત પણ વિચારણીય છે.

['Gulab Kunj', off Ranjit Memorial, near Govaalni Masjid, JAMNAGAR - 361 001, India]

e.mail : abhijitvyas@satyam.net.in

.....

લખીને લખેશરી થવાય ? ...

હા. ... પૂછો તો, ભલા,

જે. કે. રાવલિંગને ...!

(૧)

બ્રિટનનું આજનું બાળસાહિત્ય

બાળકો આજે ટીવી અથવા કમ્પ્યુટરને ચીટકી રહે છે. વાચન પ્રત્યે નહીંવત્ ધ્યાન આપે છે. એવી કાગારોળ સંભળાય છે ત્યારે બાળકોને અભિપ્રેત કરતાં પુસ્તકોની શ્રેણી પ્રસિદ્ધ થતાં આજે હવે અહીં બાળસાહિત્યનો નવો યુગ સર્જતો દેખાય છે. એ દિશામાં એક નવો અભિગમ સર્જાયો છે. આ પુસ્તકોની બાળમાનસ ઉપર જાદુઈ અસર થવા પામી છે. બ્રિટન અમેરિકામાં જ નહીં વિશ્વ સમસ્તનાં બાળકો પર કેવી જાદુગરની અનોખી મેજિક વાંડ ફેરવવાની અજબ કામગીરી એ બજાવી ગયાં છે. ચીન જેવા દેશમાં માઓની 'લાલ કિતાબ' બાદ આ પુસ્તકો પ્રથમવાર ચીની ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

એકવીસમી સદીના ઉષાકાળ સાથે અને એ પુસ્તકોની શ્રેણી સાથે વિશ્વની સાંસ્કૃતિક સીમાઓ ભૂંસાઈ ગઈ હોય અને વિશ્વસંસ્કૃતિઓ વચ્ચે કો અનોખો પૂલ રચાયેલો લાગ્યો. આવાં આ પુસ્તકોની શ્રેણી એટલે 'હેરી પોટર'ની કથાઓની તિલસ્માતી દુનિયા. એની લેખિકા છે જે. કે. રાવલિંગ. એડિનબરોમાં પોતાની નાની દીકરી સાથે તે રહે છે. એક સમયે કાઉન્સિલના ફ્લેટમાં સોશિયલ સિક્યોરિટી પર જીવતી આ લેખિકાની આવક બ્રિટનની રાણીની આવક કરતાં વધુ હોવાનું મનાય છે.

૧૯૯૭માં હેરી પોટર અને ધ ફિલોસોફ્સ સ્ટોનની પ્રથમ પ્રતના પ્રકાશન બાદ આ શ્રેણીમાં સાતમું પ્રકાશન હેરી પોટર એન્ડ ધ ડેથલી હેલોસના પ્રકાશન સાથે ૩૨૫ મિલિયન (૩૨ કરોડ ૫૦ લાખ) નકલનું વેચાણ થવા પામ્યું છે. ૨૦૦૦ના વર્ષમાં 'ગોબલેટ ઓફ ફાયર્સ'ની ત્રણ મિલિયન પ્રતોનું બે દિવસમાં વેચાણ થયું હતું. ૨૦૦૩માં 'ઓર્ડર ઓફ ધ ફિનિક્સ'નું ૨૪ કલાકમાં પાંચ મિનિટ પ્રતોનું વેચાણ થવા પામ્યું હતું. ૨૦૦૫માં 'હાફ્બ્લડ પ્રીન્સ'ની પ્રતો પણ ૨૪ કલાકમાં ઉપડી ગઈ હતી. જે ૬.૯ મિલિયન જેટલી થતી હતી. બ્રિટન ઉપરાંત અમેરિકા, કેનેડા, ઑસ્ટ્રેલિયા, જાપાન, જર્મની, ફ્રાન્સ, જર્મની અને ચીનમાં એમ વિદેશોમાં ૬૫ જેટલી ભાષાઓમાં આ શ્રેણીઓનું પ્રકાશન થવા પામ્યું છે.

'હેરી પોટર' પુસ્તકોની શ્રેણી ઉપરાંત લગભગ બધાં જ પ્રકાશનોની વાર્તાઓ કચકડાંની પટ્ટી પર ઉતરી છે. જેનું પણ માતબર વેચાણ થતું રહ્યું છે. ફિલ્મનિર્માણ ઉપરાંત 'હેરી પોટર'ની કથાવસ્તુની

ચીજવસ્તુઓનું વેપારી ધોરણે થતું રહેલું વેચાણ પણ ધીકતી કમાણીનું સાધન બન્યું છે.

આમ આજે વિશ્વ બાળસાહિત્યમાં 'હેરી પોટર'ની કથાશ્રેણી અને ટોલ્કીનની અભિનવ દુનિયાનું નિદર્શન કરાવતી કથાઓ અને એનાં ચલચિત્રોથી બાળમાનસના ઘડતરમાં અને વાચનરસ કેળવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવતાં માધ્યમો બને છે ત્યારે બાળસાહિત્ય માટે ૨૦૦૨નું વ્હીટલેડ પારિતોષિક મેળવનાર સર્જક ફિલિપ પુલમેન જેને ચાલુ વર્ષનું ૧.૮૨.૦૦૦ પાઉન્ડનું કાર્નેજ પ્રાઇઝ એની બાળસાહિત્યની કથાત્રયી [trilogy] માટે સ્વીડનની સરકાર દ્વારા એનાયત થયું છે. આ પારિતોષિક વિશ્વસાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિ માટે અપાતાં નોબલ પુરસ્કાર જેવું જ લેખાય છે. આ કથાત્રયીમાં એનું પ્રથમ પુસ્તક 'નોર્થન લાઇટ્સ' [Northern Lights] છેલ્લાં ૭૦ વર્ષમાં સૌથી વધુ ઉત્તમ બાળપુસ્તક લેખાયું છે. બીજાં બે પુસ્તકોમાં 'ધ સટલ નાઇફ' [The Subtle Knife] અને 'ધ એમ્બર સ્પાયગ્લાસ'નો [The Amber Spyglass] સમાવેશ થાય છે. આ કથાત્રયીનું કુલ વેચાણ ૧૫ મિલિયનનું થયું છે. આ તેનો વિરોધ કરવા કરતાં, વાચન બાળમાનસના ઘડતરમાં જે રીતે અવરોધક બને છે તેને લીધે બાળકોને વાચનાભિમુખ કરવા કરતાં વાચનવિમુક્ત કરવાનો અનુરોધ કરે છે. તે વધુમાં જણાવે છે કે children should not read books at an early stage. બાળમાનસની ખીલવણી માટે એમની કલ્પનાનો કનકવો ચગાવવો જરૂરી છે પણ એ દિશામાં ખૂબ ખૂબ સાવચેતીની જરૂર છે. વળી નાની વયે બાળકોને વાંચવાની મનાઈ ફરમાવતાં તે વધુમાં જણાવે છે : The best way to get kids to read is to tell them it is forbidden. Tell them .... this book is forbidden. Don't touch it. It's this one here and I'm putting it up on the shelf and going out for a couple of hours.

સાહિત્ય જગતના ઓવારા પરથી

● બળવંત નાયક ●

આજની શિક્ષણપ્રથાનો પણ તે વિરોધી છે. જણાવે છે કે આજનું નેશનલ કરિક્યૂલમ (રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ) બાળકોને વાંચતાં કરે છે પણ તેઓ વાચનના શોખથી વિમુક્ત બનતાં હોય છે. પરિણામે નવી પેઢી સાહિત્યની અમર બાળકૃતિઓથી વિમુખ બનતી હોય છે. [We're creating a generation that hates reading and feels nothing but hostile.]

વિશ્વમાં આ અગાઉ જગવિખ્યાત એવા મહાન સર્જકો થઈ ગયા છે. એમાંના કેટલાકે અમર બનતી બાળકથાઓનું સર્જન કરેલું છે. વિક્ટોરિયન યુગમાં ચાર્લ્સ ડિકન્સ જેવા મહાન નવલકથાકારે સામાજિક અત્યાચારોનો ભોગ બનતાં બાળકોને એની કથાઓમાં મઢ્યાં છે. એ જ પ્રમાણે અતિ પ્રિય બનેલ અને અતિ વખોડાયેલ ઑસ્કાર વાઈલ્ડે બાળકથાઓ, પરીકથાઓ સર્જી છે. હેન્સ ક્રિસ્ટિયન એન્ડરસનની ક્લાસિકલ (શિષ્ટ) પરીકથાઓ આજે પણ વિશ્વમાં બાળકોને કલ્પનાસભર બનાવે છે. તે જ રીતે માર્ક ટ્વેઈન, જૂલે વર્ન, લૂઈસ કેરલ, જેનાથન સ્વીફ્ટ, રોબર્ટ લૂઈસ સ્ટીવન્સન તેમ જ એનિડ બ્લાઈથ, રોઆલ્ડ ડાલનો સમાવેશ છે.

(૨)

બ્રિટનનું મિઝરી લિટરેચર - પીડા સાહિત્ય

બ્રિટનમાં બાળકો પ્રત્યે જ વિકૃત માનસ માઝા મૂકી રહ્યું છે તેનું અભૂતપૂર્વ આલેખન કરતાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ રહ્યાં છે. આ પુસ્તકોમાં નરી વાસ્તવિકતાનું સચોટ નિદર્શન થતું રહ્યું છે. એવાં એ પુસ્તકોનું આલેખન એટલે ... The real-life accounts of neglect, violence and sexual abuse of vulnerable young and uprooted children ... સામાન્ય રીતે નજીકના સંબંધી, વેલફેર સેવામાં કામ કરતી

વ્યક્તિ, દેવળનો પાદરી કે શાળાનો શિક્ષક જ આવાં વિકૃત માનસનો પ્રણેતા નથી. ખુદ બાળકનો પિતા જેવાં પીડેફાઈલોનો 'શિકાર' બનતાં રહ્યાં છે.

આવી રીતે વિકૃત માનસનો ભોગ બનેલાં બાળકોની હૃદયસોંસરી ઉતરી જાય એવી કિકિયારી તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી એમની આપવીતી દ્વારા સંભળાતી રહી છે. 'Please Daddy, No' (A boy betrayed) by Stuart Howarth. દશ વરસના સ્ટુઅર્ટ પર એના પિતાએ વારંવાર બળાત્કાર કર્યો હતો. સ્ટુઅર્ટનું સારું ય બાળપણ આવી વિપરિત સ્થિતિમાં પસાર થવા પામ્યું હતું. એનો પિતા એને બળજબરીથી એની બહેનનું મૂત્રાશય પીવડાવતો, ડુકકર સાથે દુચેષ્ટા કરતો બતાવતો. એટલેથી જ સ્ટુઅર્ટની દશા કફોડી બનતી ન હતી. સ્થાનિક સ્વીમીંગ પૂલના સંચાલક અને સુપરવાઈઝરની કુદૃષ્ટિનો પણ તે ભોગ બનતો હતો. બાદમાં, સ્ટુઅર્ટ ભાંગફોડિયો અને ડ્રગ લેતો થયેલો. આગ લગાવતો અને એવી અન્ય સમાજવિરોધી પ્રવૃત્તિનો ભોગ બન્યો હતો. તે એટલી હદ સુધી કે મોટો થતાં તેણે તેના પિતાના માથા પર હથોડી મારી તેનો અંત આણ્યો હતો.

જેડી અને કેથી જેવી બે બાલિકાની કથા અવશ્ય હૃદયવિદારક બને છે. જેડીની કથા કેથીની દયાજનક દશા કરતાં વધુ વિપરિત છે. જેડીનાં ખુદ માતાપિતા જ પીડેફાઈલની ટોળકીને રક્ષણ આપતાં હતાં. એમને હાથે જેડી પર નાનપણથી બળાત્કાર થતો રહેલો. તો કેથીની દશા પણ કંઈ સારી ન હતી. એક રીતે કેથીની આપવીતી જેડીની સ્થિતિ કરતાં વધુ ભયાનક ને ઘૃણાસ્પદ હતી. કેથીનો પિતા તો તેને સખત માર મારતો. વારંવાર તેના પર બળાત્કાર ગુજરતો. બાદમાં તેને બળજબરીથી ઓરડીમાં પૂરી રાખતો. અહીં તેને ડ્રગ લેવાની ફરજ પાડતો અને બાદમાં તેના પર બળાત્કાર ગુજરતો. ... તે એકલો જ નહીં બીજા એના જેવા જ વિકૃત માનસ ધરાવતા પીડેફાઈલ પાસે બળાત્કાર કરાવતો. ૧૩ વર્ષની વયે જેડી માતા બની હતી. 'Damaged' by Cathy Glass અને 'Daddy's little girl' by Julia Latham - Smith.

આ પુસ્તકો જેમાં આવાં બાળકોની કિકિયારી જ સંભળાય છે તે સ-રસ વાચન નથી અને છતાં સારી એવી સંખ્યામાં આવાં પુસ્તકોનું વેચાણ થાય છે. કારણ તેમને એ કથનીઓ વાંચવી છે. 'Please Daddy, No' - પુસ્તક જેમાં એના બાળપણના નકાગારનું વર્ણન છે તેની ૧૩ હજાર નકલ વેચાઈ છે અને 'નોન-ફિક્શન' શ્રેણીમાં એ પુસ્તક બેસ્ટ-સેલર બને છે. જ્યારે કેથી ગ્લાસ અને જુલિયા લેથમ સ્મિથની કૃતિઓનું ૩૫,૦૦૦નું વેચાણ થયું છે. 'નોન - ફિક્શન'ના પ્રકાશક 'હાર્પર'ના જણાવ્યા પ્રમાણે આવાં પુસ્તકો 'Inspirational Memoirs' બને છે. જ્યારે 'વોટરસ્ટોન્સ' એવાં પુસ્તકોને 'painful lives' માને છે.

(જુલાઈ, ૨૦૦૭)

[48 Shackleton Road, SOUTHALL, Middlesex UB1 2JB, U.K.]

●●●●●

વિશ્વસાહિત્યના નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા અને અન્ય સર્જકો : લેખક - બળવંત નાયક : ગૂર્જર એજન્સી, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧, ભારત : પહેલી આવૃત્તિ - ઑગસ્ટ ૨૦૦૬ : પૃષ્ઠ ૬+૨૭૮ : કિંમત રૂ. ૧૫૦ : ISBN : 81-89160-01-X

બ્રિટનના ગુજરાતી સમાજમાં, સાહિત્યસર્જક બળવંત નાયકનું નામ હવે અજ્ઞાપ્યું નથી. વર્ષોથી બળવંતભાઈ આ સમાજના પહેલી હરોળના સાહિત્યકાર - સર્જક બની રહ્યા છે. ગુજરાતમાં અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ બળવંતભાઈનાં નામ અને કામ જાણીતાં છે. એમની વાર્તાઓ, નવલકથાઓ, અભ્યાસપૂર્ણ લેખો ગુજરાતનાં નામાંકિત સામયિકો, જેવાં કે "પરબ", "શબ્દ સૃષ્ટિ", "નવનીત - સમર્પણ", "સમકાલીન", "જન્મભૂમિ", "જન્મભૂમિ પ્રવાસી" વગેરેમાં પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. ગુજરાતના મુદ્દન્ય સાહિત્યકારો હરીન્દ્ર દવે, જયંત પાઠક, રમણ પાઠક, હસુ યાજ્ઞિક, ભોળાભાઈ પટેલ, રઘુવીર ચૌધરી, જયન્ત પંડ્યા, પ્રકાશ ન. શાહ વગેરે એમનાં સર્જનને વધાવતાં વખાણતાં રહ્યાં છે.

બળવંતભાઈનો ભાષાસાહિત્યનો પ્રેમ એમનો પ્રાણવાયુ છે. એમની સાહિત્યસાધના ૪૦-૫૦ વર્ષો પૂર્વે યુગાન્વયી શરૂ થઈ. બલકે તે પહેલાં ભારતથી જ તેનો આરંભ થયેલો એમ કહીએ તો ખોટું નહીં. બ્રિટનમાં જન્મ વયે હજુ એ સાધના અવિરત ચાલુ છે. જ્યન્ત પંડ્યાએ લખ્યું છે : 'વાર્તા, વિવેચન, નવલકથા એ એમના રસના વિષયો છે. શિક્ષકનો જીવ એટલે બધું ખૂંદી વળવાનો સ્વભાવ.' આવાં કારણોએ જ બળવંતભાઈ પહેલા ગુજરાતી સર્જક હશે જેમણે આફ્રિકા ખંડની જીવનપ્રથાઓ અને પ્રજાનું નિરીક્ષણ - અભ્યાસ કરી બે નવલકથાઓથી આદરણ કર્યું : 'મૂંગા પડછાયા' અને 'વેડફાતા જીવ'. અને તેઓ પહેલા ગુજરાતી લેખક હશે જેમણે આફ્રિકી લોકકથાઓને આલેખી બે પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા - 'યુગાન્વયની લોકકથાઓ' અને 'પૂર્વ આફ્રિકાની લોકકથાઓ'.

વિહંગાવલોકન

● ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મિસ્ત્રી ●

બ્રિટનમાં વસવાટ બાદ, બળવંતભાઈનો સાહિત્યપ્રેમ વિશ્વ સાહિત્ય પર પણ ઢળ્યો છે અને પશ્ચિમી સાહિત્ય વિશે અભ્યાસપૂર્ણ લેખો લખવામાં એ તલ્લીન રહ્યા છે. એના પરિણામસ્વરૂપે ગયે વરસે પ્રગટ થયેલું આ પુસ્તક આપણને મળ્યું છે. બળવંત નાયક, વળી, પહેલા ગુજરાતી લેખક હશે જેમણે નોબેલ સાહિત્ય વિજેતાઓનાં સર્જન, જીવનનું અધ્યયન કર્યું અને લેખો લખતા રહ્યા. જ્યન્ત પંડ્યાએ લખ્યું હતું : 'એમની આંખ યુદ્ધોત્તર બ્રિટનના જ્યોતિર્મય નવલકથાકારો પર કરી તેના વિશે લખવા માંડ્યું એમને સ્પર્શ્યા હોય તેવા વિષયો પર બળવંતભાઈની સૂઝસમજ વ્યક્ત કરે છે અને હૃદયની કેળવણીનો શિક્ષણધર્મ બજાવ્યા કરે છે.'

આ સંગ્રહમાં પંદર સાહિત્ય વિજેતાઓનાં જીવનકવન પર લખાયેલા અભ્યાસપૂર્ણ લેખોનો સમાવેશ છે. આમાં રશિયાના એલેક્ઝાન્ડર સૉલ્જેનિત્સિન, અમેરિકાના નવલકથાકાર સૉલ બૉલો અને કવયિત્રી ટોની મોરીસન, બ્રિટનના નવલકથાકાર વિલિયમ ગોલ્ડીંગ અને નાટ્યકાર હેરોલ્ડ પિન્ટર, દક્ષિણ આફ્રિકાના નવલકથાકાર નડીન ગોર્ડિમર અને જે.એમ. કોયેટ્રેઝિ, કેરેબિયન ટાપુઓમાંથી સેન્ટ લૂઈના કવિ ડેરિક વૉલ્કોટ અને ત્રિનીદાદના નવલકથાકાર વિદ્યાધર સૂરજપ્રસાદ નાયપાલ, આયર્લેન્ડના કવિ સિમસ હિની, જાપાનના નવલકથાકાર કેનઝબરો ઓહ-વે, તેમ જ પોર્ટુગલના નાટ્યકાર જૉઝ સારામાગોને સમાવાયાં છે.

પુસ્તકના ઉત્તરાર્ધમાં બીજાં બાર સર્જકોનાં જીવનકવનનો સમાવેશ છે. બ્રિટનના શ્રેષ્ઠ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સથી શરૂઆત કરી જે.કે. રાવલીંગ સુધી લેખક પહોંચે છે. વળી, તેમાં સલમાન રુષ્દી અને રોહિન્ટન મિસ્ત્રીનો સમાવેશ છે. આ બધા લેખો બળવંતભાઈના પોતાના શબ્દોમાં, 'મારી વાચનયાત્રાને પરિણામે થયેલી સામગ્રી પુસ્તકરૂપે 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી'ની આર્થિક અનુદાનથી અને ગુજરાતના સાહિત્યકાર મિત્રોની પ્રેરણાથી ગયા વરસે પ્રગટ થયા છે.'

વધામણાં

બ્રિટન નિવાસી લેખિકા ડોરિસ લેસ્લીંગને સન ૨૦૦૭ વર્ષ માટે સાહિત્યનું નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયાનું ઘોષિત થયું છે. ૮૭ વર્ષીય ડોરિસબહેન જાણીતાં નવલકથાકાર છે.

આ વર્ષ શાંતિ માટેનો નોબેલ પુરસ્કાર અમેરિકાના અલ ગોરને તેમ જ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘની પર્યાવરણ બાબતની સંસ્થાને જોડિયા અપાયું છે. આ સંસ્થાના અધ્યક્ષપદે, હાલ, ભારતના વિજ્ઞાની રાજેન્દ્ર પચૌરી છે.

આનંદ શાળા જીવનથી કેળવાયેલ પુસ્તકપ્રેમને આભારી લેખું છું.' અને બીજું ઋણ અદા કરતાં લેખક લખે છે : 'ગુજરાતના આગવા સાહિત્યકારોએ જે રીતે ઢંઢોળી મને પ્રેરણાનાં પાન કરાવ્યાં છે તે સૌનો હું ઋણી છું.' અને 'મારા સમગ્ર સર્જનના સાક્ષી અને મારા પરમ મિત્ર સ્વ. ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસની પ્રેરણા અને ઉત્સાહ માટે શબ્દો આજે પાછા પડે છે.' છેલ્લે, દક્ષિણ આફ્રિકાના નોબેલ વિજેતાના શબ્દોમાં, બળવંતભાઈનાં પુસ્તકપ્રેમ, સાહિત્યસાધના અને લેખનપ્રવૃત્તિને નવાજીએ : 'મારું જીવનધ્યેય છે એક સારા લેખક થવાનું. લેખક થવું એ માનવજીવનની બીજી બાજુ છે.'

હવે, ચાલો, બળવંત નાયકની લેખિની પ્રસાદી માણીએ :

બ્રિટિશ રંગભૂમિના પ્રતિનિધિ સર્જક અને સન ૨૦૦૫ માટે નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા હેરોલ્ડ પિન્ટરનાં નાટ્ય સાહિત્યને બિરદાવતાં, બળવંત નાયક લખે છે : 'હેરોલ્ડ પિન્ટરે નાટ્ય સાહિત્યમાં વિપુલ અને બહોળું સર્જન કર્યું છે. કુલ ૨૮ નાટકોનો એ સર્જક છે. પિન્ટરના પ્રારંભનાં નાટકો વાસ્તવિકતાની ભૂમિ પર રચાયેલાં છે. તે પછીનાં નાટકો ભાવનાશીલ બન્યાં છે. અને ત્રીજા સ્તરે એનાં નાટકો રાજકીય સંઘર્ષમાં લખાયેલાં છે.'

દક્ષિણ આફ્રિકાનિવાસી અને સન ૨૦૦૩ના નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા, જે. એમ. કોયેટ્રેઝિના સર્જનોમાં એના સમય અને સમાજનું યથાર્થ અને ગહનતાપૂર્વકનું જીવનદર્શન એક દાર્શનિકની દષ્ટિએ થયું છે. 'માનવીય દષ્ટિકોણથી થયેલાં એનાં સર્જનો પરિણામે સ-રસ અને પ્રેરક વાચન પૂરું પાડે છે.'

હંગેરીના સૌથી પહેલા વિજેતા ઈમે કર્ઝેનાં સર્જનને બિરદાવતા લેખક લખે છે : 'આજે વિશ્વ ફરી પાછું યુદ્ધનાં દુઃકૃતિ સાંભળી રહ્યું છે; પશ્ચિમ અને મધ્યપૂર્વમાં માનવી જ્યારે હિંસાના માર્ગે વળી સર્વનાશ નોતરવા તૈયાર થયો છે; બોઝનિયા, રૂઆન્ડા, પેલેસ્ટાઈન, ઈરાક, અફઘાનિસ્તાન, અને ઈરાનમાં જે કંઈ બની રહ્યું છે; માનવતાનો જે રીતે વિધ્વંસ થઈ રહ્યો છે ત્યારે કર્ઝે જેવા નિર્ભીક સર્જકની કથા સત્યને એના ગહનમાં ગહન રૂપે પ્રગટ કરે એની ખૂબ આવશ્યકતા છે.'

ભારતીય વંશના વિદ્યાધર સૂરજપ્રસાદ નાયપાલની 'નવલકથાઓ મુખ્યત્વે આત્મકથાત્મક રચનાઓ છે એમ વિવેચકો માને છે. એનાં નિર્ભીક અને સ્પષ્ટ વક્તવ્યો અને નિરીક્ષણો માટે નિંદાપાત્ર બને છે. તેને મન આજની નવલકથા, એની દશા અને દિશા સાહિત્ય અરણ્યમાં વલવલતી દેખાય છે - ભૂલી પડી છે.'

સન ૧૯૯૮ના વિજેતા પોર્ટુગલના ક્રાંતિકારી સર્જક નાટ્યકાર જૉઝ સારામાગોની સર્જનકૃતિઓને બિરદાવતાં એ લખે છે : 'સારામાગોએ એના સમયના સમૂહ જીવનનાં હર્ષ, શોક અને વેદનાને પ્રગટ કરવાની કામગીરી બજાવી છે. એટલે જ વિવેચકોએ અને આજના સમયના એક મહાન સર્જક લેખે બિરદાવ્યો છે.'

આયર્લેન્ડના કવિ અને ઈ.સ. ૧૯૯૫ માટેના આ પારિતોષિકના વિજેતા સિમસ હિનીનાં કાવ્યો વિશે બળવંતભાઈ લખે છે, 'જીવન અને શ્રદ્ધા વચ્ચે સેતુ બનતી એની શબ્દશક્તિનો પરચો કરાવતી કાવ્યબાનીનો પ્રબળ મહિમા આપણે નકારી શકીએ તેમ નથી.' વળી એ આગળ જઈ લખે છે : 'હિનીની સંવેદનશીલતા પાછળ એક રોમન કેથલિકનું ચિત્તતંત્ર રહેલું છે.'

જાપાનના નવલકથાકાર અને સન ૧૯૯૪ના વિજેતા કેનઝબરો ઓહ-વે 'ઈશ્વરનો ઈન્કાર કરે છે. પણ આધ્યાત્મિકતા માટે કૂણી લાગણી છે. સ્વથી શરૂ થયેલું સાહિત્ય આખરે સમગ્રમાં ભળી જાય છે. ... પ્રાંતીય કે રાષ્ટ્રીય પરિસીમા ઓળંગી વિશ્વવ્યાપી બને છે. એમની કૃતિઓ Rouse Up O Young Man Of New Age અને The Silent Cry દોસ્તાવયેસ્કીની હરોળમાં મૂકે છે અને એને જાપાનના સાહિત્યનો જ નહીં વિશ્વસાહિત્યનો એક અગિમ સર્જક બનાવે છે.'

વિશ્વસાહિત્યનું સન ૧૯૯૩નું ઈનામ સૌ પ્રથમ આફ્રિકન - અમેરિકન મહિલા સર્જક ટોની મોરીસનને પ્રાપ્ત થયું. બળવંતભાઈ લખે

છે : 'ટોની મોરીસનની નવલોમાં માનવ જીવનને, જે રીતે જીવાતું હોય એવાં રોજિંદા જીવનનું રસિક આલેખન થતું રહ્યું છે. એમાં કૃત્રિમતાનો પડઘો પડતો દેખાય છે. કારણ એ કૃત્રિમતા 'રેઈસ'નું પરિણામ છે. અમેરિકાના વિશાળ અષ્ટ સમાજના જીવનસંઘર્ષના ધબકારાને વાચા આપે છે.'

૧૯૮૨ના નોબેલ વિજેતા મહાકવિ ડેરિક વોલ્કોટ 'કોલોનિયલ સત્તાનું ફરજંદ, સંઘર્ષનો કવિ અને નાટ્યકાર છે. એણે નાટકો લખ્યાં છે. નવલકથાઓ લખી છે, કાવ્યો લખ્યાં છે. 'ઓમરોઝ' કાવ્ય એને મહાકવિ બનાવે છે. હોમરની શૈલીમાં રચાયેલું આ મહાકાવ્ય એને નોબેલ પારિતોષિકનો અધિકારી બનાવે છે. માછીમારોના ગામને સંબોધીને આ મહાકાવ્ય લખાયું છે.'

૧૯૯૧ના સાહિત્ય-નોબેલ વિજેતા દક્ષિણ આફ્રિકાના નડીન ગોડિંમરનાં સર્જનમાં એ દેશમાં 'જીવાતાં જીવનનો વિરોધાભાસ અને ત્યાંની સમસ્યાનું ખૂબ જ કુનેહથી અને કુશળતાપૂર્વક નિદર્શન છે. ગોડિંમર જેવી એક ગોરી લેખિકા શક્તિમાન બની એ જ એની પરમ સિદ્ધિ.'

લોકસાહિત્યનો મહાન આરબ સર્જક ઈજિપ્તના નજીબ મેહસીને ૧૯૯૮માં આ પારિતોષિક એનાયત થયેલું. આ લેખ "ઓપિનિયન"માં, વર્ષ દરમિયાન, શબ્દશઃ લેવાયો જ હતો. વારુ, એમને બિરદાવતા બળવંત નાયક લખે છે : 'પશ્ચિમના સંસર્ગમાં આવેલા આરબ દેશો અને ખાસ કરીને ઈજિપ્ત પરના બ્રિટિશ શાસનની અસર પર પેલા ગ્રામ્ય લોકજીવનની અસર માફક એના સર્જનોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. એટલે જ આરબ દેશોમાં જીવાતાં જીવનનો મેહસીને એક આગવો સર્જક બને છે.'

સલમાન ઋષદીના સર્જનમાં બળવંતભાઈને વિશાળ ધર્મભાવના દેખાય છે. 'ઋષદીની ધર્મભાવનામાં ધર્મનો અર્થ મનુષ્ય, ઋષદીને મન તો મનુષ્ય ધર્મ જીવનનો અનિવાર્ય અંશ છે.' રોહિન્ટન મિસ્ત્રીનાં સર્જનને વધાવતાં એ લખે છે : 'એમની ત્રણેય કથાઓ પારસી જીવનની નરી આરસી જ નથી બનતી, એ સમાજની સાધના અને વેદનાનું પ્રતીક બને છે. ... લેખક મોહમયી મુંબઈના જનજીવનને અને શહેરની કપરી સમસ્યાઓનું તાદૃશ્ય વર્ણન આપે છે.'

પોણી ત્રણસો પાનાંના આ પુસ્તકમાં આવી કેટલી ય રત્નકણિકાઓ વાચકોને મળી રહેશે. ... હે વાચક ! હવે, આ પુસ્તક જ વાંચવાનું રાખો.

['Kamal Kunj'], 3 Buckingham Mews, SUTTON COLDFIELD, B73 5PR, U.K.]

સ્વીકાર મિતાક્ષરી :

Eugene Onegin : A. S. Pushkin : Translated by Olivia Emmet, Svetlana Makourenkova : 2007 : ISBN 978-5-85319-124-2 :

A Petal at a Time [a collection of poems] : Preeti Sengupta : iUniverse, 2021 Pine Lake Road, Suite 100, LINCOLN, NE 68512 [U.S.A.] : 2006 : ISBN - 13 : 978-0-595-41055-2

બે કિનારા : વલ્લભદાસ નાંઢા : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૩૪ શામળદાસ ગાંધી માર્ગ, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૨ (ભારત) : પ્રથમ આવૃત્તિ - ૧૯૯૯ : ૨૯૧+૧૨ : કિંમત - રૂ. ૧૨૫

શ્રી મોટા વિરચિત જીવનગીતા : ભગવદગીતાનું સમશ્લોકી નહીં તેવું પદ્યમાં વિષદ નિરૂપણ : સંપાદક - માણેકબહેન નીછાભાઈ સોલંકી, જયાબહેન ખુશમનભાઈ સોલંકી, ગુણવંતીબહેન બાલકૃષ્ણ સોલંકી : હરિ ઝં આશ્રમ પ્રકાશન, 20 Stavely Road, LEICESTER, U.K. : પ્રથમ આવૃત્તિની તૃતીય આવૃત્તિ - ૬ જુલાઈ ૨૦૦૭ : કિંમત - અમૂલ્ય

અમૃત કેશવ નાયક (બે દશ્યોનું નાટક) : લેખક - હરીશ ત્રિવેદી : અસાઈત સાહિત્યસભા, 'તત્સત્', બાબણ શેરી, ઊંઝા - ૩૮૪ ૧૭૦ ભારત : પ્રથમ આવૃત્તિ - જાન્યુઆરી, ૨૦૦૭ : પાન - ૪૮ : કિંમત રૂ.૫૫

આંખ મીંચું ત્યાં તમે યાદ આવ્યાં (કવિ ઝઘ્યાભાઈ પટેલ 'દિનેશ'ની પ્રતિનિધિ ગઝલો) : સંપાદકો : હરીશ વટાવવાળા, વિરંચિ ત્રિવેદી : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧ : પ્રથમ આવૃત્તિ - સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૫ : પાન ૮૪+૩૨ : કિંમત - રૂ. ૮૦

ગમતાંનો કરીએ ગુલાલ Vol. 7 • July 2007 : સંકલન - બળવંત ક. પારેખ : પ્રકાશક - પારેખ મારકેટીંગ લિ., મસ્તલાલ હાઉસ, Backbay Reclamation, Mumbai - 400 020, India : ખાનગી વિતરણ અર્થે

જઝબુલ કુલુબ ઈલા દ્યારે મેહબૂબ : મદીના - સંસ્કાર નગરી : મૂળ લેખક હઝરત શાહ અબ્દુલહક મુહમ્મદ દહેલવી : ગુજરાતી અનુવાદ - મોઈનુદ્દીન હાજી ગુલામ બશીર મનીઆર : પ્રકાશક - સુન્ની મુસ્લિમ કમિટી, વેરી દરવાજા, ગોંડલ - ૩૬૦ ૩૧૧, ભારત : પ્રકાશન વર્ષ - ૨૦૦૭ : પાન ૪૪૦ + ૧૮ :

સવ્યસાચી સારસ્વત : સંપાદક - ભોળાભાઈ પટેલ, મધુસૂદન પારેખ, ચંદ્રકાન્ત શેઠ, કુમારપાળ દેસાઈ, પ્રવીણ દરજી : ધીરુભાઈ ઠાકર અભિવાદન સમિતિ, અમદાવાદ, B-101, Samay Apartment, Near Azad Society, Ambawadi, Ahmedabad - 380 015, India : પાન - ૩૩૫+૮ : પ્રથમ આવૃત્તિ - જૂન ૨૦૦૭ : કિંમત રૂ. ૧૫૦

ઘર = ચાર દીવાલો + છાપરું કે ?

○ ચિરાગ જાની

'ઉપર ગગન વિશાળ, નીચે ગહરા પાતાલ' એવી આ ઘરતી પર ઘર જેવો તદ્દન સીધો સાદો અને સરળ શબ્દ એટલે ચાર દીવાલો ને માથે છાપરું. માણસે પોતાની આસપાસની વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીને હજારો વર્ષો પહેલાં પોતાની જરૂરિયાત અનુસાર ઘર બાંધવાની શરૂઆત કરી અને ધીમે ધીમે દુનિયાના ખૂણે ખાંચરે માનવ સંસ્કૃતિ ઉદ્દગમ પામી. આ સંસ્કૃતિઓ વિકસતી રહી અને આજની તારીખે પણ ચીલજડપે તંત્રવિજ્ઞાનની મદદથી પાંગરતી રહી છે.

ભારતની અંદર લગભગ ૫,૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે વાસ્તુશાસ્ત્રનાં મંડળ થયાં. વાસ્તુશાસ્ત્ર એ બાંધકામ અને આર્કિટેકચરલનું પૌરાણિક વિજ્ઞાન છે. વાસ્તુશાસ્ત્ર એ કોઈ જ્યોતિષશાસ્ત્ર જેવું નથી, પરંતુ એક વિજ્ઞાન છે જે કોસ્મીક એનર્જીને (સૃષ્ટિ બ્રહ્માંડ સંબંધક ઊર્જા) સંતુલિત કરી આપણને ઘર અથવા ધંધાની જગ્યાએ સુખ અને શાંતિ આપે છે. આ શાસ્ત્ર 'પંચ મહાભૂત' એટલે કે પાંચ તત્ત્વોને - હવા, પાણી, જમીન, અગ્નિ અને આકાશને - સંતુલિત કરી પોઝિટીવ એનર્જીનું નિર્માણ કરે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આજે સમગ્ર દુનિયામાં લોકો પશ્ચિમની રહેણીકરણી પ્રમાણે જીવવામાં ગર્વ અનુભવે છે. પણ હકીકત એ છે કે જીવન જીવવાની આ ઢબે આપણને માનસિક અશાંતિ, હતાશા અને હાનિકારક સ્વાસ્થ્ય આપેલું છે. આ બધી ભૌતિક સુખસાધ્યબીની વચ્ચે કોઈક વખત આપણને કંઈક ખૂટતું, કદાચ ઘણું બધું ખૂટતું હોય તેવું લાગે છે. પૈસા કમાવા માટે માણસ એની હોશિયારી અને આવડતથી બંધાયેલો છે. પણ માનસિક શાંતિ મેળવવા માટે તંદુરસ્ત મગજ, તંદુરસ્ત શરીર અને તંદુરસ્ત ઘર (રહેવાની કે કામ કરવાની જગ્યા વત્તા આસપાસનું પરિસર) જરૂરી છે. આમાંથી તંદુરસ્ત ઘર અથવા આસપાસનું પરિસર આપણે માત્ર વાસ્તુશાસ્ત્રની મદદથી મેળવી શકીએ છીએ. આપણી નાણાકીય સધ્ધરતા આપણા ઘર કે ઓફિસની

ડિઝાઈનીંગ પર ઘણું નિર્ભર હોય છે. આપણાં ઘર કે ઓફિસનું વાતાવરણ પોઝિટીવ એનર્જીવાળું હોય તો સુખ, શાંતિ અને સમૃદ્ધિમાં ચોકકસ વધારો થાય છે.

વાતાવરણમાં પાંચેય તત્ત્વો (હવા, પાણી, જમીન, અગ્નિ અને આકાશ) સંતુલિત છે. જ્યારે ઘર અથવા તો કોઈ પણ પ્રકારનું બાંધકામ થતું હોય ત્યારે એ જરૂરી છે કે આ પાંચેય તત્ત્વોનું સંતુલન યોગ્ય રહે. સૂર્યનાં પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફનાં ભ્રમણ દરમિયાન અલગ અલગ પ્રકારની એનર્જી (ગિર્જા) પેદા થાય છે, જે આપણી રોજિંદી દિનચર્યાને અસર કરે છે. ઉપર દર્શાવેલાં પાંચ તત્ત્વો અલગ અલગ દિશા સાથે સંકળાયેલાં છે. આ દિશાઓનો રોજિંદા દરેક પ્રકારના વ્યવહાર જોડે એક સંબંધ છે. દરેક દિશાનો અમુક ગુણધર્મ છે અને આ ગુણધર્મ મુજબ કઈ દિશામાં કયા પ્રકારની વસ્તુનું નિમાણ કે ગોઠવણી થઈ શકે, આ જ્ઞાન વાસ્તુશાસ્ત્ર દ્વારા મળે છે.

હવે આપણે વાસ્તુશાસ્ત્રના પાયાગત (બૈસિક) ગુણધર્મો વિશે જાણીશું :-

પ્લોટનો આકાર : ચોરસ અથવા લંબચોરસ હોવો જોઈએ.

પ્લોટની જમીનનો ઢાળ : ઢાળ પૂર્વ અથવા ઉત્તર તરફ જ હોવો જોઈએ.

પ્લોટની આસપાસના રસ્તા : જમીનની ઉત્તર દિશામાં અથવા પૂર્વ દિશા તરફ હોય તો સારું.

પ્લોટમાં અ-ડરગ્રાઉન્ડ ટાંકી : ઈશાન ખૂણામાં હોવી જોઈએ.

પ્લોટમાં ઝાડ અને બગીચા : બગીચો ઉત્તર અથવા પૂર્વ બાજુ હોવો જોઈએ અને ઊંચા ઝાડ પશ્ચિમ અગર દક્ષિણમાં હોવાં જોઈએ.

મુખ્ય વાસ્તુનું પ્રવેશદ્વાર : ઉત્તર, પૂર્વ કે ઈશાન દિશામાં 'મેઈન એન્ટ્રી' (મુખ્ય પ્રવેશ) સીધી સારી.

મુખ્ય વાસ્તુનો બેઠકખંડ : બેઠકખંડ ઉત્તર દિશામાં વધુ સારો.

મુખ્ય વાસ્તુનું દેવઘર : ઈશાન એટલે ઈશ. ઈશ એટલે ભગવાન. આથી ભગવાન સ્થાપિત કરવા માટેની દિશા એટલે ઈશાન દિશા.

મુખ્ય વાસ્તુનું રસોડું : રસોડું અગ્નિ ખૂણામાં હોય તો ઘણું જ સારું. અને રસોઈ કરતી વખતે પૂર્વ તરફ મોઢું રહેવું જોઈએ.

મુખ્ય વાસ્તુનો ડાઈનીંગ રૂમ : ડાઈનીંગ રૂમ પશ્ચિમ દિશામાં હોવો જોઈએ. ઘરની મુખ્ય વ્યક્તિએ પશ્ચિમ બાજુ બેસીને પૂર્વ તરફ મોઢું રહે તે રીતે જમવા બેસવું જોઈએ.

મુખ્ય વાસ્તુનો શયનખંડ : માસ્ટર બેડરૂમ નૈઋત્ય દિશામાં હોવો જોઈએ. અને ક્યારેય સૂવાની દિશા ઉત્તર બાજુ ના હોવી જોઈએ.

બાળકોનો રૂમ તેમ જ સ્ટડી રૂમ : બાળકો માટેનો રૂમ ઈશાન અથવા વાયવ્ય બાજુ હોવો જોઈએ. ભણતી વખતે ઉત્તર અથવા તો પૂર્વ બાજુ મોઢું રહે તો એકાગ્રતામાં ઘણો વધારો થાય છે.

મુખ્ય વાસ્તુમાં બાથરૂમ : બાથરૂમ (સ્નાનગૃહ) અને શૌચાલય પશ્ચિમ બાજુ હોવાં જોઈએ.

મુખ્ય વાસ્તુમાં સ્ટોરરૂમ : સ્ટોરરૂમ (કોઠાર) દક્ષિણ દિશા બાજુ હોવો જોઈએ.

ઘર હોય કે ધંધાની જગ્યા, કલર થેરપિ એ ઘણો જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આની અંદર દરેક માણસનાં લકી રંગ, દરેક દિશાના લકી રંગ અને જે વપરાશ માટે રૂમ લેવાનો છે તેના ગુણધર્મ પ્રમાણેના લકી રંગ લઈ એક 'કલર સ્કીમ' તૈયાર કરવામાં આવે છે. અને એ મુજબ રંગરોગાન કરતા ઘણો જ ફાયદો થાય છે.

ઘરમાં લગાવેલાં ચિત્રો તેમ જ મૂર્તિઓ પણ ઘણાં અગત્યનાં છે. ઘરની અંદર યુદ્ધનાં દૃશ્યો ના રખાય (ભલે પછી તે મહાભારત કે રામાયણનાં જ કેમ ન હોય). એવી જ રીતે દુઃખી, મજૂરી કરતા, હિંસક (હિંસક પ્રાણીઓનાં પણ), કરુણતા અને ગરીબાઈ દર્શાવતાં ચિત્રો પણ ના રાખી શકાય.

ઘણી વખત અમુક કારણોસર વાસ્તુશાસ્ત્રના બધા નિયમોનું પાલન નથી કરી શકાતું. આના માટે હાલના સમયમાં ભારતીય પિરામીડ થેરપિ અને ચીની ફેંગ શૂઈ વપરાશમાં આવી છે. જેના દ્વારા આ વાસ્તુદોષ દૂર કરી શકાય છે. તેનાં સારાં પરિણામ જોવાં મળે છે. આથી શક્ય હોય ત્યાં સુધી વાસ્તુશાસ્ત્રના નિયમોનું પાલન કરવું અને ત્યાર બાદ જો કોઈ વાસ્તુદોષ રહી જતા હોય તો યોગ્ય માર્ગદર્શનથી તેનો ઉપચાર કરવો.

વાસ્તુશાસ્ત્ર તેના ગુણધર્મોને કારણે લોકોની રહેણીકરણી ઉપર ચોકકસ અસર કરે છે. આ અસર સમગ્ર વિશ્વમાં ઘણાં વરસોથી થતી આવી છે. વાસ્તુશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરીને સમગ્ર દુનિયામાં લોકોએ વધુ સુખ, શાંતિ અને સમૃદ્ધિ મેળવી છે. એ હકીકત છે.

[213, Pushpam Complex, opp. Seema Hall, 100 Feet Road, Satellite, AHMEDABAD - 380 015, INDIA]

e.mail : janichirag04@yahoo.com

મારી રક્ત પ્રતિજ્ઞા

○ ઝરગાના

લોખંડી સળિયાની હારમાળ પાછળ
તેઓ મને બંદીવાન કરી શકે છે.

સાતસાત સૂર્યના તાપથી
તેઓ મને દગ્ગડી શકે છે.

તેમનું રાક્ષસી પહેરેદારોનું લશ્કર
મારી ચોકી કરી શકે છે.

પણ જો હું મારું લાલચોળ રક્ત
સમગ્ર આકાશમાં છાંટી દઉં

તો લોખંડી સળિયા ઓગળી જશે
રાક્ષસી પહેરેદારો ઘૂંટણિયે પડશે.

તેમના સૂર્યો મને દંડવત્ પ્રણામ કરશે.

(અનુવાદક : ભદ્રા વડગામા)

ગોટારાની બી એક લિમિટ હોય કે નીં? પોટે હું લયખું છ. એની કવિને જ ખબર છે નહીં, બોલો! એટલે તો કવિએ સીસર્ક બી કાં આયલું છ? 'મારા અગ્નાનની ગઝલ' એવું સીસર્ક આવે તો સોભે, એવી આ ગઝલ જુઓ ...

ફૂલો ખીલ્યાં કે ખાર? મને કંઈ ખબર નથી
કોની હતી બહાર? મને કંઈ ખબર નથી
પાછળ પ્રવાસીઓમાં ઘણા મિત્ર પણ હતા
કોણે કર્યો પ્રહાર? મને કંઈ ખબર નથી
જુલ્ફીનો અંધકાર હતો એ જ યાદ છે
ક્યારે થઈ સવાર? મને કંઈ ખબર નથી
તેઓ પધારશે કે પછી મોત આવશે
બતલાવ ઈતેઝર! મને કંઈ ખબર નથી
આપી ગયા જે સાંત્વન 'આદિલ'ના દર્દને
કોના હતા વિચાર? મને કંઈ ખબર નથી

○ આદિલ મન્સૂરી

આ ગઝલ રૂવારા સાયર હું કે'વા માગતા છે? આ ગઝલની રડીક બી એવી કે ટમને કોઈ સરકારી ઑફિસ યાડ આવહે! જવાબ એક જ કે 'કોઈ ગોટારાની મને કેં બી ખબર નીં મલે, મારે કેટલા ટકા?'

ઓપિનિયન/Opinion

અવે આ ગઝલનો મટલા જોહું? (સાયરને તો ઠીક, મટલાની ટમને તો ખબર છે કે નીં?) ઉલા મિસરામાં (એટલે સે'રની પેલ્લી પંકિટ યાર, બહું મારે હમજાવવાનું?) પેલ્લો જ સબ્બ 'ફૂલ'નું બૌવચન! કડચ સાયરે એ ટમારા માટે લયખી ઓહે, પન રાજી નીં ઠટા! પ્રિય વાચકમિટ્રો, અમેરિકાવારા આમ બી ઈન્ડિયાવારાને 'fool' હમજે છે, એ તો ઐના પ્રાઈમમિનિસ્ટર બી જનતા છે, ચાલો, 'fool'ની વાટ જવા ડેવ, 'ખાર' એટલે હું એ તો ખબર છે નીં! ઉં તો ટમને પૂછતો છું, સાયરને ખબર હોય તો આવી રડીક રાખે કે? ટમે યાર ખારવા જેવી વાટ નીં કરો! જમીન ઉપર બાજે એ 'ખાર'ની વાટ છે નહીં! આ ગઝલને ટમે ડરિયાકિનારો હમજે છ? ઐં મીહું પકવવાનું છ?

'ખાર'નો અર્થ છે કાંટા, જે સાયરે વાચકના નસીબમાં લયખા છ! આખા મટલાનો ને આખી ગઝલનો ભાવાર્થ એ જ કે 'મને કેં ખબર નીં મલે! મારા અગ્નાનમાં જ મારું સુખ રેયલું છ!' બસ આટલું કે'વા (બીજા હોય તો પોતાના અગ્નાનને હંટાડી રાખે, પન આ તો ગૌરવ હાઠે જાહેર કરતા છે!) સબ્બો બડલી બડલીને પાંચ સે'ર લખી માયરા બોલો! ઑફિસિયલી તો ગઝલનો હવાડ (એટલે કે આસ્વાડ) ઐં જ પૂરો ઠઈ જતો છે, પન એક ઢરમસંકટ બી છે ય! આપણ ઈન્ડિયામાં એવો રિવાજ કે પેલ્લાં 'સસ્પેન્સ' જાની લીલા પછી જ સસ્પેન્સ-કિલમ જોવાની ને બા'ર નીકરીને કે'વાનું કે પેહા પડી ગીયા! આ ગઝલનું 'સસ્પેન્સ' તો મેં ખોલી લાયખું, તો બી ગઝલનો હવાડ લેવો છ? તો લેવ, બીજું હું!

ગનપટ હુરટીનો કાવ્યાસ્વાડ

બીજા સે'રમાં સાયર હાઠે કરી જૂડાયલા છ! ખરેખર તો આ જમાનો એવો કે આગર ચાલવામાં માલ જ છે નીં! સાયર ગ્નાની બની આગર ચાલે, તો પાછરઠી કોઈ ટપલીડાવ કરે જ! મિટ્ર હોય તો તો ખાસ કરે, આવી ગઝલ લખનારને કોઈ બી માફ કરે?

ટ્રીજા સે'રમાં સાયર મિટ્રોઠી પહટાયા પછી પ્રિયટમા પાહે જતા છે, ખોટી આસાઓ લેઈને! 'અંઢકાર' બી અગ્નાનનું જ પ્રટીક છે, પછી હું ડેખાય? સાયરને પ્રકાસની એલજ્જ છે, પેલ્લેઠી હાં કે! જુલ્ફીના અંઢકારમાં પેઠા પછી હવારની હુજ કાંઠી પડે? હાઠમાં અંગારા જાલીને કે'ય કે ... 'ઠડક નીં મલી કેમ? મને કેં ખબર છે નહીં!' લોકો બી એવા કે એમને આવા સે'રમાં 'કલાટમક અભિવ્યક્તિ' લાગે, એટલે પાછો 'વ-સમોર' બી આવે!

ચોઠા સે'રમાં પ્રિયટમાઠી છૂટી આખો મામલો 'મૃત્યુ' હુઢી પોંચતો છે! ને સાયર છે બેફિકરા!

છેલ્લા સે'રમાં ગંભીર પરિસ્થિટિની પરાકાસ્તા બી જોઈ લેવ! સાયરના ડર્ડને ટમે આસ્વાસન બી આલી નીં હકો, હારી કોઈ બી વસ્તુ એમને યાડ નીં રેહે! સાયર તો પ્રકાસ છોડીને અંઢકાર ટરફ ગટિ કરતા છે, એટલે એમને આખી ગઝલમાં 'અંઢકાર' સિવાય બીજું કેં બી યાડ છે નહીં. એ પંકિટ ટમે ફરી વાંચો: 'જુલ્ફીનો અંઢકાર ઉતો એ જ યાડ છે ય!'

બસ વાટ પૂરી!

આ ગઝલ પછી 'ગઝલસાહિત્ય'નું ભવિસ્ય હું? ટમે મને પૂછહો તો ઉં બી કે'વા: 'મને કેં ખબર છે નહીં! ગોટારાને વરી ભવિસ્ય બી હોય કે???

બસ વાટ પૂરી.

[B-9/31, ONGC Colony, Phase -1, Magdalla, SURAT - 394 518, India]

e.mail : nirmish1960@hotmail.com

ઑક્ટોબર 2007

વર્ષો પહેલાં -

મારી મા રીપન ફોલ્સ પર બેસતી.

એ ફોલ્સના જબ્બર ધુધવાટા

સૌ પ્રથમ

મેં મારી માના ગર્ભમાં સાંભળ્યા હતા,

ટૂટિયું વાળી, છાતી સરસા ઝીલ્યા હતા !

ત્યાર બાદ,

બાની આંગળી ઝલી,

એ જ રીપન ફોલ્સ પર કેટકેટલી વાર ગઈ હતી.

બાનો હાથ છોડાવી,

એ જબ્બર કુવારામાં કૂદી પડી

ભીંજવાનું - નહાવાનું મન થઈ આવતું !

પણ બાની આંગળીઓ

મારી આંગળીઓમાં સજ્જડ ભીંજઈ રહેતી

સલામતીનો એ સ્પર્શ

હજી આજે પણ મારી આંગળીઓમાં વહે છે !

મુગ્ધાવસ્થામાં,

અનેરો ધનગનાટ વ્યાપી જતો

પગથી માથા સુધી. રીપનનાં દર્શને !

પડતા ધોધમાંથી, ઊડતાં અસંખ્ય મેઘધનુ

તન મનનો સપ્તરંગે તરબતર કરી દેતાં !

ને ખડક પર બેસી માણતી - જલરાશિનો પ્રવાહ

જે આંખોમાં સોસરવો ઊતરી ફદયમાં ઠલવાતો !

(કદાચને આ જ ખડક પર મારી મા અપલક નેણે મુગ્ધ બની બેઠી હશે !)

આજે - એ ધોધ ક્યાં ?

એ ધસમસતા પ્રવાહને

અતીતના ઓળા વચ્ચે હું શોધું છું !

'ડેમ'ની ભીંતો વચ્ચે ગુંગળાતો

એક અવાજ, ધા નાંખતો હું સાંભળું છું !

રીપન ફોલ્સનો બહાર ધસી આવવા મથતો

તરફડાટ હું અનુભવું છું !

ને લાલ માટી સાથે ભળી જતાં પાણીનાં બુંદ

મારી આંખોમાં લોહિયાળ આંસુની ટશરો બની

દડદડ દડી

ફૂટી નીકળે છે

રીપન ફોલ્સ બની !

[60 Wilson Gardens, WEST HARROW,
Middlesex HA1 4DZ, U.K.]

ગોકુળ વૃંદાવનનો મોહન,

મુજને અતિશય પ્યારો છે ...

ગીતાનો સંદેશ સદા,

મુજ અંતરને અજવાળે છે ...

મોહન ફરીથી મોહન ગાંધી,

ઉધારક થઈ ને આવે છે ...

સત્ય અહિંસા વ્રતી બની

જીવનનો પંથ બતાવે છે ...

સાબરમતી આશ્રમમાં બાપુ,

તવ ચરણ રજ હું પામું છું ...

અજર અમર બાપુ તવ ચરણે,

શીશ નમાવી હું માગું છું ...

કેમ અને વળી ક્યાંથી 'બાપુ'

તવ ગુણલા હું ગાઈ શકું ? ...

માગું તવ ભક્તિ ને વળી શક્તિ,

બે ડગ તવ પથ ચાલી શકું ...

રામ રામ હે રામ કહી બાપુ ના,

સ્વર્ગે સિધાવી શકો ...

દેશ થયો નોંધારો કરી આજે

એ કેમ બાપુ જોઈ શકો ...

આવો બાપુ આજે કરી સહુ,

અંતર સાદ પોકારે છે ...

તવ ચરણોમાં શીશ નમાવી,

એક જ વર સહુ માગે છે ...

આવો બાપુ આવો બાપુ, અમ

પર કૃપા વરસાવો આજ ...

છાઈ રહ્યાં અંધારા જગમાં

ઉજસ બનીને આવો આજ ...

[18, Chestnut Grove, WEMBLEY, Middlesex, HA0 2LX, U.K.]

સવારનો સૂરજ ...

○ શુભા પટેલ

રવિવારની પ્રભાતે

હજી રાતનો સન્નાટો અકબંધ છે,

મારા શાંત શયનખંડના

મુલાયમ પડદા પ બંધ છે,

અને નશીલી નિદ્રાના પ્રેમમાં

વળી આંખો પણ અંધ છે !!

છતાં ...

પડખું ફેરવતાં જ

વહેલી સવારના સૂરજનો

અણસાર આવી ગયો.

બારણાની સાંકળોના

કે પોપચાંની પાંપણોના

કોઈ તાળા તોજા વિના,

હજીરો ગજના અંતરેથી

પેલે પારથી આ પાર,

આરપાર આવી ગયો ...

[50 Bassingham Road, WEMBLEY, Middlesex HA0 4RL, U.K.]

મુકુંદ,

યુનિવર્સિટીનો હાલ ભરાઈ ગયો હતો; ઊભા રહેવાની પણ જગ્યા ન હતી. આવું ભાગ્યે જ બનતું; પણ આ વખતે ચર્ચા માટેનો વિષય નવીન હતો. ઉકેરણીજનક જ કહી શકાય. વક્તાઓએ 'હિન્દુ સમાજ અને વર્ણવ્યવસ્થા' પર બોલવાનું હતું. વિદ્યાર્થીઓમાં દિવસોથી આને લઈને ચડભડ ચાલતી હતી અને મત-મતાંતરનો પ્રવાહ વહેતો થયો હતો. પરસ્પર અંતિમવાદી વિચારો ધરાવનારાઓનો તોટો ન હતો.

આજે તખતો ગોઠવાયો હતો. વક્તાઓએ વ્યવસ્થિત સ્વરૂપે, દાખલા દલીલ સાથે મંતવ્ય વ્યક્ત કરવાનું હતું. વર્ણવ્યવસ્થાનો બચાવ કરનારાઓએ ધાર્મિક, સામાજિક તથા આર્થિક કારણોનો ઢગલો પેશ કર્યો; આની સરખામણીમાં વિરોધ પક્ષનાં વિધાનો મંદ રહ્યાં. છેવટે એક યુવાનનો વારો આવ્યો. એનાં નયનોમાં તેજ હતું, વદન પર બુદ્ધિપ્રતિભા ઝળકતી હતી. સ્વર ગંભીર હતો અને શબ્દોમાં જાણે અગ્નિબાણ વરસતાં હતાં.

સિંહગર્જના કરતો હોય તેમ એણે કહ્યું, 'માનવજાતને અલગ અલગ ટુકડાઓમાં વહેંચતી આવી પ્રથા છે જગમાં ક્યાંય બીજે ? પોતાનું વર્ચસ્વ ટકાવી રાખવા કેટલાક વર્ગોએ ઊભી કરેલી દીવાલો સદીઓ જૂની છે માટે ઊચિત છે અને તોડી ના શકાય. આ દલીલમાં વજૂદ નથી, વાડાઓ રચવાઓ પાછળની ભૂમિકા બુદ્ધિજન્ય નથી. એક માણસ ઉચ્ચ, બીજો નીચ, એમ કોઈ ધર્મ કહેતો નથી. દલિતો સાથેના સવર્ણોના વ્યવહારનો બચાવ કદી થઈ ના શકે. આ ભેદભાવ હિન્દુ સમાજનું કે-સર છે. એની આળપંપાળ કરે નહીં ચાલે, એને મૂળ સહિત ઉખાડીને નહીં કેંકો તો તમારા રાષ્ટ્રદેહને

એ કોરી ખાશે ?'

આખો સભાખંડ તાળીઓના અવાજથી ગુંજી ઊઠ્યો. વક્તાનો સમગ્ર ચહેરો આકોશથી દીપ્ત હતો, એના શબ્દોમાં નિષ્ઠાનો રણકાર હતો. સ્વરમાં બગાવતની હાકલ હતી.

એ પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ તું હતો, એ કહેવાની જરૂર છે ? અને તારા પર મુગ્ધ થનાર, માબાપના વિરોધને અવગણી એમના મતે 'હલકા વર્ણના' તને પરણનાર વ્યક્તિ તે હું.

અમારી નાતમાં જબરદસ્ત ઊહાપોહ થયો હતો, સગાંવહાલાંઓએ અમારી સાથે બોલચાલ બંધ કર્યાં હતાં અને મારી માએ વખ ઘોળવાની ધમકી આપી હતી. આ કશાની મારા પર અસર ના થઈ; હું તારા પ્રત્યે આકર્ષાઈ હતી, તારા પ્રેમમાં પડી હતી. મેં તારામાં એક આદર્શ વ્યક્તિનાં દર્શન કર્યાં હતાં. આપણે એક થયાં; હું ખુશ હતી, તું પ્રસન્ન હતો.

વરસો વીતતાં ગયાં. તેં રાજકારણમાં ઝંપલાવ્યું; હું તારા કદમ સાથે કદમ મિલાવતી ચાલી. દલિત પાર્ટી વતી તું મ્યુનિસિપાલિટીમાં ચૂંટાયો. બે વરસ પછી તેં વિધાનસભા માટે ઉમેદવારી નોંધાવી. પ્રચારકાર્યમાં આપણે અને પાર્ટીએ કરેલ તનતોડ મહેનત સફળ થઈ. તું મોટી બહુમતીથી જીત્યો એટલું જ નહીં પણ 'સવર્ણો'ની સરકારમાં તને મિનિસ્ટરપદ એનાયત થયું.

દલિત સમાજમાં ઉત્સાહનું પ્રચંડ મોજું આવ્યું; એમનામાં નવરચનાનાં, સમાજ-ઉદ્ધારનાં, પ્રગતિનાં સપનાંઓનો સાગર ઉછળવા લાગ્યો; ક્ષિતિજે નવનિર્માણનાં મેઘધનુ દેખાયાં.

પણ ... સાકાર થયાં એ શમણાં ? 'નીચલો વર્ગ' આવી શક્યો ઉપર ? શિક્ષણક્ષેત્રે, વ્યવસાયક્ષેત્રે કે સમાજવ્યવસ્થામાં એમને સમાનતા મળી છે ? એ તો હતા ત્યાંના ત્યાં જ છે; ન તો એમનો સામાજિક દરજજો બદલાયો છે ન તો એમની આર્થિક હાલત સુધરી છે.

દોષનો આખો ટોપલો હું તારા માથે નથી મૂકતી; એકલે હાથે તું સમસ્ત સમાજનું કલેવર ન બદલી શકે તે વાત સમજું છું, સ્વીકારું છું. મને અફસોસ છે આટલો કે જે લોકોએ તને ઊંચે આસને બેસાડ્યો તેમની આકાંક્ષાઓ તેં પૂરી નથી કરી. એટલું જ નહીં બલકે એ દિશામાં તેં ઉત્સાહપૂર્વક કામ નથી કર્યું. તું એમને - તારા બાંધવોને - જ ભૂલી ગયો હોય એમ લાગે છે. તારે સવર્ણોનો સહકાર સાધી હજી વધુ ઊંચા સ્થાને પહોંચવું છે; એટલે એમને નારાજ નહીં કરવાની સ્વાર્થી વૃત્તિએ તારાં દિલોદિમાગનો કબજો લઈ લીધો છે.

કેટલાક સમયથી જોતી આવી છું કે તારી દલિતોદ્ધારની ધગશમાં ઓટ આવી છે. તું એમને માટે જોશ ભરી ઝુંબેશ નથી ઉપાડતો.

એટલું જ શા માટે ? તું હવે તારા બાંધવોમાં પહેલાં જેટલું નથી ભળતો. તારા મિત્રો બદલાયા છે. સાથી કાર્યકર્તાઓમાં નવા ચહેરા દેખાય છે. તારી રોજિંદી ઊઠબેઠનું વાતાવરણ પલટાયું છે.

આનંદ ઓરછવ

ઉત્તર ગુજરાતના કલોલનાં વતની અને વ્યવસાયી પત્રકાર, આશા વિહોળ નામનાં વિદ્યાર્થીની, "ઓપિનિયન"ના દશકા સંબંધક સંશોધન નિબંધ લખીને, અમદાવાદસ્થિત 'ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ'માંથી, હાલમાં, અનુપારંગત સ્તરે પ્રથમ શ્રેણી સાથે, સફળતાએ ઉત્તીર્ણ થયાં છે.

આશાબહેન, અમારા દરેકનાં ઉષ્માભેર અભિનંદન સ્વીકારજો અને ખૂબ ખૂબ આગળ વધજો. આ સમાચારથી અમે ઝાઝેરા પોરસાઈએ ય છીએ. વળી, વિભાગીય વડા પ્રો. અચિન ચૌહાણના પણ સહૃદય ઋણી રહીએ છીએ.

ગઈ કાલનો જ દાખલો લઈએ. દલિત મંડળના સભ્યો તને મળવા આવ્યા હતા. આ મુલાકાત અગાઉથી નક્કી થઈ હતી; પરંતુ એમને કલાકો સુધી 'આઉટ હાઉસ'માં બેસી રહેવું પડ્યું - કેમ કે તું દીવાનખાનામાં સવર્ણો સાથેની પાર્ટીમાં મશગૂલ હતો.

આજ તારા જ ભાઈઓ કહે છે કે તું વેચાઈ ગયો છે. એમની સમસ્યાઓ ઉકેલવામાં તને રસ નથી રહ્યો. ... વસ્તુતઃ તેં એમનો દ્રોહ કર્યો છે.

હવે મારી વાત. પાર્ટીઓમાં, જાહેર મેળાવડાઓમાં તેં જે રીતે મારી ઓળખ કરાવી છે તે બાબત લાંબા સમય પછી મારા ધ્યાનમાં આવી. સવર્ણ, ઉચ્ચ જાતિની, વણિક કન્યા જેવાં વિશેષણોથી તેં મને નવાજી છે. આનો અર્થ એ થયો કે હું તારી 'ટ્રાંફી વાઈફ' છું યાને કે તું દુનિયાને પોકારીને કહેવા માગે છે, 'જુઓ, હું દલિત છું, પણ સમાજના ઊંચા સ્તરની છોકરીને જીત્યો છું.' હું તારા વર્ણયુક્તનું એક પ્યાદું બની ગઈ!

આ પત્ર તું વાંચીશ ત્યારે હું આ ઘરમાં નહીં હોઉં. તારા મર્યાદિત રાજકીય વર્તુળમાં નહીં હોઉં. હું એ લોકો વચ્ચે વસવા જાઉં છું જેમને તું ત્યાગી ચૂક્યો છે. મને મળવું હોય તો ઝૂપડપટ્ટીમાં આવવું પડશે. — તારી બધી જાહોજલાલી છોડીને, રાજકારણના કાવાદાવા પડતા મૂકીને, મુખ્ય પ્રધાન થવાનો મોહ તજીને; એક વાર ફરી આગ ઝરતી વાણી ઉચ્ચારતો ગઈ કાલનો કૉલેજિયન થઈને.

ખાતરી તો નથી કે આ વસ્તુ શક્ય બનશે; પણ આશાના તાંતણા પર તો જીવી જાય છે માણસ!

[15 Braemar Close, Rushey Mead, LEICESTER LE4 7PL, U.K.]

દેખતી માનો ઈ-મેઈલ

સંતાપ ભરેલું જીવન જેનું ને સાગર જેવું સત.
વેણીભાઈની વધુ વનિતાં હામે ઈ-મેઈલ દ્વારા ખત.
હીકરો એનો અમેરિકા ગામે રોહિતભાઈ પટેલ નામે.
મનુભાઈનો મનિષ્યો કે છે કે રોહિત રોજ મને ભેળો થાય.
કિવસ આખો યુ-રેલમાં ભટકે ને મોટી રાતે ધેર જાય.
પત્ની એની ભેભો-સીટીંગ કરે ને સાંજ પડે થાકી જાય.
ખાવામાં પીણા ને બર્ગર - પીવામાં પેપ્સીકોલા.
શનિ-રવિ માં રજા મળે ત્યારે કપડાંને વાસણ ધોવાય.
ધોડા પછો વિક્રામ મળે ત્યારે ટીવીના પ્રોગ્રામ જોવાય.
ઝોલરિયું જીવન તમારું. છને પેસે દુઃખી થવાનું.
મારે અહીં નોકર-રસોઈયાને સુખ-સાહબી બેશુમાર
જાનજાતનાં પકવાન જમીને આનંદનો નહીં ધાર
શનિ-રવિ ધેર મેળો જામે ને પિકનિકો ગોઠવાય.
મન થાય ત્યારે ઠાઈવસ્ટર લોટેલ ને નાટક સિનેમા જોવાય.
પેલો ભલે હોય તમારે - સોના જેવું જીવન અમારે
ઈન્ડ્રા થાય ત્યારે આવતા રે'જો ખુલ્લા છે મારા ઘર
માણસાઈના અહીં દોવા બળે છે ને સુખ છે અપરંધાર.
ભારત જેવો દેશ નહીં હીકરો - છોડી દે અમેરિકાના હીકરો.
ગિરધરદાસ વિ. સંપટ
ડી-૧, સાઉથ ઈન્ડિયન સોસાયટી,
સ્કીમ-૬, રોડ-૫ મારંગા